

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická

Rigorózní práce

Právní úprava manželství a rodiny v Československu v letech 1918-1963

Mgr. Marcela Šimíčková Krúsová

Plzeň, 2017

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra právních dějin

Obor: Právní dějiny

Rigorózní práce

Právní úprava manželství a rodiny v Československu v letech 1918-1963

Mgr. Marcela Šimíčková Krůsová

Plzeň, 2017

Čestné prohlášení

„Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci zpracovala samostatně, a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpala způsobem ve vědecké práci obvyklým.“

Plzeň, listopad, 2017

.....
Mgr. Marcela Šimíčková Krusová

Obsah

Úvod	5
1. Historický exkurz	6
2. Období 1. Československé republiky	23
2.1. Návrh a důvodová zpráva k tzv. manželské novele	24
2.2. Manželská novela z roku 1919 – zákon č. 320/1919 Sb. z. a n.	25
2.3. Juristický rozbor zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.	27
2.4. Prováděcí vládní nařízení č. 362/1919 Sb. z. a n.	35
2.5. Další právní předpisy upravující manželské právo	37
2.6. Manželské právo a snahy o jeho zakotvení v novém občanském zákoníku	38
2.7. Otázka právního postavení dětí a poměru mezi rodiči a dětmi	39
2.8. Instituce poručenství	42
2.9. Osnova zákona o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských	44
2.10. Zákon č.256/1921 Sb. z.a n., o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských	44
2.11. Zákon č. 56/1928 Sb. z. a n., o osvojení	45
2.12. Zákon č. 4/1931 Sb. z. a n., na ochranu osob oprávněných požadovat výživu, výchovu nebo zaopatření	47
2.13. Vládní nařízení o hromadném poručenství č. 334/1938 Sb. z. a n.,	48
3. Období Protektorátu Čechy a Morava	50
4. Období let 1945 – 1963	62
4.1. Zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném	62
4.2. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině	65
4.3. Juristický rozbor zákona č. 94/1963 Sb.	65
4.4. Právní postavení dětí,péče o děti, pěstounství a osvojení v letech 1945-1963	86
4.5. Právní ochrana a péče o děti v letech 1945-1963	89
Závěr	94
Resumé	97
Literatura a prameny	99

Úvod

Tématem této práce je právní úprava manželství a rodiny v období od vzniku první Československé republiky do roku 1963. Nepochybně bude nutné alespoň nastínit předcházející vývoj v oblasti manželského a rodinného práva. Manželské a rodinné právo je jednou z oblastí, která se nejvíce dotýká lidí. Vztahy mezi manžely a vztahy mezi rodiči a dětmi jsou stále populárním tématem, o kterém se doslýcháme z televize, rádia, internetu apod. Práva a povinnosti manželů vůči sobě a práva a povinnosti rodičů a dětí vůči sobě navzájem jsou natolik nesporná a jasná každému, že ani není potřeba se jimi podrobněji zabývat. Avšak opak je pravdou.

Také role rodiny z hlediska plnění svých funkcí je v dnešní společnosti stále nenahraditelná a je třeba právě vycházet z historického vývoje rodiny, jakou nesla funkci, jaké bylo její postavení ve společnosti, jak byla chráněna apod. S tím nepochybně souvisí též právní postavení dětí v rodině, zejména jejich práva ale také i povinnosti.

Při zpracování této práce bude použita zejména metoda historická, na základě které lze analyzovat vývoj právní úpravy manželského a rodinného práva, ve spojení s metodou srovnávací, ve smyslu srovnání zejména úprav období první Československé republiky a úprav po roce 1945.

Hlavním cílem této rigorózní práce je zmapování historického pojetí manželského a rodinného práva a představení právních předpisů, které se dotýkaly manželského a rodinného práva ve sledovaném období, provedení juristického rozboru nejdůležitějších zákonů a porovnání právní úpravy především období první československé republiky s právní úpravou po roce 1945. Pozornost bude věnována také vztahům mezi manžely a vztahům mezi rodiči a dětmi v oblasti právní úpravy.

1. Historický exkurz

Manželské právo bylo na našem území po dlouhá staletí upraveno kanonickým právem. Manželské právo kanonické spočívalo na základních zásadách, které vyplývaly z křesťanské věrouky – monogamii, svátostném pojetí manželství a jeho nerozlučnosti.

Pravidla manželského práva nacházíme již v Dekretech Břetislavových z roku 1039, podle kterých bylo manželství postaveno zcela pod kontrolu církve. V této právní úpravě je stanovena zásada monogamie a nerozlučitelnosti manželství za života manželů. Uznávanou formou vzniku manželství bylo slavnostní přivolení před církví. Dle Dekret bylo stíháno cizoložství žen a o manželských sporech rozhodovaly církevní soudy, zejména soudy katolické církve, od 15. století mohly soudit též kališnické konsistoře. Spory se týkaly především nedodržení manželského slibu, spory o neplatnost manželství.

Základní zásady manželství byly rozpracovány kanonickým právem. V kanonickém právu se na konci 12. století vytvořil také přesný rozdíl mezi uzavřením manželství a zasnubami. Od roku 1215 byly zavedené závazně ohlášky, které předcházely uzavření manželství. Účelem ohlášek bylo zjednat manželství publicitu, aby každý mohl upozornit na případné překážky, které by bránily v uzavření manželství. Je však známo, že některé překážky byly až absurdní,¹ kdy např. překážka duchovního příbuzenství postihovala křesťanského a biřmovacího kmotra a kmotřence, překážka švagrovství byla rozšířena i mezi pobočné příbuzné druhého manžela až do sedmého stupně, kromě švagrovství legitimního bylo zkonstruováno i švagrovství napodobené, které vznikalo z neplatných manželství bez ohledu na to, zda byla konzumována nebo ne. Dále se např. jednalo o překážku tzv. ilegitimního švagrovství, které vznikalo i v důsledku každé ojedinělé mimomanželské soulože.

Nejdůležitější překážky činily manželství osob, které je nerespektovaly, neplatným, méně důležité neměly na platnost manželství vlivu a činily je pouze nedovoleným. Nejdůležitější překážky byly odvozovány přímo z božského práva. Mezi ně patřil např. trvajícím manželský svazek, nedostatečný věk, impotence, příbuzenství v přímé linii prvního stupně. Rozlišování těchto překážek mělo velký význam při dispensacích u konkrétních případů. Církev zakazovala dispence jen u takových překážek, které skutečně nebylo možné odstranit

¹ Vycházím z KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 65 an.

– impotence, nedostatek věku, zatímco u jiných se dispensa směl udělit. Veškeré dispensační pravomoc byla soustředěna do rukou římského papeže a teprve až roku 1888 byla dána i biskupům a roku 1917 i farářům – těm u méně závažných překážek v případě, že některému ze snoubenců by hrozila rychlá smrt.

Obvykle nebyl udělen dispensa ze strany papeže od překážky biskupského svěcení, zabití manžela (pokud to bylo veřejně známo), příbuzenství v přímé linii a v pobočné linii prvního stupně i švagrovství v linii přímé. Zásadně však byl i v těchto případech oprávněn prominout překážku, např. mohl dovolit sňatek děda s vnučkou nebo bratra se sestrou, jelikož zákaz zde nebyl kryt božským právem.

Důvody pro povolení dispensace v ostatních případech nebyly kanonickým právem závazně stanoveny, avšak v praxi římské kurie se ustálily určité zvyklosti. Zejména bylo obvyklé dispensovat bez jakéhokoliv jiného důvodu ve „vyšším zájmu“, aby byla prokázána úsluha vlivným rodinám, nebo odměněny významné zásluhy žadatele nebo jeho předků. Nejvíce se projevovala blahovůle při udělování dispensací ze strany církve v případě panovnických rodin. V pozdější době se dispensace povolovaly běžně i v případech, kdy hrozilo nebezpečí, že by odmítnutý žadatel přestoupil na evangelickou víru nebo jednoduše uzavřel civilní sňatek. Ze strany církve bylo dispensováno i v takových případech, kdy nebylo v její moci sexuálním stykům žadatelů zabránit a kdy šlo o dodatečnou nápravu již uzavřeného nedovoleného manželství nebo o legalizaci veřejného konkubinátu. Dalšími obvyklými důvody byl u žen přezrálý věk,² nedostatek věna, nemoc, chudoba vdovy, tělesné znetvoření, provedení všech příprav ke svatbě, či případ, že si snoubenci slibovali od sňatku štěstí pro sebe nebo své rodiče.

Obdobně jako u rozvětveného systému překážek, byla problematická otázka nerozlučitelnosti manželství. Kanonické právo povolovalo pouze zrušení manželského soužití rozvodem v tom smyslu, že manželé mohli mít oddělené bydliště a byli zbaveni manželských povinností, avšak jejich manželství formálně trvalo nadále a nesměli uzavřít nový sňatek.

Legitimní manželství, která byla uzavřena nekrtěnými osobami, dovozovala ale církev anulovat na prospěch víry, pokud některý z manželů přestoupil ke křesťanství a druhý

² Nad 24 let.

ohrožoval jeho náboženský život. Obdobně bylo zásadně rozlučitelné za života obou manželů platné manželství katolíků, jestliže manželé spolu ještě neměli soulož. Pokud manželství bylo konzumováno, rozlučitelné nebylo, avšak mohlo být prohlášeno za neplatné.

Neplatnost manželství nastávala podle kanonického práva nejen při existenci vylučujících překážek, ale také byla spojována s tzv. vadou konsenzu. Při tom se mohl napadat nedostatek formálních náležitostí při provedení svatebního obřadu, a také bylo možné tvrdit, že konsens byl učiněn v důsledku omylu nebo donucení. Manželství podle kanonického práva bylo neplatné také tehdy, jestliže se strana zmýlila v stavovské příslušnosti protistrany nebo vůbec v jakékoli jiné vlastnosti, která ji v jejích očích výlučně individualizovala. Za vadu konsenzu se považovala i situace, jestliže byl vynucen fyzickým násilím nebo způsobilými výhrůžkami zastrašit i váženého muže.

Na rozdíl od dispenzační pravomoci, která byla soustředěna v rukou papeže, náležely spory o rozvod a neplatnost manželství v první instanci konzistorním soudům v jednotlivých diecézích a do Říma šla jen odvolání jako k poslední instanci. Kanonické procesní právo bylo detailně rozpracováno, řízení v něm bylo vleklé, komplikované a velmi finančně náročné. Všechna jednání při kanonických soudech probíhala písemně v latinském jazyce a ve sporech o neplatnost manželství byl ustanoven úřední obhájce platnosti manželského svazku, čímž se řízení ještě více prodražovalo. Kanonický proces byl ovládán zákonnou důkazní teorií, což znamenalo, že soud byl při splnění požadovaných předpokladů vázán uznat stranami tvrzenou skutečnost za pravdivou. Na základě toho byla zkonstruována celá hierarchie důkazů od plného po částečné, které zakládaly pravděpodobnost, kterou bylo možno povýšit v jistotu tzv. doplňovací přísahou. I když byl kanonický systém hodnocení důkazů vypracován na racionálním základě, výsledkem kanonického procesu byla vždy pouze tzv. formální pravda, kterou strany na soudu dolíčily, a nikoliv pravda materiální, tj. skutečný stav, kterého by se soud vlastním vyšetřováním dopátral. Z výše uvedeného je patrné, že prohlášení manželství za neplatné bylo především otázkou vytrvalosti a peněz.

Z kanonického práva vycházelo i podřízené postavení ženy v manželství. Od manželky byla také vyžadována naprostá věrnost vůči manželovi a její cizoložství mohlo být stíháno nejen soudem, ale i svémocí manžela. Ten měl právo nevěrnou manželku, pokud ji přistihl při činu, i zabít.

Manželské právo majetkové zahrnovalo celou řadu institutů.³ Jedním z nich byla instituce věna,⁴ představovaná jakýmkoliv majetkem, statky nebo penězi, které přecházely do vlastnictví manžela. Manžel mohl věnem neomezeně disponovat. Manžel, který přijal věno, měl povinnost manželce zřídit obvěnění, tj. majetek který manželku hmotně zajišťoval pro případ vdovství. Výše obvěnění byla určována násobkem přijatého věna. Obvěnění zůstávalo ve vlastnictví muže a teprve po jeho smrti přešla jeho držba na vdovu, která z něho pobírala užitky.

Instituce tzv. vdovského věna chránila majetkové zájmy ženy v případě úmrtí manžela. Vdovské věno tvořil majetek, který připadal z majetku manžela manželce po jeho smrti. Jeho hodnota se stanovila v poměru dvaapůlkrát více, než bylo věno, které přinášela nevěsta. Vdovské věno bylo pojišťováno zřízením zástavního práva k majetku manžela ve prospěch manželky nebo zápisem do zemských desek. Někdy se zajišťovalo tzv. vznesením, což bylo uvedení manželky na statek manžela hned po svatbě s tím, že tento majetek pak sloužil jako zástava na věno vdovské. Manželka byla chráněna i před neuváženým nebo vynuceným se vzdání vdovského věna ve prospěch manžela. V těchto případech se vycházelo z představy, že žena, která je v moci muže, nemá možnost se svobodně rozhodovat a tím jí chybí jeden ze základních předpokladů platnosti jakékoliv smlouvy. Takovýto tedy právní úkon byl právně neplatný, pokud se této neplatnosti žena výslovně dovolala.⁵ Majetkoprávní jednání ženy ve prospěch manžela mohla být jejím dovoláním považována za neplatná. Jinak ale nebyla zpochybňována majetkoprávní samostatnost ženy v manželství.

Také ve městech bylo základní institucí při sňatku věno, které se zřizovalo jako v právu šlechtickém. Vdovské věno zde vdovec musel ale zřizovat v trojnásobné výši proti ženichovi, který byl ještě svobodný. Pokud do roka od uzavření sňatku žena zemřela, zůstaly muži jak věno, tak celá výbava. Pokud zemřel manžel, bylo ženě vráceno její věno i obvěnění a vše, co do manželství vnesla. Po svém manželu žena ve městě dědila jednu třetinu jeho majetku, stejně jako muž. Žena však mohla tento nárok pozbyt v případě, že se dopustila cizoložství.

³ KAPRAS, J. *Manželské právo majetkové*. Praha 1908.

⁴ K tomu podrobně např. KOZÁKOVÁ, A. *Právní postavení ženy v českém právu zemském*. Praha 1926, s. 28 an.

⁵ MALÝ, K. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, s. 77.

Někdy manžel poskytl ženě ráno po svatební noci ještě tzv. jitřní dar.⁶ Jitřní dar představoval zvláštní institut, který pronikl do českého práva z práva německého (v němčině Morgengabe). Byl to dar, který dostávala manželka po svatbě, jako uznání jejího panenství. Jitřní dar byl manželce předáván v podobě šperku, drahé látky, kožešiny, pozemku apod. Záleželo čistě na vůli manžela, zda své ženě tento dar dá či ne. Původně jitřní dar náležel jen pannám, v pozdější době ho obdržely též vdovy, které se znovu provdaly, avšak pod jménem daru večerního (Abendgabe).

Se zvykem poskytovat jitřní dar se setkáváme zejména u Franků a také v právních předpisech ostatních Germánů. Prioritně se tedy jednalo o institut německý. Již Tacitus ve svém díle Germanii píše o dos (daru) poskytované mužem ženě. To mělo povahu jakéhosi jitřního daru. Ten se však objevuje jako institut pod jménem morgangeba v barbarských zákonících - například v Lex Gundobada nebo v Lex Ribuaria. Později se s institutem jitřního daru setkáváme např. ve Švábském zrcadle, kde je zaznamenáno, že se jako jitřní dar dával i kůň či dobytče, eventuálně ovce nebo koza.

Jitřní dar byl rozšířený v zemském i městském právu a v průběhu doby prodělal výrazné změny. Ze starších dob se dochovala řada zpráv o poskytnutí jitřního daru. Původně neměl zajišťovací funkci, získával ji až v jeho proměnách ve věno vdovské a v obvěnění.

Jitřním darem mohla manželka obvykle disponovat po jeho převzetí. Existovaly ale řády, které vycházely ze zásady, že právo ženy k jitřnímu daru bylo pravidelně pouhým právem výminku. K tomu, aby se mohlo hovořit o jitřním daru založeném na dobrovolnosti, musel manžel dát tento dar skutečně onoho jitra po svatební noci.

Pokud manželka ale obdržela slib, že jí bude jitřní dar poskytnut, mohla splnění slibu soudně vymáhat, ale až po uzavření manželství. Nárok mohla uplatnit nejdříve prvního jitra po svatební noci nebo přesněji řečeno po uzavření manželství. V případě smrti manželky, získával jitřní dar zpět manžel, avšak jen tehdy, pokud manželka zemřela bezdětná. Vdova z nerovnorodého manželství neměla nárok na vdovský podíl, pouze a jen na jitřní dar.

⁶ V případě jitřního daru vycházím z ADAMOVI, K., KNOLL, V., VALEŠ, V. a kol. *Pozapomenuté právní instituty*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014, s. 84 an.

U osobních manželských práv bylo kanonické právo po dlouhou dobu vcelku jednotné pro všechny křesťany, avšak manželské právo majetkové a dědické podléhalo v mnoha směrech právnímu partikularismu.

V případě postavení dětí – ty byly z pohledu práva plně podřízeny otci. Děti narozené mimo manželství se nacházely v horším postavení, neboť katolická církev činila podstatné rozdíly mezi dětmi manželskými a nemanželskými.

Značné rozdíly byly dokonce mezi nemanželskými dětmi. Jiné bylo postavení dítěte, které se narodilo z konkubinátu, jiné dítěte narozeného z náhodného spojení a jiné dítěte nevěstky. Ještě v horším postavení se nacházelo dítě narozené z cizoložství a vůbec nejhorší postavení znamenalo narození z cizoložství dvojnásobného. Takové děti nesměly být legitimovány ani následným sňatkem rodičů nebo milostí panovníka či papeže.

Nemanželské děti nepatřily do otcovy rodiny a neměly v ní dědické právo.⁷ Nesměly nabývat nemovitosti, učit se řemeslům apod. Jejich nárok na výživu z počátku byl upraven velmi vágně a původně vůbec neexistoval. Až např. zemská zřízení ze 16. století nařizovala, že šlechtic musel své dítě vychovat na svém statku, avšak dítě zde mělo postavení jako ostatní poddaní.

Ve starém českém právu byl uplatňován také institut poručenství. Městské právo rozlišovalo poručníky nad sirotky trojího druhu: pokrevní – ze zákona, z kšaftu – ze závěti a určené soudem. Jak právo zemské, tak právo městské znalo poručníky mocné, disponující otcovskou mocí, kteří ze svého hospodaření nemuseli vydávat žádné vyúčtování, na rozdíl od všech ostatních. Také se připouštělo k výkonu poručenství matky, pro které mělo výraz tutela anomala – poručnice mimořádná. Matky byly považovány za poručnice mocné, avšak svého úřadu mohly být zbaveny soudním rozhodnutím, kdyby jej vykonávaly ke škodě sirotků. Městské právo mělo také instituci poručníka – správce – pro osoby duševně choré, které v důsledku toho postrádaly právní způsobilost.

V případě dědického práva hrálo rozhodující roli odúmrtní právo panovníka, kterým si panovník vyhrazoval nejen nárok ke statkům, jejichž držitel zemřel bez potomků, ale i

⁷ K tomu blíže viz níže v textu.

v případech, kdy sice potomky měl, avšak jejich nárok na dědění se neuznávalo. Z dědění byly absolutně vyloučeny dcery zůstavitele a teprve od Statut Konrádových se začalo uznávat jejich právo na majetek po otci pouze v případě, že nezanechal mužských potomků. Obdobně neměla dědické právo na majetek zemřelého manžela jeho žena, neboť její majetková práva byla zajišťována institucí vdovského věna, jak bylo již výše uvedeno.

K výrazné změně došlo za krále Vladislava, který se vzdal odúmrtních nároků na šlechtický majetek v Čechách roku 1497 za sebe i za budoucí české krále. Podobně učinil i Rudolf II. roku 1587 pro Moravu. Tím se v plné míře začaly uplatňovat zásady dědického práva ze závěti i ze zákona.

Jednodušší a dokonalejší byla právní úprava dědického práva v právu městském. Lze konstatovat, že zde mělo nepochybně vliv římské právo. Závěť, která v městském právu byla označována jako kšaft, mohl být ve formě jak písemné tak ústní. U ústní závěti se však vyžadovalo svědectví důvěryhodných osob. Závěť nesměli pořizovat osoby zbavené právní způsobilosti, nedospělí a dospělí, kteří byli v moci svého otce. Poddaní mohli pořádit závěť pouze se souhlasem jejich vrchností. Němí a hluchí mohli učinit závěť jen v písemné podobě a tudíž se u nich vyžadovala znalost čtení a psaní.⁸ V případě svědků byly stanoveny některé podmínky. Svědky nesměli být především nedospělí, ženy, duševně choří, domácí čeleď, hluchí, duchovní.

Děti podle městského dědického práva patřili mezi nepominutelné dědice. Avšak za určitých podmínek mohly být vyděděny, např. v případě zlého zacházení s rodiči, spáchání trestného činu, pokusu o zabití rodičů, cizoložství s macechou, zrady rodičů apod. Pokud zůstavitel zemřel bez závěti, znalo městské právo intestátní posloupnost, která se řídila následujícími pravidly: ascendentí (předkové, pokrevní příbuzní ve vzestupné linii) měli přednost před descendenty (potomci, pokrevní příbuzní v sestupné linii). Poté nastupovali příbuzní v linii vedlejší (poboční pokrevní příbuzní do desátého kolena). Dcery a synové dědili stejným dílem. Vnuci dědili pouze tolik, kolik by připadlo na jejich otce či matku.⁹

⁸ MALÝ, K. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, s. 108.

⁹ MALÝ, K. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995, s. 108-109.

Tyto zásady ovládaly dědění v českých a moravských městech až do přijetí Všeobecného občanského zákoníku v roce 1811.

Dalším mezníkem kdy zaznamenáváme pokusy o změnu pravidel v manželském a rodinném právu představuje období husitského hnutí a bezprostředně následujícího období. Nově byly formulovány zásady rozlučitelnosti manželství. Kněží již nemuseli dodržovat celibát. Reformace nepovažovala manželství za svátost, ale za vnější, tělesný a společenský svazek muže a ženy.¹⁰ Reformací byla katolická církev nucená revidovat svou doktrínu o manželství. Avšak ta v této době nakonec manželství dogmaticky prohlásila za jednu ze sedmi svátostí a navíc za nerozlučitelné a monogamické.¹¹

Protireformace v dalším období znamenala návrat k tradičnímu křesťanskému pojetí. Své tradiční učení o manželství a rodině církev jednoznačně formulovala na Tridentském koncilu, kde slavnostně potvrdila a dokonce ještě zpřísnila předpisy o uzavírání manželství. Vymizelo manželství klandestinní (tajně uzavřená) a presumptivní (konkubinátní). Došlo k ustanovení pevné formy při uzavírání manželství, pro tento slavnostní úkon byla nutná přítomnost faráře a dvou svědků. Tridentium nebylo však přijato na všech území, existovala území s formou tridentskou a území, kde tato nová úprava manželství zavedena nebyla. Rozdílnost mezi oblastmi s tridentskou a netridentskou formou byla odstraněna až dekretem *Ne temere* papeže Pia X. v roce 1907.¹² Tridentskou formou byli napříště vázáni všichni katolíci.

Výrazný zásah do manželského a rodinného práva nám představuje období vlády M. Terezie a Josefa II. v 18. století. Mezi první předpisy patřilo tereziánské nařízení ze dne 12. dubna 1753 o zasnoubení a manželství osob nezletilých a nařízení ze dne 8. května 1756 o zasnoubení a manželství vojenských důstojníků.

Za vlády Josefa II. v oblasti manželského a rodinného práva došlo ještě k výraznějším změnám. První změnou bylo vydání tolerančního patentu v roce 1781, který mimo jiné připouštěl sňatky katolíků s evangelíky.

¹⁰ VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V. *České právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s. 149.

¹¹ MRKÝVKA, P., VESELÁ, R. *Vybrané otázky z dějin kanonického práva*. Brno: Doplněk, 1992, s. 82.

¹² Tamtéž, s. 83.

Další výraznou změnu představoval manželský patent č. 117 Sbírký zákonů soudních ze dne 16. ledna 1783. Patentem bylo rozhodování manželských sporů přeneseno na státní soudy, byla zrušena církevní jurisdikce v manželských sporech, která vlastně u nás existovala od 10. století. V patentu císař Josef II. proklamoval své výlučné právo nadále upravovat manželské vztahy.

Manželským patentem však nedošlo k odchýlení od církevního pohledu na manželství. Proto přinesl odlišnou úpravu manželského práva pro příslušníky různých vyznání a tím vlastně respektoval do značné míry názory jednotlivých církví. V případě úpravy manželství katolíků, vycházel patent z mírné reformy kanonických pravidel.¹³

V pozdější době to přinášelo ale celou řadu praktických problémů. Např. v případě překážek byl převzat systém překážek kanonických, a to včetně těch, které vycházely z křesťanského chápání manželství,¹⁴ z druhé strany některé z nich formuloval patent úžeji,¹⁵ a dokonce stanovil překážky nové, dosud neznámé. To vedlo k tomu, že se soustava překážek kanonických a státních zcela nekryla.

Patentem byla ponechána církevní forma sňatku. To však také přinášelo svízelné situace, kdy duchovní nevěděli, zda mají požehnat sňatkům, které sice splňují požadavky manželského patentu, ale nevyhovovaly požadavkům kanonického práva, a naopak.

Manželský patent z kanonického práva plně přejal tezi o nerozlučitelnosti manželství. Mezi katolíky připouštěl pouze rozvod od stolu a lože, tak jak ho připouštělo kanonické právo. Naopak evangelíkům byla povolena i rozluka.¹⁶ Na židovská manželství se patent nevztahoval. Pro ně byla vydána pravidla až v roce 1791, přičemž Židům bylo povoleno odlišné vymezení překážek příbuzenství a švagrovství a rozluka dohodou stran.

Josefínská legislativa přinesla také novou úpravu postavení nemanželských dětí. Císařský patent z roku 1787 zrovnoprávnil manželské a nemanželské děti především v případě dědického práva a nově upravil institut poručenství.

¹³ VESELÁ, R. a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003, s. 69.

¹⁴ Překážka světských svěcení, řeholních slibů, zákaz sňatků s nekřesťany.

¹⁵ Zejména příbuzenství a švagrovství.

¹⁶ Pokud se jednalo o manželství katolíka a evangelíka, pak i zákaz rozluky platil pro evangelickou stranu.

Za vlády Josefa II. pokračovaly zároveň práce na kodifikaci soukromého práva, které byly již započaty za vlády Marie Terezie. Jejich výsledkem bylo vydání prvního dílu Všeobecného občanského zákoníku. Zákoník měl pět částí, z nichž některé upravovaly vztahy mezi rodiči a dětmi, postavení sirotek a osob marnotratných. Do zákoníku byly zakomponovány i právní předpisy, popř. i jejich důsledky, které vyšly od roku 1781. Zákoník tak z oblasti rodinného a manželského práva obsahoval manželský patent, patent o dědické posloupnosti a rovnosti manželských a nemanželských dětí.

Také v 19. století pokračovaly kodifikační práce, které vyústily ve vydání Všeobecného občanského zákoníku s účinností od 1. ledna 1812. V jeho prvním dílu byla obsažena ustanovení o právu manželském, vztazích mezi rodiči a dětmi, o poručenství a opatrovnictví. Úprava manželského a rodinného práva v zákoníku obsažená, vycházela z tradice kanonického práva. Pravidla kanonického práva byla však státem autorizována a jejich dodržování se dostalo pod kontrolu státu.

Manželství chápal Všeobecný občanský zákoník jako smlouvu mezi manžely, založenou na tzv. snubní svobodě, tj. že manželství může uzavřít každý, komu nebrání nějaká zákonná překážka. Překážky byly v zákoníku formulovány velmi podrobně. Do roku 1867 bylo při uzavírání manželství třeba tzv. politického konsensu, což byl souhlas orgánu veřejné správy. Souhlas byl vázán na důkaz, že žadatel je schopen uživit sebe i svou rodinu a na skutečnost, že je fyzicky i mravně způsobilý. Zvláštní překážkou pro uzavření manželství byla v některých případech i povolání. U státních úředníků byl vyžadován souhlas nadřízených, manželství vojáků v činné službě se dovolovalo až po ukončení vojenské povinnosti, resp. pokud byl muž u třech odvodů uznán neschopným vojenské služby. U důstojníků se kromě souhlasu představeného vyžadovalo složení poměrně vysoké peněžité kauce.

Manželství bylo koncipováno jako svazek dvou nerovnoprávných subjektů. Podle zákoníků byla žena v podřízeném postavení. Za hlavu rodiny byl prohlášen manžel. Žena byla podřízena jeho moci a musela mu pomáhat v hospodářství, obydlí a plnit jeho nařízení.

Pro případ zániku manželství byly zákoníkem stanoveny, avšak rozdílné podle vyznání manželů, tyto možnosti: manželství mohlo být prohlášeno za neplatné, nebo mohlo být zrušeno rozlukou, smrtí jednoho z manželů nebo jeho prohlášením za mrtvého. Až do roku 1919 byla pro katolíky rozluka zakázána. Právo jim povolovalo pouze rozvod od stolu a lože,

což znamenalo, že manžele spolu nemuseli žít, avšak k zániku manželství právně nedošlo. Rozloučení mohli být pouze nekatolíci. V případě Židů šlo o vůli manžela, cizoložství nebo vzájemnou dohodu. Evangelíci mohli být rozloučeni z důvodů zákonem stanovených.

Otázka rozvodu byla na základě Všeobecného občanského rozvodu dosti komplikovaná a proto je na místě věnovat této otázce více pozornosti. Je třeba zdůraznit, že zákoník v souvislosti s ukončením manželského soužití používal dva pojmy, které se podstatně liší od pojmů užívaných v dnešní terminologii. Rozvod v dnešním slova smyslu se označoval za rozluku a pojem rozvod se používal pro odluku neboli separaci. Tento druhý pojem se v dnešní právní terminologii nepoužívá.

V právní úpravě rozluky, jak bylo již nastíněno, se projevil konfesní princip právní úpravy manželského práva tak, že rozluka manželství byla upravena odlišně v návaznosti na náboženské vyznání manželů. Manželství katolíků bylo za života obou manželů zásadně nerozlučitelné. Rozluka u katolíků nastávala pouze smrtí jednoho z manželů nebo prohlášením za mrtvého.¹⁷ Prohlášení za mrtvého bylo chápáno za zvláštní druh rozluky manželství.¹⁸ U katolíků přicházel v úvahu pouze rozvod.

U evangelíků byla rozluka možná i za života manželů, a to zákonem taxativně stanovených důvodů.¹⁹ Mezi tyto důvody se řadilo cizoložství, odsouzení pro zločin k nejméně pětiletému žaláři, zlomyslné opuštění manžela, rozluku pro neznámý pobyt manžela, pokud se do roka neobjevil n veřejnou soudní výzvu, rozluku pro úklady nebezpečné životu a zdraví, opětovné těžké zlé nakládání a rozluku pro nepřekonatelný odpor, pokud oba manželé rozluku manželství žádali.

Rozluka židovských manželství byla upravena ve Všeobecném občanském zákoníku jako „Výjimky pro židovstvo“.²⁰ Inspirací pro právní úpravu rozluky židovských manželství byla starověká a středověká úprava zániku židovského manželství v židovských náboženských předpisech, která rozluku židovského manželství povolovala.²¹ V případě

¹⁷ §§ 111 a 112 Všeobecného zákoníku občanského.

¹⁸ ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J. *Komentář k československému občanskému zákoníku a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl I. Praha: ASPI, 2002, s. 567.

¹⁹ § 115 Všeobecného zákoníku občanského.

²⁰ §§ 133-136 Všeobecného zákoníku občanského.

²¹ DVOŘÁK, J., MALÝ, K. a kol. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 432.

rozluky platilo, že manželství mohlo být zrušeno po vyjádření vzájemného svobodného souhlasu obou manželů. Manželé se museli dostavit k rabínovi, který je měl odradit od rozluky, ale když se smíření nezdařilo, dal jim písemné vysvědčení o tom, že před ním řízení proběhlo. S ním se manželé dostavili před soud okresu, v jehož obvodu měli své bydliště. Tento místně příslušný soud se mohl také pokusit o smír mezi manželi a mohl je na dva měsíce odmítnout. Pokud ale strany prohlásily, že jsou rozhodnuty rozvodový list dát a přijmout, považoval se rozvodový list za právoplatný a manželství za rozloučené.

U židovských manželství se pro rozlukou předpokládalo, že oba manželé po předchozím pohovoru u rabína či učitele náboženství vysloví svobodně souhlas se zrušením manželství v soudním řízení. V takovém případě se důvody rozpadu jejich manželství dále nezjišťovaly.²²

Židovské manželství mohlo být rozloučeno také jednostranně, a to pouze z vůle muže pro cizoložství ženy.²³ Manžel v tomto případě musel podat žalobu na soud, který rozhodoval ve sporném řízení, kde zjišťoval, zda k cizoložství opravdu došlo. V kladném případě mohl rozloučit manželství i proti vůli manželky.

U nekatolických manželství se právní úprava Všeobecného občanského zákoníku nesoustředovala primárně na rozdílnost situací, kdy manželé oba s ukončením manželského svazku souhlasí, a případů, kdy jeden z nich nesouhlasí, ale kladla především důraz na taxativní výčet důvodů, pro něž bylo možné rozlukou povolit. Souhlas s rozlukou obou manželů se v podstatě vyžadoval pouze u nepřekonatelného odporu. Tento souhlas však automaticky neznamenal, že soud manželství ukončil vyslovením rozluky.²⁴

Velmi problematická byla otázka smíšených manželství. Proto rakouská vláda vydala úřední výklad některých nejednoznačných ustanovení Všeobecného občanského zákoníku dekrety dvorní kanceláře z roku 1814 a 1835. Na základě dekretů byla vytvořena nová manželská překážka, tzv. „překážka katolicismu“, která spočívala v tom, že po rozluce smíšeného manželství, kterou občanský zákoník oproti josefinskému manželskému patentu

²² §§ 133-134 Všeobecného občanského zákoníku.

²³ § 135 Všeobecného občanského zákoníku.

²⁴ DVOŘÁK, J., MALÝ, K. a kol. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 432.

povoloval, směla evangelická strana znovu uzavřít manželství, katolická rozloučená strana nikoliv. Rozloučený katolík byl svým manželstvím vázán tak dlouho, dokud byl jeho bývalý evangelický manžel naživu.

Problematika smíšených manželství mezi katolíky a evangelíky byla řešena v roce 1841 tím, že rakouská vláda přiznala závaznost papežské instrukci, která kněžím nařizovala, aby přemlouvali snoubence proti uzavírání takových manželství. Pokud se snoubenci přemluvit nedali, měli duchovní provést oddávky jen proti reverzu evangelické strany, že nebude na svého katolického manžela naléhat, aby opustil katolickou církev a zároveň, že všechny děti vzešlé z takového manželství budou vychovány katolicky. Jinak měl být sňatek bez církevních obřadů pouze zapsán do matriky.

Problematiku smíšených manželství řešil i konkordát, který byl podepsán s Vatikánem ve Vídni dne 18. srpna 1855. O smíšených manželstvích byl nadále oprávněn rozhodovat výhradně katolický církevní soud. Co bylo podstatné oproti předcházející úpravě, že manželství se stávalo nerozlučitelným pro obě strany, při jehož uzavření byla alespoň jedna strana katolická. Totéž platilo, jestliže při uzavírání sňatku přestoupili obě strany ke katolictví, a to i v případě, že by před zahájením řízení o rozluky vystoupili z katolické církve.

Pro katolíky konkordát znamenal návrat ke kanonickému manželskému právu v jeho původní středověké podobě. V řízení začala opět platit zásada oficiality a formální procesní pravdy, řízení bylo vedeno latinsky a písemně, byly používány strnulé předpisy a hodnocení důkazů a bez jakýchkoliv záruk slyšení stran.

Konkordát přinášel příslušnost všech manželských věcí před církevní fórum. Ustanovení konkordátu se dotýkala také manželství nekatolíků. Došlo k obnovení závaznosti zásnub a určitému rozšíření okruhu manželských překážek.

Císařským patentem č. 185 ze dne 8. října 1857 došlo dokonce ke zrušení platnosti manželského práva občanského zákoníku pro katolíky. Zároveň byla vydána instrukce pro církevní soudy, ve které byla stanovena pravidla kanonického manželského práva hmotného i procesního. Patentem bylo deklarováno, že se v celé šíři zřizují diecézní konzistorní soudy jmenované příslušnými biskupy, kterým jedině náleželo rozhodovat o platnosti manželství

podle předpisů kanonického práva. Odvolací instancí proti rozhodnutí těchto soudů byli arcibiskupové a v další instanci papež.

Všechny překážky manželství, které byly od dob vlády Marie Terezie prosazeny proti kanonickým pravidlům, se na základě tohoto císařského patentu staly pouhými tzv. záповěďmi, za které stát i nadále hrozil trestními sankcemi, avšak z hlediska platnosti manželství jejich neuposlechnutí nemělo žádný význam. Nesrovnalosti mezi světskými a kanonickými překážkami měly být řešeny na základě doporučení duchovního, aby snoubenci upustili od zamýšleného sňatku. Pakliže trvali na svém, stačil k uzavření sňatku souhlas biskupa. Pokud ale některý církevní soud prohlásil manželství za neplatné, biskup to oznámil zemskému politickému úřadu a ten z toho vyvodil důsledky pro občanské poměry. Obdobně byl rozhodující názor církevního soudu ve věcech povolování rozvodů od stolu a lože a stát se vzdával jakéhokoliv vlivu na udělování dispensu v případě manželských překážek.

Další velké změny v oblasti manželského práva nastaly až po rakousko-uherském vyrovnání. V prosinci roku 1867 odhlasovala vídeňská sněmovna články o základních občanských právech, které mimo jiné zaručovaly náboženskou rovnoprávnost. Na jaře roku 1868 došlo ke zrušení politických konsensů k sňatku, a to buď krátkou cestou na sněmech tam, kde měli liberálové většinu, jinde pak vládním nařízením.

Rok 1868 v oblasti manželského práva přinesl další zákony- tzv. květnové zákony. První z nich č. 47/1868 ř. z. obnovil platnost manželského práva občanského zákoníku pro katolíky. Druhý zákon č. 49/1868 ř. z., byl nazýván zákonem interkonfesním a prováděl podstatnou změnu v poměrech dětí z nábožensky smíšených manželství. Chlapci dle tohoto zákona měli v náboženství sledovat otce, dívky matku a všechny opačné reverzy z předcházející doby podle tohoto zákona pozbývaly platnosti. To však nelibě nesla katolická církev a jako reakce byl pokyn z její strany neprovádět sňatky proti pravidlům kanonického práva. Zákon však tuto situaci předvídal a zavedl jako novinku tzv. nouzový civilní sňatek, který mohl být uzavřen n okresním hejtmanství v případě, že by církev odepřela oddavky z důvodu překážek civilním právem neuznaných.

Ještě než přejdeme k úpravě rodinného práva ve Všeobecném občanském zákoníku, je třeba se také zmínit o procesní úpravě rozluky manželství, neboť pro manželská řízení platila

po celou dobu devatenáctého století roztržitá úprava do několika předpisů.²⁵ Obecně platilo, že veškerá řízení ve věcech manželských se řídila do roku 1895 obecným soudním řádem z roku 1781. Aby mohla tato řízení jednotně fungovat v praxi, byl k tomu roku 1819 přijat Dvorský dekret o řízení ve sporných věcech manželských.²⁶

Dekret se vztahoval pouze na sporná řízení, tj. na řízení o neplatnost manželství,²⁷ a řízení o rozvod manželství.²⁸ Řízení o rozvod manželství se souhlasem dle § 103 an. Všeobecného zákoníku občanského se považovalo za řízení nesporné a vtaňovala se na něj právní úprava platná pro tato řízení. V sedmnácti ustanoveních Dekretu byly vedle regulace, která upřesňovala aplikaci jednotlivých ustanovení obecného soudního řádu, obsaženy i instituty typické pro pozdější právní úpravu řízení o rozvod manželství. Dekret rovněž obsahoval právní úpravu, podle které předpisů o řízení ve věcech rozvodu manželství od stolu a lože, které zde byly uvedeny, bylo možné užít také v případech vyšetřování o neplatnosti nebo o žádané rozluce manželství, a sice potud, pokud se to dalo porovnat se zákonnými předpisy o zachování manželství, nepřípustnosti důkazů přísahou nebo doznáním manželů a o vyšetřování překážek manželství naznačených v ustanovení Všeobecného zákoníku občanského,²⁹ „které jest zavést z moci úřední“.

Pro řízení platilo, že soud měl oběma stranám poskytnout možnost předmět řízení řádně projednat, zároveň si měl vyžádat nebo sám opatřit potřebné listiny a spisy, z vlastní iniciativy provést výslech svědků a znalce a skutkové okolnosti účastníkům řízení dopodrobna vysvětlit. Pro řízení tak zde byla více aplikována zásada vyšetřovací, než zásada projednací. Dekret soudu také ukládal povinnost, aby z moci úřední také bral v úvahu potřebu ochrany manželství. Důvody rozlučky proto musely být vždy jasně prokázány, a to bez ohledu na doznání nebo dohodu manželů. Pokud soud vyslovil rozlučku manželství, byla přípustné všechny opravné prostředky a stížnosti.

²⁵ V otázce procesní úpravy rozlučky manželství vycházím z DVORÁK, J., MALÝ, K. a kol. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 432-435.

²⁶ Dekret č. 1595/1819 Sb. z. ř.

²⁷ Dle § 94 a § 97 Všeobecného zákoníku občanského.

²⁸ Dle § 107 Všeobecného zákoníku občanského.

²⁹ Viz § 94 Všeobecného zákoníku občanského.

Na koci devatenáctého století byly vydány tři nové předpisy které pak regulovaly sporné řízení soudní. Jednalo se o civilní řád soudní,³⁰ jurisdikční normu³¹ a exekuční řád.³² Zároveň bylo také přijato nařízení ministerstva spravedlnosti,³³ které označovalo ustanovení Dekretu z roku 1819, které zůstávají v platnosti i po nabytí účinnosti civilního řádu soudního a upravovalo také některé zvláštnosti těchto řízení. Dle tohoto ministerského nařízení platilo pro rozluku, že v řízeních se nekonal první rok, ani nebylo možné vynést rozsudek pro zmeškání. Naproti tomu, pokud byly k tomu naplněny procesní i hmotněprávní předpoklady, soud měl nařít přípravné řízení. O žádosti o rozluku bylo možné rozhodnout pouze po předchozím ústním jednání. Do nařízení bylo také přejato ustanovení § 14 Dekretu, na základě kterého zůstaly zachovány povinnosti soudu řádně vyšetřit důvody rozluky a dbát ochrany manželství. V rozsudku, kterým se manželství rozlučovalo, byl soud povinen rozhodnout o vině. Soud měl manželé vést k opětovnému smíření a také, pokud měl za to, že žádost o rozluku je zřejmě neodůvodněna, bylo nutné nejprve tohoto manžela obeslat s „příhodnými domluvami“, aby sám o svého úmyslu dobrovolně upustil.

Procesní právní úprava řízení ve věcech manželských byla na konci devatenáctého století dosti komplikovaná, neboť na řízení byla aplikována až na určité výjimky ustanovení o řízení sporných tak ustanovení o řízení nesporných.

Rodinné právo bylo Všeobecným zákoníkem občanským upraveno v třetí hlavě. I zde platil princip výsadního postavení muže v rodině. Muž dával dítěti jméno, musel vyslovit souhlas s případnými závazky dítěte, rozhodoval o výchově dětí a spravoval majetek dětí. V případě rozvodu či rozluky patřily děti otci. Výjimku tvořili chlapci do 4 let a dívky do 7 let věku, kteří byli svěřováni matce. Negativem zákoníku bylo, že se vrátil k nerovnoprávnému postavení manželských a nemanželských dětí.

Snaha reformovat manželské a rodinné právo v dalších letech 19. století se neprosadila. Obdobně ztroskotala snaha i na počátku 20. století. Definitivní konec reformního úsilí přinesla 1. světová válka. V průběhu první světové války došlo pouze k provedení částečné revize občanského zákoníku formou tří novel, z nichž pouze dvě se týkaly rodinného práva.

³⁰ Zákon č. 113/1895 Sb. z. ř., o soudním řízení v občanských rozepřích soudních.

³¹ Zákon č. 111/1895 Sb. z. ř., o vykonávání soudní moci a o příslušnosti řádných soudů v občanských věcech právních.

³² Zákon č. 79/1896 Sb. z. ř., o řízení exekučním a zajišťovacím.

³³ Nařízení ministerstva spravedlnosti č. 283/1897 Sb. z. ř., o řízení ve sporných věcech manželských.

První novela vydaná císařským patentem č. 276/1914 ř. z. a třetí novela č. 69/1916 ř. z. zasáhly do vzájemných vztahů rodičů a dětí. Jejich cílem bylo podpořit alimentální práva dětí, usnadnit osvojování dětí osobami lépe finančně situovanými než byli vlastní rodiče a od základu změnit pojetí poručenství.

2. Období 1. Československé republiky

Po vzniku Československé republiky na základě zákona č. 11/1918 Sb. z. a n. (recepční norma) bylo v Čechách, na Moravě a Slezsku převzato dosavadní občanské právo,³⁴ platné na území bývalé rakousko-uherské monarchie. Konkrétně tedy byl převzat Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 (ve znění doplňujících novel), kde byly upraveny manželské a rodinné poměry.

Manželské a rodinné vztahy potřebovaly však nově upravit, jelikož byly značně narušené první světovou válkou. První světová válka v letech 1914-1918, které se účastnilo přibližně 25 miliónů bojujících mužů, vnesla do rodinného života propastnou demoralizaci a prohloubila a urychlila jeho krizi. Poklesl počet uzavíraných sňatků a katastroficky se snížila porodnost dětí. Dlouhodobou nepřítomností mužů v domovech bylo rozvráceno množství manželství již existujících, když osamělé ženy vstupovaly zatím do konkubinátů s jinými muži, a naopak muži se vraceli z války se závazky k jiným ženám. Výrazně stoupl počet nemanželských dětí.³⁵

Otázka nové úpravy manželských a rodinných vztahů byla natolik naléhavá, že již první návrh, poddaný v tzv. Revolučním národním shromáždění hned na jeho první schůzi dne 14. listopadu 1918, byl návrh na reformu manželského práva dr. Boučkem. Tímto jeho návrhem měl být zaveden obligatorní civilní sňatek, odstraněny konfesijní překážky a překážka cizoložství,³⁶ a rozluka manželství podle důvodů dosud připuštěných, pouze pro protestanty měla být rozšířena na veškeré obyvatelstvo s automatickým rozloučením manželství dosud jen rozvedených. Zákon se měl vztahovat nejen na české země ale i pro Slovensko.

2.1.Návrh a důvodová zpráva k tzv. manželské novele

³⁴ Na Slovensku převzal recepční zákon tehdejší uherské občanské právo, vyjádřené zejména v normách práva obyčejového. Jen část byla upravena psanými právními předpisy. Pro oblast rodinného a manželského práva byl nejvýznamnější tzv. Manželský zákon – zákonný článek XXXI/1894.

³⁵ KLABOUC, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 162.

³⁶ §§ 63,64 a 67 Všeobecného občanského zákoníku.

Revolučním národním shromážděním byla Boučkova předloha přidělena ústavnímu výboru,³⁷ který ji poté předal výboru právnímu, kde bylo zahájeno jednání za spolupráce předních znalců-právníků prof. Jana Krčmáře, Václava Hory, Emila Svobody, psychiatra Antonína Heverocha a poměrně záhy jimi vypracován a předložen návrh, který se stal základem pozdější právní úpravy. Jeho celkové pojetí v zásadě laicizovalo pohled na manželství a stíralo konfesní ráz manželského práva.³⁸

Tento návrh předpokládal obligatorní civilní sňatek, obsahující zákaz, aby duchovní oddal snoubence, kteří neuzavřeli ještě civilní sňatek. Dále byl založen na rozlučitelnosti všech manželství a v případě důvodů rozluky se nespokojoval s poměrně úzkými možnostmi,³⁹ dříve platné jen pro protestanty. Vzhledem k válečnému rozvratu pro přechodnou dobu zavedl automatickou přeměnu rozvedených manželství v rozloučená. Zúžil manželské překážky, vymezil nově rozsah překážky švagrovství a rušil výjimečná ustanovení o překážkách a rozluce pro židy. Zákon se však na rozdíl od předlohy dr. Boučky neměl vztahovat na Slovensko.

Z důvodové zprávy k návrhu zákona jsou patrné četné polemické výpady, z kterých bylo jasné, že při přípravě návrhu ze strany církve byla rozpoutána kampaň, směřující proti civilnímu sňatku a rozlučitelnosti manželství. Navrhovateli bylo např. poukazováno, že pozadím odporu církve proti občanskému sňatku jsou materiální zájmy kléru, který se obává poklesu svých příjmů následkem poklesu svateb v kostelích.⁴⁰

Polemika se ale neodehrávala pouze na poli církev versus „světská moc“. Taktéž mezi jednotlivými stranami docházelo k jednotlivým názorovým střetům a manželská reforma se stala i předmětem zákulisního čachrování. Strana lidová, stavící se proti reformě, obratně využívala své nepostradatelnosti ve vládní koalici. Dokonce v dubnu 1919 se objevily na veřejnosti zprávy, že věci došly tak daleko, že vláda je ochotna od osnovy ustoupit a ponechat vše, zejména nerozlučitelnost manželství při starém.⁴¹

³⁷ V té době nebyly ještě konstituovány více specializované výbory.

³⁸ VALEŠ, V. Prvorepubliková novela manželského práva č. 320/1919 Sb. z. a n. *Revue církevního práva*. 2010, roč. 45, č. 1, s. 98.

³⁹ Viz § 115 Všeobecného zákoníku občanského.

⁴⁰ Důvodová zpráva k rozlukovému zákonu. Viz <http://specp.prf.cuni.cz/lex/320-19.htm>.

⁴¹ SVOBODA, E. *Budoucí právo manželské*. Praha 1919, sv. 5.

V debatě, která proběhla od 20. do 22. května, se lidovci spoléhali na plný úspěch svého postoje a hlasovali proti všem reformním návrhům. Avšak ve sněmovním plénu se projevila tendence nepřístupovat na žádné ústupky a došlo k tomu, že lidovci se museli spokojit pouze se zavedením fakultativního církevního sňatku, tak, že snoubenci mohli uzavřít sňatek podle své vůle buď na okresním úřadě, nebo v kostele. Během debaty byl také podán mimo jiné doplňovací návrh lidáckého poslance Jurigy, aby bylo ustanovení o fakultativním církevním sňatku rozšířeno i na Slovensko, což koalice podpořila.⁴²

2.2. Manželská novela z roku 1919 – zákon č. 320/1919 Sb. z. a n.

Manželská novela (běžně též nazývána jako rozlukový zákon) Všeobecného občanského zákoníku č. 320/1919 Sb. z. a n. tak navždy opustila povinnost uzavření platného manželství pouze církevní formou. Avšak přechod k civilnímu sňatku byl určitým způsobem zmírněn ve smyslu, že církevní sňatek se nadále stal fakultativní formou uzavření manželství.

V oblasti statusových práv stát vznik právního postavení ženatého muže či vdané ženy s církevním sňatkem sice spojoval, ale nepředepisoval ho pro konkrétní občany jako povinnost. Z druhé strany z hlediska závaznosti a statusového postavení mohl kdokoliv po účinnosti manželské novely uzavřít občanský sňatek. V tomto přístupu tehdejšího československého zákonodárství lze pozorovat silný demokratický prvek a celospolečenský zájem na uzavírání manželství.⁴³

Manželskou novelou došlo také k prolomení zásady nerozlučitelnosti katolického manželství za života manželů, neboť manželské právo rakouské přiznávalo možnost rozluky jen nekatolíkům a katolické manželství bylo rozlučitelné jen smrtí. Novela tak sjednotila manželské právo v tom smyslu, že platilo pro všechny občany republiky bez rozdílu vyznání.

Prof. E. Svoboda ve svém díle se k této problematice vyjádřil následovně: „A protože se doživotní rozvod, tj. doživotní setrvání ve formálním svazku manželském, který ve skutečnosti neexistuje, pokládá podle obecného téměř přesvědčení svobodně myslících lidí za

⁴² Blíže k debatě o fakultativním církevním sňatku viz KLABOUC, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 165-166.

⁴³ DVOŘÁK, J., MALÝ, K. a kol. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 424.

kruté i nemravné zároveň, připuštěna pro všechna trvajících manželství, i pro ta, která za dřívějšího práva byla uzavřena, i pro budoucí možnost soudní rozluky, jsou-li splněny předpoklady zákonem ustanovené...“⁴⁴

E. Svoboda vycházel z toho, že pro katolíky připouštěl Všeobecný občanský zákoník pouze tzv. rozvod od stolu a lože, který mohl vyslovit pouze soud s účinkem v podstatě dovoleného odděleného života manželů. Zánik právního vztahu rozvedených manželů však nemohl v tomto případě nastat. Z tohoto důvodu rozvedení manželé nemohli uzavřít manželství nové. A tak se velmi rozšířením jevem stávala faktická soužití lidí rozvedených od stolu a lože s partnery, s kterými vlastně nikdy nemohli uzavřít manželství.

Pro československé obyvatelstvo manželská novela představovala přechod od nezrušitelnosti manželství k možnosti jeho zrušení rozlukou svým způsobem nový, přitom žádoucí a odpovídající potřebám lidí. Taktéž je nutné přihlídnout k tomu, že území tehdejší Československé republiky bylo nově vytvořeno. Kromě tzv. historických zemí zahrnovalo ještě Slovensko a Podkarpatskou Rus. Došlo nejen k připojení nových územních celků, ale v oblasti soukromého práva i jejich platná legislativa v dobách Rakousko-Uherské monarchie. Sociální, náboženské a další rozdíly ovlivňující také i rodinný život a některé právní představy byl patrné.

Novela zavedla pro české země všeobecně možnost zrušit manželství rozlukou. Na Slovensku byly ponechány o rozluce manželství. Vedle rozluky, která znamenala právní zánik manželství, zůstala v platnosti i stará instituce rozvodu, který byl již upraven v občanském zákoníku z roku 1811 a neznamenal zánik manželství, nýbrž jenom oddělení manželů od stolu a lože při zachování manželského svazku. Na Slovensku byla ustanovení o rozvodu od stolu a lože obsažena v zák. čl. XXXI/1894,⁴⁵ a jejich platnosti se uvedená manželská novela rovněž nedotkla.

Zákonodárná schopnost, se kterou byly položeny základy zejména rozlukového práva, byla úctyhodná.⁴⁶ Na jedné straně chtěl zákonodárce vyjádřit taxativním a kazuistickým výpočtem rozvodových důvodů jistý morální názor na protiprávní chování v manželství a

⁴⁴ SVOBODA, E. *Rodinné právo*. Praha: Vesmír, 1921, s. 41.

⁴⁵ § 104-107 zák. čl. XXXI/1894.

⁴⁶ V textu dále vycházím z DVOŘÁK, J., MALÝ, K. a kol. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha : Wolters Kluwer, 2011, s. 426.

důsledky pro jeho zrušení.⁴⁷ Z druhé strany však tehdejšímu zákonodárci bylo jasné, že nemohl postřehnout pouhým taxativním výpočtem další mnohé příčiny, jejichž následkem bylo rozvrácené manželství bez možnosti dalšího pokračování. V manželské novele byl vyjádřen kvalifikovaný rozvrat manželství jako jeden z předpokladů rozluky manželství.⁴⁸ Dále zde byl uveden další rozvodový důvod,⁴⁹ a to „nepřekonatelný odpor“. Postup při uplatnění tohoto rozvodového důvodu u soudu uvedl zákonodárce tak, že v podstatě v kombinaci s rozvodem od stolu a lože mohli manželé docílit rozluky manželství velmi smírnou cestou, i když nešlo tehdy o dohodu, jak je dnes nám známa.

Manželská novela zrušila zejména v oboru manželských překážek svěcení a řeholní sliby, překážku katolicismu a cizoložství, zúžila překážku švagrovství na příbuzné v přímé linii a polorodé a plnorodé sourozence manželovy a odstraňovala zvláštní vymezení překážek pro Židy. Pro všechny konfese byla jednotně formulována i možnost rozluky z důvodů odsouzení do žaláře na 3 léta, zlomyslného opuštění, úkladů o život, zlého nakládání a těžkého ublížení na těle, zhýralého života, duševní poruchy, hlubokého rozvratu manželství a vzájemného nepřekonatelného odporu.

Na základě novely došlo v podstatě k odstranění rozdílné úpravy manželského práva podle konfesí, došlo ke snížení konfesních prvků manželského práva zrušením řady překážek náboženského původu a povolením rozlučitelnosti manželství. Vliv kanonického práva se projevoval pouze nepřímo v stále poměrně širokém vymezení překážek příbuzenství a švagrovství a v ponechání instituce rozvodu od stolu a lože.

2.3. Juristický rozbor zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

Zákon č. 320/1919 Sb. z. a n. se skládá ze tří oddílů. První se zabývá formou sňatku, druhý pojednává o otázce rozlučitelnosti manželství a třetí o překážkách manželství.

V případě formy sňatku, zákon ponechával na snoubencích, zda uzavřou sňatek na úřadě nebo v kostele. Otázka, jakou formu mělo uzavření sňatku mít, byla velmi dlouho

⁴⁷ § 13 písm. a) – g) zák. č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁴⁸ Zejména v ustanovení § 13 písm. h) zák. č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁴⁹ § 13 písm. i) zák. č. 320/1919 Sb. z. a n.

diskutována. Původní návrh právního výboru požadoval, aby zákonnou formou sňatku byl obligatorní sňatek občanský a aby pro obor církve byl připuštěn také sňatek církevní v tom případě, že se snoubenci prokáží oddacím listem o tom, že sňatek civilní byl již proveden. Nakonec bylo tímto zákonem ponecháno snoubencům na výběr, zda si zvolí sňatek civilní či církevní.

Na základě manželské novely došlo k zavedení všeobecné rozlučitelnosti manželství.⁵⁰ Zákonem v podstatě došlo k převzetí předpisů o rozluce, týkajících se nekatolíků z všeobecného občanského zákoníku. Rozluka zde však není definována a nejsou uvedeny ani její podstatné znaky.

Přejdeme-li k vlastnímu rozboru jednotlivých ustanovení, tak ustanovení §§ 1-7 se věnovala tzv. vyhláškám, tj. veřejným oznámením o budoucím manželství. Samotné ustanovení § 1 představovalo zásadní změnu v úpravě vzniku manželství, a to v podobě zavedení sňatku buď občanského nebo církevního.⁵¹

Vyhlášky, která byla oznámením budoucího manželství, obsahovaly také jméno a příjmení obou snoubenců, jejich rodiště, stav a bydliště, jakož i připomenutí, aby každý, kdo by věděl o nějaké překážce manželství, ji oznámil.⁵² Vyhlášky občanské činil politický úřad okresní a ve městech s vlastním statutem úřad obecní, pověřený politickou správou, na Slovensku matrikář. Místně příslušný byl úřad, v jehož obvodu měli snoubenci řádné bydliště. Měl-li každý z nich řádné bydliště v obvodu jiného úřadu, vykonaly vyhlášky úřady oba. Vyhlášky se vyvěšovaly veřejně na úřední desce oznamovací a k dožádání také na úřední desce v obci, ve které měli snoubenci řádné bydliště. Pokud se konaly u politického úřadu okresního pravidelné dny úřední, mělo být manželství vyhlášeno také ústně o jednom úředním dnu nebo o více takových dnech. Přivolení k manželství bylo možné prohlásit teprve, když vyhlášky visely na úředních deskách příslušných úřadů politických i obecních aspoň deset dní.⁵³

⁵⁰ ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J. a kol. *Komentář k československému občanskému zákoníku a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl I. Praha 1935, s. 630.

⁵¹ § 1 zák. č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁵² § 2 zák. č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁵³ § 3 zák. č. 320/1919 Sb. z. a n.

Nebydlel-li některý ze snoubenců ve svém bydlišti ještě šest neděl, bylo nutné s vyhláškami posečkat, až se dovršilo šesti neděl, nebo muselo být manželství vyhlášeno také v obci, kde onen snoubenec naposled bydlel déle šesti neděl.⁵⁴

K platnosti vyhlášek a na ni závislé platnosti manželství stačilo, když vyhlášky visely na úředních deskách úřadů uvedených v paragrafu 3. a to aspoň pět dní.⁵⁵

Nevešli-li snoubenci v manželství do šesti měsíců od posledního dne vyhlášky, bylo nutné vyhlášku opakovat.⁵⁶

Snoubenci mohli žádat o zkrácení lhůty vyhlášek, nebo za jejich úplné prominutí. Zkrátit lhůtu šlo z důležitých důvodů. Vyhlášky šlo prominout, jen když věc byla naléhavá anebo šlo o osoby, o kterých se vůbec za to mělo, že jsou již manžely. V obou těchto případech musely však strany potvrdit, že jim není povědomá žádná překážka zamýšleného manželství. Nedostatek tohoto potvrzení nebyl na překážku účinnosti prominutí. Zkrátit lhůtu vyhlášek náleželo politickému úřadu okresnímu (obecnímu); vyhlášky prominout na politický úřad druhé stolice a je-li tu blízké nebezpečství smrti, na politický úřad okresní (obecní). Na Slovensku příslušela tato práva županovi. Vyhlášek nebylo třeba, když byla prominuta překážka po uzavření manželství, ale přivolení k manželství bylo nutné prohlásit znovu. „Bude-li šetřeno tohoto předpisu, jest k manželství hleděti tak, jako by bylo platně uzavřeno hned od původu“.⁵⁷

Další ustanovení manželské novely představovaly zásadní proměnu uzavírání manželství oproti předcházející úpravě.⁵⁸ Do této doby totiž civilní forma sňatku byla pouze doplňující formou. Nadále jako panující byla zachována církevní forma sňatku. A právě o vzájemném poměru obou forem uzavírání manželství dostatečně vypovídají §§ 8-12 manželské novely. Snoubencům bylo výslovně dovoleno, aby uzavřeli církevní sňatek za předpokladu, že již uzavřeli sňatek civilní. Otázka uzavření civilního sňatku až po obřadu církevním nebyla zákonem řešena.⁵⁹ K této otázce ze strany právní vědy byl zaujat právní názor ve smyslu, že pokud byl uzavřen civilní sňatek, byl dán průchod smluvní stránce manželství a následný

⁵⁴ § 4 zák. č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁵⁵ §5 zák. č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁵⁶ § 6 zák. č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁵⁷ § 7 zák. č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁵⁸ §§ 8-12 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁵⁹ Srv. § 12 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

církevní obřad měl již jen povahu sakrální. Pokud byl vykonán jako první církevní sňatek, nesl sebou zároveň také smluvní prvek a nebylo třeba ho opakovat ve světské podobě.⁶⁰

Otázka rozluky byla řešena v § 13 manželské novely. Zde bylo taxativně uvedeno celkem devět důvodů, podle kterých mohlo být manželství rozloučeno:

- a) dopustil-li se druhý manžel cizoložství;⁶¹
- b) byl-li pravoplatně odsouzen do žaláře nejméně na tři léta, nebo na dobu kratší, avšak pro trestný čin vyšlý z pohnutek, nebo spáchaný za okolností svědčících o zvrhlé povaze;
- c) opustil-li svého manžela zlomyslně a nevrátí-li se na soudní vyzvání do šesti měsíců. Není-li pobyt jeho znám, budiž soudní vyzvání učiněno veřejně;
- d) ukládal-li druhý manžel o manželův život nebo zdraví;
- e) nakládal-li jím vícekrát zle, ubližoval-li mu těžce, neb opětovně ho na cti urážel;
- f) vedl-li zhýralý život;
- g) pro trvale nebo periodicky probíhající chorobu duševní, která trvá tři léta; pro těžkou duševní degeneraci vrozenou nebo získanou, čítaje v ni těžkou hysterii, pijáctví nebo navyklé nadužívání nervových jedů, jež trvá dvě léta; pro budoucí nemoc, trvající aspoň rok s nejméně šesti záchvaty v roce nebo s přidruženou duševní poruchou;
- h) nastal-li tak hluboký rozvrat manželský, že na manželích nelze spravedlivě požadovati, aby setrvali v manželském společenství. Rozlukou nelze vysloviti k žalobě manžela, který rozvratem je převážně vinen;

⁶⁰ ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J. a kol. *Komentář k československému občanskému zákoníku a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl I. Praha 1935, s. 594.

⁶¹ V případě cizoložství akceptoval zákonodárce s odvoláním na judikát č. 224 z roku 1916 jako dostačující v civilním řízení prokázané cizoložství. Rozsudek trestní se tedy nepožadoval.

i) pro nepřekonatelný odpor. Žalobě lze vyhověti jen tehdy, připojí-li se k žádosti za rozluku třebas i dodatečně také druhý manžel. V tomto případě netřeba však rozluky ihned povolovati, nýbrž lze napřed uznati na rozvod od stolu a lože a to třebas i vícekrát.

Z výše uvedeného vyplývá, že dobrovolná rozluka, při níž by se soud vůbec netázal po příčinách, nebyla manželskou novelou připuštěna. Rozlišovala se pouze rozluka, o kterou žádají shodnou vůlí oba manželé, a rozluka, o kterou žádá pouze jeden z manželů, a to bez ohledu na to, zda proti vůli druhého z manželů nebo mimo ni.⁶² Jediným rozlukovým důvodem, ke kterému bylo zapotřebí souhlasu obou manželů, byl důvod uvedený v § 13 písm. i manželské novely, a to nepřekonatelný odpor. V ostatních rozlukových důvodech uvedených v § 13 pod písm. a) až h),⁶³ nemusel být rozvrat manželství dokazován. Dokazována byla pouze skutečnost, na které byl založen rozlukový důvod, např. cizoložství.

Za nepřekonatelný odpor byl považován hluboký odpor mezi manžely navzájem, nebo jednoho z nich proti druhému, ať již spočívající na tělesném nebo mravním základu, který nebylo možné ničím překonat.⁶⁴ Nepřekonatelný odpor byl považován za zvláštní druh rozvratu manželství. Tento rozlukový důvod by jednak subjektivní povahy, ale nebylo vyloučeno, že v některých případech mohl mít objektivní ráz.⁶⁵ V případě tohoto rozlukového důvodu nebyla vyžadována vina a zavinění jednoho z manželů bylo naprosto irelevantní. Nebylo důležité, zda nepřekonatelný odpor vznikl i samým jednáním žalujícího manžela.⁶⁶

Žalobu podávali oba manželé současně, popř. se po jejím podání druhý z manželů k žalobě připojil. Materiálním předpokladem žaloby byl souhlas druhého manžela.⁶⁷ Jednou daný souhlas byl neodvolatelný.⁶⁸ Procesní úprava řízení o rozluce pro nepřekonatelný odpor, vykazovala oproti obecné úpravě rozluky jistá specifika. Zvláštností řízení o rozluce pro nepřekonatelný odpor bylo, že pokud soud neshledal po provedeném dokazování nepřekonatelný odpor za dostatečně prokázaný, nevyslovil rozluku ani žalobu nezamítl, nýbrž

⁶² SVOBODA, E. *Rodinné právo Československé*. Praha: Československý kompas, 1946, s. 47.

⁶³ Vyjma písm. g – hluboký rozvrat.

⁶⁴ SVOBODA, E. *Rodinné právo Československé*. Praha: Československý kompas, 1946, s. 47.

⁶⁵ RADVANOVÁ, S. Dohoda manželů jako předpoklad trvalého ukončení manželského soužití od Všeobecného občanského zákoníku po současnost. In: DVORÁK, J., MALÝ, K. a kol. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 437.

⁶⁶ ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J. *Komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl I. Praha: ASPI, 2002, s. 639.

⁶⁷ Rozhodnutí Nejvyššího soudu č. 4782 Sb. n. s. Viz Vážného sbírka rozhodnutí.

⁶⁸ Rozhodnutí Nejvyššího soudu č. 4872 a 7710 Sb. n. s. Viz Vážného sbírka rozhodnutí.

vyslovil rozsudkem rozvod od stolu a lože jako přechodné procesní opatření, a to i několikrát. Tento postup se neuplatnil, pokud manželství bylo rozvedeno déle jak jeden rok.⁶⁹

Jinak účelem výše uvedeného postupu soudu bylo, aby manželé žili odloučeně a v tomto období si rozmysleli, zda chtějí manželství opravdu ukončit. Pokud toto odloučení manželů nemělo za následek zpětvzetí žaloby, popř. obnovení manželského soužití, byl nepřekonatelný odpor dovozován právě z těchto skutečností. Nepřekonatelný odpor musel být v rámci dokazování prokázán. Pro jeho dokázání mohly být použity všechny důkazní prostředky, vyjma výslech stran. Přísežná vypovídání manželů, jakožto účastníků řízení, tedy nemohla sama o sobě sloužit jako důkazní prostředek.⁷⁰

Dle § 15 manželské novely platilo, že bylo-li manželství soudně rozvedeno, mohl každý manžel, nechtěl-li žalovat o rozluku z jiného důvodu uvedeného v § 13 manželské novely, žalovat o rozluku pro nepřekonatelný odpor. Tento návrh bylo možné podat teprve, když uplynul od provedení rozvodu soudního alespoň jeden rok a manželé neobnovili manželské společenství. Současně dle § 18 manželské novely ve sporech o rozluku manželství pro nepřekonatelný odpor předchozí rozvod podle § 13 písm. i manželské novely odpadal, byli-li už manželé soudně rozvedeni a uplynul-li od té doby jeden rok, aniž obnovili manželské společenství, tzn., že soud nemusel manželství rozvádět a rozluku pro nepřekonatelný odpor prohlásit. Uplynula-li tři léta od provedení soudního rozvodu, pokládal se tvrzený nepřekonatelný odpor za prokázaný, pokud výsledky ústního jednání tomu neodporovaly – tzn. presumce nepřekonatelného odporu. V tomto případě pak nezbylo soudu po provedení dokazování nic jiného, než manželství rozloučit neboť nepřekonatelný odpor byl v takovém případě považován za prokázaný i v situaci, kdyby výsledky řízení měly svědčit o opaku.⁷¹ Předpokladem vyslovení rozluky na základě presumce nepřekonatelného odporu však byla i nadále žádost (žaloba) obou manželů (popř. souhlas vyslovený druhým z manželů po jejím podání).

Pokud bychom zhodnotili právní úpravu ukončení manželského soužití s ohledem na předpoklad předchozího souhlasu obou manželů s tímto ukončením manželství v období

⁶⁹ Viz § 18 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁷⁰ SVOBODA, E. *Rodinné právo Československé*. Praha: Československý kompas, 1946, s. 47-48.

⁷¹ Tamtéž, s. 48.

první republiky, vidíme především tendenci zmírnění požadavků na setrvání v manželství, o němž již určité signály prokazují, že je nefunkční.

Před rozlukou manželství z důvodu nepřekonatelného odporu se preferoval nejprve rozvod od stolu a lože, nicméně především ustanovení § 15 a § 18 manželské novely přesně vymezovaly podmínky, za nichž je ukončení manželského svazu při souhlasné vůli obou zúčastněných možné očekávat. Především pak ustanovení § 18 manželské novely, jež zakládalo vyvratitelnou domněnku nepřekonatelného odporu po třech letech od rozvodu, se blížilo dnešní právní úpravě rozvodu bez zjišťování příčin rozvratu.

V procesním právu přetrvávalo rozlišování sporných a nesporných řízení ve věcech manželských, také o rozluce manželství bylo pojednáváno v obou druzích nalézacího řízení, a to v návaznosti na předmět řízení. Lze konstatovat, že právní úprava rozluky ať v rovině hmotněprávní, či procesní, byla poměrně komplikovaná.

Zákon dále zakotvil promlčecí lhůty pro podání žaloby na rozluce manželství.⁷² V případech uvedených v § 13 a) d) se žalobní právo promlčovalo do jednoho roku ode dne, kdy manžel se dověděl o cizoložném neb úkladném činu manžela druhého. V případě § 13 b) do jednoho roku ode dne kdy se dověděl o jeho odsouzení. Právo žalobní se promlčovalo v případech § 13 a) d), uplynulo-li ode dne spáchaného činu pět let. Právo žalobní se pomíjelo odpuštěním. Provinil-li se však vinný manžel znovu, nebo dověděl-li se manžel, který odpustil, o jiné skutečnosti před odpuštěním nastalé a k návrhu na rozluce opravňující, mohl se k odůvodnění rozluky dovolávat i skutečností odpuštěných. V případech § 13 e) stačilo jediné nové jednání. Lhůty uvedené v § 13 odst. a) b) uvedené se přerušovaly žádostí nebo žalobou o rozvod, bylo-li v řízení náležitě postupováno. Byla-li žádost nebo žaloba právoplatně zamítnuta, hledělo se k věci tak, jako by lhůty přerušeny nebyly.

Zákon také umožňoval přeměnu rozvodu v rozluce za předpokladu, že manželství již bylo soudně rozvedeno.⁷³ Podle zákona mohl každý z rozvedených manželů žádat o rozluce pro nepřekonatelný odpor, přičemž stanovil lhůtu, která musela být dodržena od nastalého rozvodu. Pro manželství uzavřená před manželskou novelou činila šest měsíců, pro manželství uzavřená až po novele trvala jeden rok (viz podrobněji výše).

⁷² § 14 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁷³ § 15 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

Pro účely přeměny rozvodu v rozluku zákon rozeznával tři skupiny manželství. První skupinu tvořila manželství rozvedená před vydáním manželské novely,⁷⁴ u kterých nebylo obav, že by dobrovolného rozvodu mohlo být zneužito k obcházení zákona. Druhou skupinu manželství, u kterých bylo možné přeměnit rozvod v rozluku, byla dobrovolně rozvedená manželství. V případě této druhé skupiny nezáleželo, zda manželství bylo uzavřeno před nebo po účinnosti manželské novely. Třetí skupinu představovala manželství rozvedená podle §§ 107-109 obecného občanského zákoníku.⁷⁵

Přeměna rozvodu v rozluku byla postavena na zásadách nesporného řízení, ovládaného zásadou vyhledávací jako řádné řízení. V řízení o žádostech o přeměnu rozvodu v rozluku mohlo být také v případě potřeby nařízeno neveřejné ústní jednání.⁷⁶ Pokud soudce došel k názoru, že skutečnosti zjištěné v řízení o rozvod by dostatečně postačovaly také v řízení o rozluce, rozhodl o rozluce usnesením. O přeměně rozvodu v rozluku rozhodoval senát soudu první stolice. Předcházela-li žádost o rozluku již žádost o rozvod, řízením byl pověřen místně příslušný senát soudu, který rozhodoval v předešlém řízení o rozvod.⁷⁷

Zákon obsahoval také derogační ustanovení, kterým došlo ke zrušení některých překážek manželství.⁷⁸ Např. šlo o zrušení překážky vyššího svěcení a řeholních slibů, překážku zákazu sňatku mezi křesťany a nekřesťany nebo zákazu sňatku kvůli cizoložství. Zákon ponechal ovšem v platnosti myšlenku dosavadní právní úpravy v podobě možnosti dispensu ve vztahu k některým manželským překážkám.⁷⁹ Změna nastala také ohledně smířčích pokusů při rozvodu manželství.⁸⁰ Ty byly následkem laicizace rodinného práva přeneseny před soud, nikoliv pře církevní hodnostáře.

⁷⁴ § 16 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁷⁵ § 17 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁷⁶ § 21 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁷⁷ § 20 a § 24 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁷⁸ § 25 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁷⁹ § 26 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

⁸⁰ § 27 zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

2.4. Prováděcí vládní nařízení č. 362/1919 Sb. z. a n.

Na základě tohoto prováděcího předpisu bylo započato s prováděním manželské novely – zákona č. č. 320/1919 Sb. z. a n., který nabyl účinnosti od července roku 1919. To se však neobešlo bez těžkostí na Slovensku, neboť Šrobárovo ministerstvo sdělilo obsah novely župám až v září 1919. Maďarští matrikáři navíc odmítali uznávat církevní sňatky podle nového zákona a ani církve neměla hned vytvořenou matriční službu (dále viz níže zákon č. 113/1924 Sb. z. a n.).⁸¹

V pěti člancích prováděcího nařízení byly v zásadě precizovány některé skutečnosti.⁸² Článek první podrobně upravoval § 13, písm. c, manželské novely. V tomto článku se upřesňovalo, kdo je oprávněn učinit návrh na výzvu k návratu,⁸³ důvody návratu, způsob zveřejnění výzvy k návratu,⁸⁴ nebylo-li možné výzvu doručit.

V druhém článku byl stanoven soudní orgán, před kterým se toto řízení mělo konat. Příslušným měl být sborový soud první stolice v nesporném řízení. Ten pak rozhodoval usnesením. V usnesení měl být uveden také výrok o vině obsažený v rozsudku vyneseném ve sporu o rozvod, pokud předcházela žádosti za rozluky spor o rozvod.

Prováděcí nařízení upřesňovalo také způsob rozluky tří skupin manželství, která již byla rozvedena a měla být následně rozloučena.⁸⁵ Šlo o manželství rozvedená před vydáním novely, manželství, která byla rozvedena po vyhlášení novely, manželství, která byla soudem prohlášena za rozvedená právoplatným rozsudkem podle §§ 107-109 obecného zákoníku občanského.

V prvním případě nařízení upřesňovalo rozluky následovně:⁸⁶ O rozluky se mohlo žádat po uplynutí šesti měsíců od provedení soudního rozvodu a to bez ohledu, šlo-li o

⁸¹ ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J. a kol. *Komentář k československému občanskému zákoníku a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl I. Praha 1935, s. 630.

⁸² Vycházím ze znění uveřejněného na <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/077-1919.pdf>.

⁸³ Byl jím manžel nebo zákonný zástupce.

⁸⁴ Soudní deska vyzývajícího soudu, soudní deska soudu, v němž měl vyzývaný manžel své poslední bydliště, případně na náklad vyzývajícího v novinách, určených pro veřejné vyhlášky. Soud mohl k návrhu nebo i z úřední moci nařídít, aby vyhláška byla uveřejněna i v jiných listech, zejména v cizích, pobýval-li vyzývaný mimo toto území.

⁸⁵ Čl. II. vl. nař. č. 362/1919 Sb. z. a n.

⁸⁶ Čl. II., bod. I., vl. nař. č. 362/1919 Sb. z. a n.

rozvod na základě žaloby nebo o rozvod dobrovolný. V tomto případě soud pouze zjišťoval souhlas obou manželů s rozlukou. V úvahu přicházela i možnost, že manželství bude rozloučeno bez souhlasu jednoho z manželů za situace, že se na soud nedostavil, přesto, že mu soudní obsílka byla řádně doručena. Pokud uplynula od rozvodu lhůta delší než tři roky, nebylo třeba vyžadovat souhlas druhého manžela s rozlukou. Pro jiný důvod než nepřekonatelný odpor nebylo možno o rozluku žádat. Pokud žadatel tvrdil jiný důvod, soud ho odkázal na pořad práva.

V případě manželství, která byla rozvedena po vyhlášení manželské novely,⁸⁷ mohla být také rozloučena z důvodu nepřekonatelného odporu bez rozdílu, zda šlo o rozvod vyslovený rozsudkem, nebo dobrovolný rozvod. Žádost o rozluku bylo možné podat až po uplynutí alespoň jednoho roku od provedeného soudního rozvodu a manželé neobnovili manželské společenství. K povolení rozluky bylo třeba k žádosti o rozluku souhlasu druhého manžela projeveného buď výslovně, anebo mlčky tím, že ač řádně obeslán, se nedostavil k soudu a soud nabyt přesvědčení, že zde skutečně existuje nepřekonatelný odpor. Také zde pokud šlo o dobrovolný rozvod, a druhý manžel nesouhlasil nebo žadatel tvrdil jiný důvod než nepřekonatelný odpor, odkázal soud na pořad práva.

V posledním případě,⁸⁸ kdy manželství byla rozvedená rozsudkem soudu podle §§ 107-109 občanského zákoníku, bez ohledu, zda byla rozvedena před nebo po vyhlášení manželské novely, a to z některého důvodu uvedeného v § 13 manželské novely, mohla být na základě žádosti rozloučena buď pro nepřekonatelný odpor, který nebyl důvodem rozvodu podle §§ 107-109 obecného zákoníku občanského nebo na základě již provedeného sporu o rozvod. Podle ustanovení vládního nařízení postačovala jednostranná žádost, nebylo třeba souhlasu druhého manžela, ani aby uplynula nějaká doba od provedeného rozvodu. Soud, opět v nesporném řízení, měl pečlivě zkoumat, zda-li skutečnosti, zjištěné ve sporu o rozvod byly by již tehdy odůvodnily výrok o rozluce, tedy, že by postačily k tomu, aby na jejich podkladu byla povolena rozluka a nikoliv jen pouhý rozvod.

Pokud se žádalo o rozluku podle ustanovení § 15 manželské novely, mělo být v předvolání, které se doručovalo druhé straně do vlastních rukou, výslovně upozorněno, že se má za to, že se žádostí o rozluku souhlasí, pokud se nedostaví k soudu.⁸⁹

⁸⁷ Čl. II, bod. II., vl. nař. č. 362/1919 Sb. z. a n.

⁸⁸ Čl. II., bod. III. vl. nař. č. 362/1919 Sb. z. a n.

⁸⁹ Čl. III. vl. nař. č. 362/1919 Sb. z. a n.

Článkem čtvrtým bylo stanoveno, že co do ostatního řízení v manželských sporech nadále platí ustanovení dvorského dekretu ze dne 23. srpna 1819, č. 1595 Sb. z. s. a ministerského nařízení ze dne 9. prosince 1897, č. 283 ř. z., a na Slovensku ustanovení §§ 73 a násl. zák. čl. XXXI. z roku 1894 a §§ 639 až 695 zák. čl. I. z roku 1911, pokud vydaným zákonem nebyla zrušena.

Článek pátý stanovil, že toto nařízení nabývalo ihned účinnosti a měl jej provést ministr spravedlnosti.

2.5. Další právní předpisy upravující manželské právo

Zákon č. 113/1924 Sb. z. a n.

Teprve na základě zákona č. 113/1924 Sb. z. a n. došlo k reorganizaci uherského matrikářství.⁹⁰ Tímto zákonem byl řešen i problém, zda je při udílení dispensí na Slovensku a na Podkarpatské Rusi pro manželství uzavřená v cizině rozhodující znalost cizozemského práva nebo osobní poměry žadatelů o dispens. V historických zemích rozhodovaly osobní poměry, v zemích dříve uherských byl kladen důraz na znalost cizozemských zákonů. Proto pro Slovensko a Podkarpatskou Rus vydávalo takové dispense ministerstvo spravedlnosti. Tímto předpisem bylo přeneseno právo dispensovat na župany a došlo k odstranění nesnází při vyřizování dispensí na ústředních úřadech.

V Čechách se projevil nesnáze s praktikováním církevního sňatku u nové církve československé, která zprvu neměla dostatek kněží, kteří by vyhovovali zákonným podmínkám kladeným na vzdělání duchovních. Problém nastal také v tom, že tito nekvalifikovaní kněží přesto požehnávali sňatky, které byly tímto neplatné. Těchto neplatných sňatku bylo přibližně dvacet tisíc. Na to se přišlo až v roce 1925, kdy tato manželství musela být hromadně konvalidována na základě zvláštního zákona č. 219/1925 Sb. z. a n.

⁹⁰ Tento zákon také mimo jiné opravil ustanovení § 30 manželské novely, kterým byl fakultativní církevní sňatek vztahován pouze na Slovensko a zapomnělo se ho vztáhnout i na Podkarpatskou Rus.

Zákon č. 98/1937 Sb. z. a n.

Zákonem č. 98/1937 Sb. z. a n. byla provedena další úprava manželského práva, a to o platnosti sňatků, které byly uzavřeny v období od 28. října 1918 do 13. července 1919 na území Slovenska a Podkarpatské Rusi pouze před duchovním správcem. V těchto zemích byly před účinností zákona č. 320/1919 Sb. z a n. povoleny pouze civilní sňatky. Jelikož velká část maďarských úředníků po vzniku Československé republiky odešla, byly sňatky často uzavírány pouze církevní formou, a proto byly neplatné. Proto byl vládou vydán tento zákon, díky kterému byly tyto sňatky, pokud jim nebránila žádná jiná nepominutelná překážka manželství, prohlášeny za platně uzavřené od počátku.

2.6. Manželské právo a snahy o jeho zakotvení v novém občanském zákoníku

Od opravy manželské novely, která trpěla formulačními a věcnými vadami, bylo nakonec upuštěno s tím, že manželské právo mělo být pozměněno v rámci revize občanského zákoníku, na které se začalo pracovat od roku 1920. Úkolem revize mělo být sjednocení občanského práva platného v českých zemích a na Slovensku.

Manželským a rodinným právem se v revizní komisi zabýval čtvrtý subkomitét pod předsednictvím profesora Kavky, který své práce ukončil roku 1923 a jehož elaborát byl roku 1924 předložen k diskusi. Revizní elaborát však neměnil v podstatě nic na dosavadním stavu manželského a rodinného práva, neboť do zákoníku vpracoval ustanovení manželské novely jen s některými technickými zlepšeními a zjednodušeními.

Druhá etapa kodifikačních prací, tzv. supervizní, jejímž úkolem bylo skloubit v jeden celek elaboráty pěti dílčích subkomisí a využít připomínek, které k nim byly ve veřejné anketě vneseny, započala roku 1925. Při supervizních pracích v letech 1925-1931 došlo sice k jistému překvapení a zdálo se, že směřují k dokončení základních úkolů v manželském a rodinném právu. Superrevizní komise, vedena právníky Janem Krčmářem a Emilem Svobodou byla mnohem samostatnější, než revizní komise z let 1920-1924.

Superrevidovaný návrh osnovy občanského zákoníku,⁹¹ v oblasti manželského a rodinného práva přišel s obligatorním civilním sňatkem, odstraňoval některé překážky manželství nebo je zužoval, zrovnoprávňoval ženu v rodině a nad dětmi zaváděl i moc mateřskou podle obdoby moci otcovské.⁹²

Avšak na výše uvedené změny politická situace ještě nebyla připravena. Proto došlo k zahájení ministerského řízení s cílem vypracovat z tohoto návrhu vládní předlohu pro sněmovnu v linii, kterou razila v počátcích revize občanského práva roku 1904 Körberova vláda a oprava manželského práva měla být z revize úplně vyňata. Osnova nového občanského zákoníku, která byla předložena 31. března 1937 Národnímu shromáždění, přešla manželské a rodinné právo mlčením.⁹³

V samotné důvodové zprávě se hovořilo: „Nová úprava celého souboru rodinného práva byla při přípravě občanského zákoníku předmětem vážných a pozorných úvah ze všech hledisek ... ale toho času nezdá se celá materie k řešení ještě zralou, a bylo uznáno za vhodné, neodsouvatí jen z tohoto důvodu sjednocení ostatních partií občanského práva, které již je náležitě připraveno“.⁹⁴

V osnově byly pouze obsaženy předpisy o postavení dětí v moci otcovské, o poručenství a manželském právu majetkovém. Ty se však pohybovaly v mezích nepatrných úprav existujícího stavu. Mnichovským diktátem a následnou okupací našeho státu ke změnám občanského zákoníku a jeho následného přijetí již nedošlo.

2.7. Otázka právního postavení dětí a poměru mezi rodiči a dětmi

Právní postavení dětí taktéž jako manželství upravoval v předcházející době, a byl poté recipován do československého právního řádu, Všeobecný občanský zákoník z roku 1811. Jejich právní postavení upravoval dle toho, zda jejich rodiče byli spojeni manželstvím či nikoliv. Právní institut dětí manželských a nemanželských byl historicky spjat se vznikem soukromého vlastnictví a sloužil jeho zájmům.⁹⁵ Pouze legitimní děti, které byly zrozeny ze

⁹¹ Tento návrh osnovy občanského zákoníku byl publikován roku 1932.

⁹² Srv. KRČMÁŘ, J. K osnově čs. všeobecného zákoníku občanského. *Právník*. 1933, roč. 72, s. 171.

⁹³ KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 174.

⁹⁴ Viz důvodová zpráva srv. IV. vol. Obd. Poslanecké sněmovny tisk 844 s. 242.

⁹⁵ GLOS, J. *Rodinné právo*. Praha: Orbis, 1970, s. 32-33.

zákoně manželky otcovy, příslušelo po otci (manželu matky) zákoně dědické právo k jeho majetku.

Poměr mezi rodičem a nemanželským dítětem vznikl narozením dítěte. Za nemanželské dítě bylo považováno dítě, které porodila neprovdaná žena nebo žena neplatně provdaná; žena provdaná, jestliže domněnka otcovství manžela nebyla na místě a nebyl-li prokázán opak.

V době porodu nebyly pochybnosti o tom, kdo byl nemanželskou matkou, avšak mohly nastat později, neboť předpisy o vedení matrik nevyžadovaly, aby matka byla do matriky zapsána pravým jménem. Z úřední povinnosti musel matrikář zjišťovat jméno matky pouze tehdy, jestliže dítě bylo uznáno za nemanželské a matka sama žádala za zajištění jména. Svědectví matky o jejím jméně se prokazovalo svědectvím dvou hodnověrných osob. Mimo tento případ se po pravém jménu matky nemanželského dítěte nepátralo.

Otcem nemanželského dítěte byl ten, kdo otcovství k nemanželskému dítěti určitým způsobem uznal nebo byl právoplatným rozsudkem vydaným o žalobě podané nemanželským dítětem (paternitní žaloba) či jeho zákonným zástupcem prohlášen soudem za nemanželského otce. Uznání mohlo založit nemanželské otcovství jen, stalo-li se na soudě v průběhu sporu o žalobě paternitní nebo v řízení nesporném, nebo stalo-li se určitým způsobem před tím, kdo podle platných předpisů vedl matriku zrozců. Jestliže otec uznal před matrikářem a dvěma svědky, které osobně znal jako osoby spolehlivé, popřípadě pokud ho znala osoba vedoucí matriku, před touto osobou a jedním svědkem, aby do matriky byl za otce zapsán, jestliže sám před výše uvedenými osobami o takový zápis požádal. Takový zápis byl důkazem, že zapsaný je nemanželským otcem. Matčino označení nebylo podmínkou zápisu.

Za nemanželského otce byl rozsudkem o paternitní žalobě prohlášen také ten, komu svědčila domněnka nemanželského otcovství, pakliže nebyla vyvrácena. V tomto případě se jednalo o žalobu dítěte, nikoliv o žalobu matky. Zpravidla zde bylo dítě zastoupeno poručníkem, kterým bývala zpravidla matka. Za nemanželského otce byl považován ten, kdo v kritické době s matkou souložil, tj. v době, která počínala třístým a končila stoosmdesátým dnem před porodem. Pokud bylo takových mužů více, domněnka otcovství svědčila každému z nich a bylo na vůli dítěte či jeho zákonného zástupce, proti kterému z nich žalobu podali. Ve

sporu o pateritní žalobě bylo pak na žalobci, aby dokázal faktum soulože. Jako důkaz mohlo sloužit mimosoudní doznání.

Domněnka zřízená důkazem soulože mohla být vyvrácena jednak důkazem domnělého otce, že jeho soulož s matkou dítěte nemohla vést k jeho zplazení. Zde se jednalo o případy, kdy bylo prokázáno, že v době soulože byla již matka těhotná s jiným mužem nebo že dítě podle svého tělesného vývoje nemohlo být zplazeno v době soulože. Nebo důkazem, že někdo jiný je otcem dítěte byl i fakt, že někdo jiný byl prohlášen otcem v paternitním sporu nebo že někdo jiný byl řádně za otce zapsán v matrice zrozců.

Nemanželský otec byl povinen hradit matce náklady spojené s porodem a šestinedělím – slehnutím a náklady sustentace po dobu prvních šesti neděl po slehnutí. Pokud slehnutí způsobilo i jiné nutné výlohy, měl hradit i tyto výlohy. Tento nárok ze strany matky vůči nemanželskému otci se promlčoval ve lhůtě tří let po porodu. Na návrh matky mohl soud ještě pře porodem určit otci dítěte, aby na soudě složil alimentaci, kterou měl dítěti platit v prvních třech měsících, jakož i obyčejnou sumu nákladů, kterou se slušelo uhradit.

Poměr mezi rodičem a nemanželským dítětem sebou nesl některá práva a povinnosti. Nemanželské děti obdržely rodné příjmení matky, a to i tehdy, byla-li matka vdaná. Manžel matky mohl dát dítěti své jméno projevem u politického zemského úřadu. K tomu musela ale dát souhlas matka i dítě. Pokud bylo dítě nezletilé, musel dát souhlas jeho zákonný zástupce i soud. Takový projev byl účinný pouze tehdy, pokud byl proveden ve veřejných listinách nebo soukromých listinách, které byly ověřeny notářsky nebo soudně. Udělením jména se dítě však nestalo dítětem manželským.

Poměr mezi rodičem a nemanželským dítětem zanikal smrtí rodiče nebo dítěte nebo legitimací předcházel částečně nebo úplně v poměr mezi rodičem a dítětem manželským.

Ve Všeobecném občanském zákoníku byla vyjádřena majetkoprávní povaha otcovské moci také tím, že dítě, kterému nesvědčila domněnka manželského původu, nevstupovalo do rodiny svého otce, nebylo jejím příslušníkem, a to ani tehdy, když byl původ dítěte od tohoto muže jako rodiče zjištěn zcela nepochybně. Avšak ve srovnání s dřívějším stavem došlo v občanském zákoníku k určité změně, která spočívala v tom, že byla nemanželskému otci uložena povinnost poskytovat výživu svému nemanželskému dítěti.

Diskriminace dětí podle původu na manželské a nemanželské se projevovala i v tom, že nemanželskému dítěti byl vždy zřizován poručník, který spravoval jeho jmění, byl jeho zákonným zástupcem a rozhodoval, k jakému povolání má být dítě vychováváno.

Vedle ustanovení občanského zákoníku, která se týkala postavení dětí a poměru mezi rodiči a dětmi,⁹⁶ zde platilo ještě nařízení o generálním poručenství č. 196/1916 ř. z. Snahou těchto předpisů bylo upevnit alimentární práva dětí a usnadnit jejich osvojování osobami lépe situovanými než jejich rodiče. Jelikož bylo zřejmé, že poručenství na soukromém základě nemohlo poskytnout účinné záruky vychovávání osiřelých a nemanželských dětí, byla zřízena instituce státem placených veřejných poručníků z povolání, kteří měli rodinné poručníky zastupovat a na jejich činnost dohlížet. V poručenských poměrech tak prostřednictvím této instituce přejímal iniciativu stát. Jelikož bylo patrné, že společenské poměry znemožňovaly v řadě případů rodičům řádně plnit povinnosti k dětem manželským, bylo zapotřebí přijít s dalšími novelami, které by tuto problematiku řešily.

2.8. Instituce poručenství

Instituce poručenství, která také nahrazovala rodičovský poměr, byla v podobě poručníka zřízena ze zákona ve všech případech, kdy nad dítětem skončila otcovská moc, tj. otec byl nemanželský, nebo zemřel, nebo byl zbaven svéprávnosti. Pro podřízené postavení žen v občanském právu bylo charakteristické, že nebylo tomu na překážku, když dítě mělo vlastní matku, která stejně jako vůbec jakákoliv žena, třeba i blízká příbuzná, nesměla se stát dítěti poručníkem, leda tak, že jí byl přidán nějaký muž jako spoluporučník. Spoluporučník ji měl přispívat radou, a bez jeho podpisu nepřijal od ní soud žádné podání, neměl však žádnou odpovědnost. Ovdovělé nebo nemanželské matce zůstávala za to povinnost osobní péče o dítě i starost o jeho výživu, ale rozhodující dispozice s dítětem i jeho majetkem byly v pravomoci tohoto cizího člověka.

Poručník musel pečovat zejména o jmění poručenice, avšak na rozdíl od otce byl ve všech důležitějších úkonech vázán schválením poručenského soudu, a byl během poručenství povinen podávat pravidelná vyúčtování z poručenčova jmění. Předpisy o tom byly velmi

⁹⁶ Zde mám na mysli první dílčí novelu č. 276/1914 ř. z. a částečně třetí č. 69/1916 ř. z.

složité, a především, bylo-li jmění poručenice rozsáhlejší, představovalo poručenství namáhavou funkci, zabírající mnoho času. To byl také jeden z důvodů, že se lidé poručenství vyhýbali, a pokud došlo k jejich ustanovení, své povinnosti zanedbávali tím spíše, jelikož jim za poručenství nenáležela žádná odměna. To vedlo k tomu, že funkce poručníků začal stále více přejímat sám státní aparát. Již od roku 1916 začali u nás fungovat při okresních soudech generální poručníci, placení úředníci, kteří vykonávali poručenskou funkci pro ty děti ve svém obvodě, kterým nebylo možné najít poručníka, dozírali na výkon poručenství nad nemanželskými dětmi a pomáhali radou i ostatním poručníkům občanského práva a dohlíželi nad plnění jejich funkce. Od roku 1938 měli právo dozírat i nad všemi otci ve svém obvodě, zda zanedbávají výchovu a výživu svých dětí, a bylo jim dáno i právo navrhnout, aby soud zbavoval nedbalé otce otcovské moci.

Od otce i osvojitele se poručník lišil v tom směru, že nebyl povinen starat se o výživu dítěte, neboť tato povinnost postihovala matku dítěte, resp. otcovy nebo matčiny (u nemanželských dětí jen matčiny), rodiče pokud šlo o děti osiřelé, manželského otce pokud šlo o děti z rozvedených nebo rozloučených manželství, a nemanželského otce pokud šlo o děti nemanželské.

Otec měl platit dítěti do rukou matky úměrně svým příjmům výživné, které měla matka použít na výživu a vychování dítěte. Celá řada otců se ale snažila této povinnosti zbavit či usilovat o její zkrácení. Ze strany mužů docházelo k zatajování jejich skutečných majetků a příjmů. Stavěli se do role chudých, přecházeli od zaměstnavatele k zaměstnavateli, aby nebylo možné určit jejich opravdový příjem, dávali se zaměstnávat od příbuzných, kteří jim potvrzovali menší příjmy, než kolik jim skutečně platili, nebo jim dokonce dosvědčovali, že pracují jen za byt a stravu.

Pokud jim alimenty byly přece vyměřeny, mařili exekuci na vyživovací nároky maskovanými převody svého movitého a nemovitého jmění na své důvěrníky, měnili bydliště, aby jim exekuční výměr nemohl být doručen, utíkali do ciziny apod.

Proto docházelo k vydávání zákonů na ochranu osob závislých výživou na alimentech, kde byly na neplnění vyživovací povinnosti vedle soukromoprávních i trestní sankce, za jejich splnění učinění zodpovědnými i pomahači nesvědomitých otců.

2.9. Osnova zákona o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských

Otázka právního postavení dětí byla z dalších klíčových otázek řešena v první Československé republice. Nutnost opatření byla vyvolávána zejména katastrofálním vzrůstem úmrtnosti kojenců, v tom především dětí nemanželských a v cizí péči.⁹⁷

Dne 16. května 1919 podala vláda osnovu zákona o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských. Tato osnova dávala však orgánům péče o mládež pouze mlhavé pravomoci ke zkoumání podmínek života dětí v cizí péči a požadovat vysvětlení. Osnova ani nepřinášela nějaké zrovnoprávnění nemanželských dětí. Dne 7. června 1920 byla předložena znovu a po některých změnách provedených senátem se stala zákonem.

2.10. Zákon č. 256/1921 Sb. z. a n., o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských

Zákonem bylo upraveno, za jakých podmínek mohou být děti svěřeny a přijaty do cizí péče a jakým způsobem se má na tyto děti dozírat. Stanovil, že osoby pověřené dozorem nad dětmi v cizí péči a nad nemanželskými dětmi, jsou oprávněny prohlížet byty osob, které o děti pečují a žádat po těchto osobách informace o vysvětlení o poměrech svěřených dětí. Zároveň zákon upravil i sankce za porušení uložených povinností.

Zákon, který měl řešit právní postavení dětí, díky svým ustanovením se jevil zcela nedostatečným. Zpravodaj vládní většiny přiznal ve sněmovně, že uspokojivou výživu a výchovu opuštěných dětí by bylo možné zajistit pouze, kdyby stát vzal výlohy na sebe, zatím však, že na to není peněz.⁹⁸ Tento zákon však nakonec nebyl proveden a zůstal pouze na papíře, takže na postavení nemanželských a opuštěných dětí se nic nezměnilo. Změna nastala až v roce 1930, kdy konečné provedení zákona realizovalo vládní nařízení č. 29/1930 Sb. z. a n.

⁹⁷ KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 168.

⁹⁸ Tamtéž.

2.11. Zákon č. 56/1928 Sb. z. a n., o osvojení

Zákon o osvojení představoval zákon sjednocující různé předpisy v českých zemích a na Slovensku. Zejména dovolil otcům adoptovat nemanželské děti, i když měli další manželské děti, což v předcházející době nebylo možné.

Postavení, zejména nemanželských dětí, byla před přijetím tohoto zákona velmi nepříznivá a nemanželský rodičovský poměr mnohdy mohl být zastoupen jiným vztahem, který jej mohl nahradit. Takovým vztahem mohlo být zejména osvojení, kdy si někdo dobrovolně bral rodičovské povinnosti a práva k cizímu dítěti, ať již opuštěnému nebo majícího rodiče. Souhlas rodičů k osvojení však byl nutný.

Nejvíce žádoucí bylo osvojení právě u nemanželských dětí, které mohly být tímto úkonem zbaveny nevýhod svého původu i za situace, že otec byl ženat s jinou ženou, než s jejich matkou. Toto bylo povoleno roku 1914 za podmínky, že otec neměl vlastní manželské děti, avšak zákonem č. 56/1928 Sb. z. a n. bylo toto omezení, jevící se jako klad, odstraněno.

Jak bylo výše nastíněno, základním podnětem k vydání tohoto zákona byla skutečnost, že na Slovensku a Podkarpatské Rusi nebyla instituce osvojení upravena žádnými pozitivními předpisy. Pro osvojení zde platilo pouze zvykové právo. Tím se praxe lišila nejen co do materiálních podmínek pro osvojení, ale i co do příslušnosti úřadů ke schválení osvojení. Zákonem byla představena pokrokovější a promyšlenější úprava osvojení,⁹⁹ avšak některé otázky byly řešeny stejně jako v dřívější právní úpravě.

Osvojení bylo postaveno na smluvním principu. Dle některých názorů nebylo jeho hlavním účelem ani tak materiální zajištění a zabezpečení výchovy dítěte, jako spíše zajištění přechodu majetku. Hlavním principem tohoto předpisu byla ochrana zájmů vlastních dětí před možnou majetkovou újmou, která by mohla vzniknout osvojením. V tomto případě byla adopce zákonem zakázána. Bylo ale jinak možné osvojit i dospělou, tj. zletilou osobu, dokonce i vdanou ženu, avšak se souhlasem jejího manžela.

⁹⁹ RADVANOVÁ, S., ZUKLÍNOVÁ, M. Kurz občanského práva: instituty rodinného práva. Praha: C. H. Beck, 1999, s. 127.

Možnost stát se osvojitelem bylo zákonem umožněno, aby smlouvou přijal za vlastní jinou osobu (zletilou či nezletilou). Z předchozí úpravy v nezměněné podobě byl zachován předchozí minimální požadovaný věk osvojitele a minimální věkový rozdíl mezi osvojitelem a osvojencem.¹⁰⁰ Právní poměr osvojení vznikl, jak výše nastíněno, smlouvou, která mohla mít formu veřejné listiny nebo soukromé listiny s úředně ověřenými podpisy. Smlouva se ale právně účinnou stávala až po schválení soudem.

Pokud chtěl muž osvojit své nemanželské dítě, nebylo na překážku, že měl své manželské potomky či jim na roveň postavené děti. Manžel mohl osvojovat nebo být osvojen jen se souhlasem manžela druhého. Pokud byl druhý manžel slabomyslný, na základě čehož byl zcela zbaven svéprávnosti, chorobomyslný nebo trvale neznámého pobytu, mohl za něho se schválením soudu udělit souhlas opatrovník. Za trvání právního vztahu osvojení, nemohl být osvojenec osvojen jinou osobou než manželem osvojitele. Jako společné dítě mohli osvojit pouze manželé. Zákon nově stanovil zákaz osvojení určitých osob.

K osvojení svéprávné osoby bylo zapotřebí svolení jeho rodičů a také soudu, přičemž při různém názoru rozhodovalo mínění otce. Nerovnost ženy z tohoto ustanovení zákona byla patrná. V případech kdy osvojovaná osoba nebyla svéprávná, vyžadovalo se svolení rodičů, popř. zákonného zástupce a soudu. Pokud rodič odpíral svolení, bylo možné se obrátit na soud.

Zákonem oproti předcházející úpravě byla zakotvena i podrobnější úprava jména osvojence. Přijatá osoba obdržela jméno osvojitelovo nebo rodové jméno osvojitelky. Pokud se osvojitelka nacházela v manželství, obdržel osvojenec jméno jejího muže pouze s jeho souhlasem. Osvojenka musela ke jménu osvojením obdrženému připojit své dosavadní jméno.

Mezi osvojitelem, osvojencem a jeho potomky narozenými po založení osvojeneckého vztahu byl, pokud zákon nestanovil jinak po právu též poměr, jako mezi rodiči a manželskými dětmi. Osvojená osoba a její descendenté nabývali vůči osvojiteli všechny majetkoprávní nároky stejně jako manželské děti. V případě potomků osvojence narozených před ujednáním osvojovací smlouvy se tento právní poměr týkal pouze tehdy, že k tomu dali

¹⁰⁰ Minimální věk osvojitele musel být 40 let. Viz §§ 179 an Všeobecného zákoníku občanského.

souhlas, popř. byli-li nesvéprávní, když byl soudně schválen souhlas daný jim ustanoveným opatrovníkem.

Nezletilá osoba, která byla osvojena, přecházela pod otcovskou moc osvojujícího muže. Osvojením nevznikal osvojenci žádný vztah k rodině osvojitele, neměl vůči ní žádné majetkoprávní nároky. Práva k vlastní, tj. biologické rodině byla osvojenci i jeho potomkům zachována, nárok na výživu měli však ve vztahu ke své původní rodině pouze tehdy, když osvojitel nebyl schopen jim poskytovat slušnou výživu. Naproti tomu osvojitel osvojením nenabýval žádné majetkoprávní nároky vůči osobě osvojence ani jeho potomkům.

Zákon také upravil i možnost zrušení právního vztahu osvojení. To bylo možné na základě dohody všech účastníků právního poměru osvojení. Jakmile bylo osvojení zrušeno, pominuly do budoucna všechny jeho účinky. Osvojenci se vrátilo jeho původní jméno, a pokud nebyl svéprávný, došlo k jeho návratu pod otcovskou, popř. poručnickou moc.

2.12. Zákon č. 4/1931 Sb. z. a n., na ochranu osob oprávněných požadovat výživu, výchovu nebo zaopatření

Účelem tohoto tzv. alimentárního zákona bylo, aby osobám, které měly právní nárok na výchovu, výživu nebo zaopatření, byl zabezpečen tento nárok určitými sankcemi, a to jak civilněprávními, tak i trestními. Zákonem mělo dojít k usnadnění exekucí na alimenty a měly být stanoveny tresty pro ty, kteří neplnili své vyživovací nebo zaopatřovací povinnosti.

Zákon v případě trestních sankcí stanovil trest tuhého vězení od jednoho týdne do šesti měsíců nebo i ztrátu volebního práva do obcí za přestupek tomu, kdo neplnil svou vyživovací nebo zaopatřovací povinnost vůči jinému. Požadováno bylo zavinění formou úmyslu nebo hrubé nedbalosti.

Zákonem byla řešena také problematika umístění dětí do dětského domova. Dětský domov sloužil ale pouze jako nouzové řešení pro děti, které se potřebovaly psychicky nebo fyzicky zotavit. Počet míst v dětském domově byl omezen, aby si udržel rodinný ráz. Domovy byly určeny pro děti nemanželské, pro děti tělesně nebo duševně zanedbané, pro děti týrané a zneužívané.

Druhý typ pěstounské péče vytvářely, kontrolovaly a řídily Okresní péče o mládež. Z počátku při volbě pěstounů rozhodovala výše požadované finanční odměny za péči. V pozdější době byla primární kvalita a spolehlivost uchazečů. Již v roce 1932 Okresní péče o mládež zajišťovaly 15 549 dětem náhradní pěstounskou péči zdarma nebo za plat, v roce 1934 12 888 dětem, v roce 1936 13 126 dětem a v roce 1937 11 959 dětem.¹⁰¹

Jádro tzv. rodinných kolonií spočívalo v tom, že v určité lokalitě bylo vybráno 15 až 20 rodin, kterým byly svěřeny děti. Rodinám pomáhali sociální pracovníci, kteří je zároveň i kontrolovali. Poslední typ pěstounské péče postupně přešel v současné svěřování dětí do výchovy prarodičům nebo jiným příbuzným. Avšak nejvhodnější formou náhradní rodinné péče I. republiky se stalo osvojení. Tím také přecházela veškerá odpovědnost z biologických rodičů na rodiče adoptivní. Ti byli pečlivě vybíráni, aby dítěti bylo zajištěno co nejpřirozenější výchovné prostředí.

Tento zákon představoval poslední legislativní krok předmnichovské republiky v otázce poměrů rodičů dětí, neboť provedení zákona na ochranu dětí nemanželských a v cizí péči vládním nařízením č. 29/1930 Sb. z. a n. realizovalo konečně jen nedostatečný zákon, který čekal na své uskutečnění od roku 1921.

2.13. Vládní nařízení o hromadném poručenství č. 334/1938 Sb. z. a n.

Ani ustanovení nového vládního nařízení o hromadném poručenství č. 334/1938 Sb. z. a n., které zrušovalo nařízení č. 195/1916 ř. z., o generálním poručenství, nepřineslo nic, než organizační změny nevelkého rozsahu bez významnějšího rozšíření veřejné poručenské péče. Hromadným poručenstvím mohly být pověřeny okresy nebo obce v těch případech, kdy nebyly nalezeny vhodné osoby, které by byly ochotny přijmout poručenství, nebo tam, kde bylo nutno zajistit, aby práva a zájmy poručenců byly chráněny odpovídajícím způsobem.

Nemanželské dítě své domovské právo a státní občanství odvíjelo od své matky. Mezi rodičovské povinnosti náležela povinnost vyživovací, vychovávací a zaopatřovací. Nemanželské dítě nebylo v moci otcovské, a proto mu byl zřízen poručník, kterým mohl být i

¹⁰¹ BUBLEOVÁ, V. Historický vývoj péče o opuštěné děti. *Náhradní rodinná péče*. 2000, č. 1, s. 49.

otec. Jinak ale péče o nemanželské dítě náležela zejména matce, a to i tehdy pokud nebyla poručnicí. O právech nemanželského otce platilo, že otec nemohl matce dítě odejmout, pokud sama chtěla a mohla dítě vychovávat se zřetelem k jeho budoucímu povolání a stavu. Otec měl povinnost dítě vzít k sobě, pokud by blaho dítěte mohlo dostat matčinou výchovou újmy. Otec měl také právo žádat, aby dítě bylo svěřeno do výchovy jemu nebo osobám, které určil, v případě, že matka nežila, nechtěla se o dítě starat nebo dítě nemohla vychovat. Způsob výchovy musel být přiměřený jmění rodičů. Náklady na výživu dítěte a jeho výchovu se hradily ze jmění dítěte, pokud ho mělo, jinak náklady hradil otec.

Pokud bylo otcovství uznáno, bylo pak věcí soudu, aby určil míru povinností otce ex offio v nesporném řízení. Přípustná ale byla i dohoda mezi otcem a poručníkem dítěte o výši výživného. Dělo se tak dvojím způsobem, buď byla určena renta, nebo tzv. odbytné. K určení míry povinností otce soudem se nepřistupovalo, pokud nemanželský otec plnou měrou dobrovolně plnil vyživovací povinnosti, nebo naopak nebyl naprosto s to k výchově dítěte jakkoliv přispět. Bylo-li otcem otcovství uznáno nebo soudem vyřčeno, mohly nemanželské děti, které v době smrti otce byly vychovávány v jeho domě, žádat stejnou výchovu a stejnou výživu jako před smrtí otce do doby, než se mohli sami živit. Nemohly ale nikdy žádat víc, než kolik se dostalo manželským dětem. Pokud dítě nemělo otce nebo otec neměl prostředky na výchovu dítěte, hradila, popř. přispívala na výchovu dítěte matka a po ní její rodiče.

Povinnost výše uvedených osob podílet se na výchově dítěte pominula, jakmile dítě nabylo způsobilosti se slušně živit.

Manželské a rodinné právo bylo v průběhu první Československé republiky měněno nakonec pouze řadou dílčích zákonů a provedeno některými vládními nařízenými. Další změny se již neuskutečnily z důvodu nastupujícího období po Mnichově a Protektorátu Čechy a Morava.

3. Období Protektorátu Čechy a Morava

Právní předpisy, týkající se manželského a rodinného práva, vydané v období Protektorátu Čechy a Morava nebyly nahodilé a souvisely s politickým vývojem a postojem k této problematice v Evropě. Ve třicátých letech začal parlamentní demokracii zatlačovat fašismus, který se pokoušel zastavit rozklad rozpadu manželství. V katolických zemích fašistické režimy, ucházející se o podporu církve, uskutečňovaly v oblasti manželského práva zpravidla ústupky kanonickému právu. Někde se k němu navrátily zcela, jak tomu bylo např. ve Španělsku či v Itálii, zde prostřednictvím občanského zákoníku z roku 1939.¹⁰²

Manželského práva se dotkl také Adolf Hitler ve své knize *Mein Kampf*, kde psal, že manželství není samoúčelné, a že musí sloužit vyšším cílům rozmnožení druhu a rasy. Dále zde psal o tom, že svatou povinností Němců je starat se o to, aby krev byla udržena čistá, aby se tak mohly vytvořit podmínky pro rozvoj ušlechtilějších lidských bytostí. Národní stát se měl osvobodit z trvalé „Rassenschande“, do níž je snížil židovský liberalismus, aby německá rodina mohla produkovat lidi k obrazu božím, a nikoliv zrůdy mezi opicí a člověkem.¹⁰³

Toto zmatené tvrzení rozváděl pak blíže pomahač A. Hitlera Roland Freissler, který např. tvrdil, že manželství z vůle národa musí být nerozlučitelné, že však k tomu není třeba zákazu rozluky, poněvadž monogamie je zakotvena v německém srdci. Jediným určitým programem NSDAP v oboru manželského práva bylo uskutečnění barbarského antisemitismu, který se stal základem tzv. norimberských zákonů, v nichž se nacistické hledisko odmítnutí rovnosti lidí a rasového názoru úplně realizovalo. Zásady norimberských zákonů se staly směrodatné pro úpravu manželských poměrů i ve všech okupovaných zemích nacisty, ale také i vazalské státy Německa musely zavést obdobná opatření.¹⁰⁴

Základem manželského a rodinného práva v Protektorátu se stal výnos Vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera o Protektorátu Čechy a Morava z 16. března 1939 a jednotlivých k němu prováděcích předpisů. V Protektorátu Čechy a Morava na základě výnosu Adolfa Hitlera platily předpisy trojího druhu. Jednak právní předpisy platné do vzniku

¹⁰² KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 176.

¹⁰³ Tamtéž, s. 177.

¹⁰⁴ Tamtéž.

Protektorátu, dále právní předpisy říšské s celoříšskou působností nebo s působností pouze pro Protektorát a právní předpisy protektorátní.

Po 15. březnu 1939 byla národní příslušnost hraničním ukazatelem pro to, jaké právo se mělo na daný právní vztah použít. Právě rodinné právo v tomto období představovalo právní odvětví, kde se poměry německých státních příslušníků a státních příslušníků Protektorátu Čechy a Morava řídily výhradně právem určeným podle národní příslušnosti.¹⁰⁵

První úpravu otázek týkajících se osobního vztahu německých státních příslušníků v Protektorátu Čechy a Morava obsahoval výnos Vůdce a říšského kancléře z 16. března 1939.¹⁰⁶ Dle výnosu byli příslušníci německého národa žijící na území Protektorátu prohlášeni německými státními příslušníky a případně také říšskými občany.¹⁰⁷

Tato skutečnost byla důležitá proto, že se na ně uplatnila ustanovení jednoho z tzv. norimberských zákonů – zákona na ochranu německé krve a německé cti. Tento zákon mimo jiné zakázal uzavírat manželství mezi osobami árijského a neárijského původu. Zákon zakázal uzavírání sňatků mezi Židy a státními příslušníky německé či příbuzné krve. Přes tento zákaz byly uzavřené sňatky považovány za nicotné.¹⁰⁸ Tento zákon nepředstavoval pouze zásah do možnosti uzavřít sňatek, ale také zakazoval mimomanželský styk mezi Židem a státním příslušníkem německé či příbuzné krve.¹⁰⁹

Zákon byl uvozen následující preambulí: „Proniknut poznáním, že čistota německé krve jest předpokladem pro další bytí německého národa, a prodchnut nezdolnou vůlí zajistiti německý národ pro veškerou budoucnost, se říšský sněm jednohlasně usnesl na následujícím zákoně, který se tímto vyhlašuje“.

Při formulaci tohoto zákona vycházeli nacisté z teorie o čistotě německé krve, podle které bylo stanoveno, se kterými národy se mohla německá krev mísit a se kterými to bylo

¹⁰⁵ TAUCHEN, J. Manželské právo v Protektorátu Čechy a Morava. In: VALEŠ, V., ŠIDLOVSKÝ, G. E., POLESNÝ, J. (eds.). *Pocta prof. Ignácovi Antonínovi Hrdinovi, O. Praem. K šedesátým narozeninám*. Praha 2013, s. 316.

¹⁰⁶ Výnos Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava z 16. března 1939. RGBL. I., s. 485. V českém jazyce publikován pod č. 75/1939 Sb.

¹⁰⁷ Zákon o říšském občanství z 15. září 1935. RGBL. I., s. 1146.

¹⁰⁸ §1 odst. 1 zákona o ochraně německé krve a německé cti z 15. září 1935. RGBL. I., s. 1146.

¹⁰⁹ §2 zákona o ochraně německé krve a německé cti z 15. září 1935. RGBL. I., s. 1146.

zakázáno. Manželské sňatky, tak jak bylo výše již nastíněno, byly zakázány mezi Židy a státními příslušníky německé nebo rodově příbuzné krve.

Dle ustanovení prvního nařízení k zákonu o říšském občanství bylo stanoveno, kdo je považován za Žida.¹¹⁰ Za Žida byl považován ten, kdo pocházel podle rasy od tří úplně židovských prarodičů. Úplně židovským byl pak prarodič, který náležel k židovské náboženské společnosti. Dále pak za Žida byl považován židovský míšenec pocházející od dvou úplně židovských prarodičů, který jako státní příslušník byl: při vyhlášení zákona o říšských občanech členem židovské náboženské společnosti nebo byl do ní přijat po tomto datu; ženat při vyhlášení zákona o říšských občanech se Židem nebo se po tomto dni se Židem oženil; pocházel z manželství se Židem, které bylo uzavřeno po nabytí účinnosti zákona o ochraně německé krve a německé cti; pocházel z nemanželského styku se Židem a narodil se po 31. červenci 1936.

Za židovského míšence se podle nařízení považoval ten, kdo pocházel od jednoho nebo dvou podle rasy plně židovských prarodičů,¹¹¹ neplatil-li podle již výše uvedeného za Žida. Na základě oběžníku říšského ministerstva vnitra ze dne 26. listopadu 1935 o zákazu smíšených manželství byli míšenci rozděleni do dvou skupin. Jednak na míšence prvního stupně, což byl míšenec se dvěma židovskými prarodiči a pak na míšence druhého stupně, což byl míšenec s jedním židovským prarodičem.

Je třeba říci, že výše uvedená nařízení neřešila zásadní otázku a to, kdo je v Protektorátu Čechy a Morava považován za Žida. V případě této problematiky samotná protektorátní vláda, usilující o získání podílu na arizaci židovského majetku, projednávala vlastní návrhy řešení židovské otázky.

Arizační komise Národního souručenství nejdříve podala návrh, aby byl za Žida pokládán pouze ten, kdo pocházel alespoň ze tří plně židovských prarodičů a buď on sám, nebo jeho rodiče příslušeli k 1. lednu 1940 k židovské náboženské společnosti. Cílem Národního souručenství byla záchrana židovského majetku, jehož velká část by se dostala do německých rukou. Proto v dubnu a květnu 1939 se konalo několik porad o židovské otázce. Ty však byly pro státního tajemníka K. H. Franka neuspokojující, a nařídil, aby vláda vydala sama norimberské zákony. Vláda jeho příkaz však bojkotovala a předložila říšskému protektorovi

¹¹⁰ První nařízení k zákonu o říšském občanství ze dne 14. listopadu 1935. RGBI. I., s. 1333.

¹¹¹ §2 odst. 2 prvního nařízení k zákonu o říšském občanství.

Neurathovi vlastní návrhy na řešení této problematiky, které se lišily od návrhů předkládaných Národním souručenstvím.¹¹²

Osnova vládního nařízení stanovila, že za Žida měl být považován ten, kdo pocházel ze čtyř židovských prarodičů. Výjimkou měly být osoby, u kterých alespoň jeden z jejich prarodičů nebo ony samy nebyly v době po 1. listopadu 1918 členy židovské náboženské obce a nevstoupily do manželství se židovskou osobou. Kdo pocházel ze tří židovských prarodičů, měl být považován za Žida, byl-li po 1. listopadu 1918 buď on sám, nebo jeho manželský partner členem židovské náboženské obce, totéž mělo platit pro osoby ze dvou židovských prarodičů, pouze s tím rozdílem, že rozhodující nebyla celá doba po 1. listopadu 1918, ale den kdy vstoupí nařízení v platnost.¹¹³

Protektorátní vláda nechtěla zavést definici Žida podle norimberských zákonů proto, neboť by se tím podstatně rozšířil počet židovského obyvatelstva. Z tohoto důvodu navrhovala výše uvedenou definici.¹¹⁴

Avšak říšský protektor tuto pravomoc vládě odňal a vydal právě výše uvedené jeho nařízení o židovském majetku ze dne 21. června 1939, kde sám pojem Žid definoval a téměř doslovně ho převzal z ustanovení § 5 prvního nařízení k zákonu o říšských občanech ze 14. listopadu 1935. Dle § 6 tohoto nařízení se za Žida považoval: 1) kdo pochází od nejméně tří, podle rasy plně židovských prarodičů. Za úplně židovského se považuje prarodič bez dalších předpokladů, jestliže přísluší nebo příslušel k židovské náboženské společnosti; 2) za Žida se považuje též židovský míšenec pocházející ze dvou úplně židovských prarodičů a:

- a) který dne 15. září 1935 náležel k židovské náboženské společnosti nebo po tomto dni je do ní přijat
- b) který dne 15. září 1935 byl v manželství se Židem nebo s ním po tomto dni v manželství vstoupí
- c) který pochází z manželství se Židem uzavřeného po 15. září 1935
- d) který pochází z nemanželského styku se Židem a byl narozen jako nemanželský po 31. červenci 1936.

¹¹² KÁRNÝ, M. *Konečné řešení – Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991, s. 30.

¹¹³ Tamtéž, s. 30 an.

¹¹⁴ Tamtéž.

V praxi bylo zavedeno, že ten, kdo nechtěl, aby na něj dopadla ustanovení tohoto nařízení, musel prokázat, že prarodiče nebyli Židy, resp. příslušníky náboženské společnosti židovské. To se dělo tak, že bylo zapotřebí předložit sedm rodných listů – rodné listy všech prarodičů. Taktéž byly vyžadovány i rodné listy rodičů, byť na posouzení by neměly mít vliv a rodný list samotného žadatele (dále viz níže).¹¹⁵

Až do března 1942 se zákazy a omezení vyplývající z norimberských rasových zákonů vztahovaly pouze na vztahy dvou osob různého pohlaví, kde alespoň jedna z nich byla německým státním příslušníkem. Vztahy mezi protektorátními příslušníky navzájem nebyly v tomto smyslu vůbec upraveny. Základ pro úpravu zákazu sňatku Židů a protektorátních příslušníků představovalo nařízení autonomní vlády Protektorátu,¹¹⁶ které zakazovalo manželství osob židovského původu s protektorátními příslušníky,¹¹⁷ tj. osobami české národnosti. Výjimku z tohoto zákazu mohl poskytnout pouze ministr vnitra.

Na manželství uzavřené proti tomuto zákazu, a ti i v cizině, byla stanovena sankce neplatnosti a neplatnost měla být vyřešena z moci úřední. Snoubenci měli povinnost písemně před sňatkovým úřadem prohlásit, že neexistují překážky k uzavření manželství a na požádání sňatkového úřadu skutečnost, že zde nejsou překážky k uzavření manželství také prokázat. Pokud se překážky k uzavření manželství objevily, nesměl sňatkový úřad přijmout prohlášení k přivolení manželství.

Vládní nařízení zakázalo také mimomanželský pohlavní styk mezi Židem a protektorátním příslušníkem, který nebyl Žid nebo židovský míšenec se dvěma úplně židovskými prarodiči ve smyslu § 1 tohoto nařízení.¹¹⁸

Nařízení obsahovalo také velmi přísné sankce v případě nedodržování ustanovení vládního nařízení. Kdo by jednal proti zákazu smíšeného manželství, mohl být potrestán žalářem od jednoho roku do patnácti let. Zákonem byla také stanovena zvláštní sankce, která

¹¹⁵ JURÁŠEK, S. Právní a hospodářské postavení židů v Protektorátě Čechy a Morava. *Právník*. 1940, s. 400-401.

¹¹⁶ Vládní nařízení č. 85/1942 Sb., kterým se vydávají další předpisy o židech a židovských míšencích, ze dne 7. března 1942.

¹¹⁷ § 2 vládního nařízení č. 85/1942 Sb.

¹¹⁸ § 5 vládního nařízení č. 85/1942 Sb.

spočívala v dovolení pro zůstavitele, který byl protektorátním příslušníkem a nebyl židovského původu, vydědit svého nežidovského potomka v případě, jestliže by tento uzavřel manželství proti ustanovením nařízení nebo proti ustanovením obdobných říšských právních norem.¹¹⁹ Za porušení zákazu mimomanželského pohlavního styku byl pro muže stanoven trest podle právní kvalifikace diferencovaně. Pokud toto jednání bylo kvalifikováno jako přečin, mohl být viník potrestán tuhým vězením až do pěti let. V případě, že bylo kvalifikováno jako zločin, pak mohl být udělen trest od jednoho roku do patnácti let. Zúčastněná žena měla být z potrestání vyňata.¹²⁰

Odhalování takových případů patřilo k oblíbeným kratochvilím nacistických úderných oddílů, které přistížené páry pomazávaly dehtem, posypávaly peřím a vystavovaly za výkladními skříněmi. Aby se takovým pohoršením předcházelo, zakazovalo také výše uvedené vládní nařízení zároveň zaměstnávat v domácnosti Židů arijské služebné, pokud byly mladší 45 let.¹²¹

Obyvatelé protektorátu, kteří byli německými státními příslušníky, se právem německým řídili především v oblasti práva osobního, rodinného a dědického.¹²² Ke změně vybraných ustanovení rodinného práva pro tyto osoby došlo na základě nařízení k 1. srpnu 1939.¹²³ Pokud byl muž německým státním příslušníkem, pak se pro formu sňatku v Protektorátu Čechy a Morava uplatnilo německé právo, tj. příslušná ustanovení německého manželského zákona – zákona o sjednocení práva uzavírání a rozvodu manželství v zemi rakouské a v ostatním říšském území z 6. července 1938.¹²⁴

Aby takové manželství bylo platné, muselo být uzavřeno před německým stavovským úředníkem, který v Protektorátu osvědčoval rovněž osobní stav německých státních příslušníků a vedl matriku narozených, zemřelých a oddaných. Stavovští úředníci byli

¹¹⁹ § 4 vládního nařízení č. 85/1942 Sb.

¹²⁰ § 8, odst. 2 vládního nařízení č. 85/1942 Sb.

¹²¹ KLABOUCH, J. Manželství a rodina v minulosti. Praha: Orbis, 1962, s. 177-178.

¹²² HOFFMAN, J. Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava. Praha 1939, s. 658.

¹²³ Nařízení o použití německého práva na německé státní příslušníky v Protektorátu Čechy a Morava z 20. července 1939. RGBL. I., s. 1309.

¹²⁴ Viz RGBL. I., s. 807.

jmenování do funkce vrchními zemskými rady, přičemž obvod vrchního zemského rady tvořil obvod stavovského úřadu.¹²⁵

Zásadní změnu v manželském právu v období Protektorátu představovalo čtvrté prováděcí nařízení k manželskému zákonu – nařízení o provedení a doplnění manželského zákona a o sjednocení mezinárodního práva rodinného.¹²⁶ Kromě dílčí úpravy manželských otázek německých státních příslušníků zavádělo na území Protektorátu Čechy a Morava i normy mezinárodního rodinného práva a mělo sjednotit kolizní úpravu vybraných otázek manželského práva v připojeném Rakousku, říšské župě Sudety a Protektorátu.

Nařízení bylo tvořeno pěti částmi.¹²⁷ První část zasáhla do protektorátní právní úpravy uzavírání manželství, kdy vyslovila neplatnost manželství německých státních příslušníků v Protektorátu, pokud nebyla uzavřena před německým stavovským příslušníkem, nýbrž před sňatkovým orgánem Protektorátu.¹²⁸ Manželství bylo tedy neplatné, pokud ho muž německé státní příslušnosti neuzavřel ať s německou státní příslušnicí nebo s příslušnicí Protektorátu nebo cizinkou před německým stavovským úředníkem. Pokud německý stavovský úředník nebyl k uzavření manželství příslušný, a i přesto došlo před ním k uzavření sňatku, nebylo manželství považováno za neplatné. Jednalo se o situace, kdy žena německé státní příslušnosti uzavřela sňatek s protektorátním příslušníkem nebo cizincem, případně pokud by německý stavovský úředník oddal protektorátní příslušníky. Žalobu pro neplatnost manželství mohl však vznést pouze státní zástupce.

V druhé části byla řešena otázka možnosti přeměny rozvodu manželství na rozluky. Německý státní příslušník, jehož manželství bylo rozvedeno od stolu a lože při současném zachování manželského svazku před tím, než nabyl německou státní příslušnost, mohl navrhnout, aby bylo jeho manželství rozloučeno. Jednalo se zejména o osoby, které se staly německými státními příslušníky k 16. březnu 1939. Možnost přeměny rozvodu na rozluky však dopadala i na protektorátní příslušníky v případě, že se po zřízení Protektorátu Čechy a Morava

¹²⁵ TAUCHEN, J. Manželské právo v Protektorátu Čechy a Morava. In: VALEŠ, V., ŠIDLOVSKÝ, G. E., POLESNÝ, J. (eds.). *Pocta prof. Ignácovi Antonínovi Hrdinovi, O. Praem. K šedesátým narozeninám*. Praha 2013, s. 317.

¹²⁶ Ze dne 25. října 1941. RGBL. I., s. 654.

¹²⁷ Vycházím z TAUCHEN, J. Manželské právo v Protektorátu Čechy a Morava. In: VALEŠ, V., ŠIDLOVSKÝ, G. E., POLESNÝ, J. (eds.). *Pocta prof. Ignácovi Antonínovi Hrdinovi, O. Praem. K šedesátým narozeninám*. Praha 2013, s. 318-319.

¹²⁸ Okresním úřadem nebo orgánem církve.

muž stal německým státním příslušníkem, avšak jeho rozvedená manželka nikoliv, protože byla držitelkou jiné národní příslušnosti. O návrhu na přeměnu rozvodu na rozlukou rozhodoval úřední soud, jehož příslušnost se určovala podle bydliště, příp. podle pobytu navrhovatele. Pokud navrhovatel neměl v tuzemsku bydliště nebo pobyt, byl k rozhodnutí příslušný úřední soud v Brně. Manžel, který přesídlil na území Velkoněmecké říše a nabyt tak německou státní příslušnost, mohl žádat o rozlukou manželství, jestliže se druhý manžel nepřipojil k přestěhování nebo neoptoval pro Německou říši, přičemž zavinění nepodléhalo přezkumu.

Třetí částí byla na území Protektorátu Čechy a Morava zavedena platnost mezinárodního rodinného práva, které obsahovalo celou řadu kolizních norem určujících, jaký právní řád je nutné použít pro řešení rodinně právních otázek. Podmínky pro vznik manželství určoval právní řád státu, ke kterému snoubenec náležel. Forma manželství uzavřeného v tuzemsku se řídila výhradně podle právních předpisů platných v tuzemsku. Pro rozlukou manželství se aplikoval právní řád státu, ke kterému manžel náležel v okamžiku podání žaloby. Manželský původ dítěte se posuzoval podle německých zákonů.

Čtvrtá část upravovala soudní příslušnost v manželských věcech. Pro žaloby na rozlukou, zrušení nebo neplatnost manželství německých státních příslušníků byl příslušný německý zemský soud.

Pátá část obsahovala ustanovení, která se týkala uznání cizích státních rozhodnutí v manželských věcech. Zde dodejme, že za první Československé republiky nebyly v manželských věcech československých příslušníků uznávány za závazné cizí rozsudky a zejména ani rozsudky německých soudů.

Podle této části pokud chtěly osoby různé státní příslušnosti vstoupit do manželského svazku, pak měly prokázat, že k zamýšlenému uzavření sňatku mohlo mezi nimi dojít podle právního řádu, který se měl na jejich poměry aplikovat. Za tímto účelem musel každý cizí státní příslušník před uzavřením sňatku předložit osvědčení příslušného úřadu domovského státu o tom, že neexistuje žádná manželská překážka podle domovského právního řádu.

Toto osvědčení vydané stavovským úředníkem předkládaly i německé státní příslušnice, které chtěly uzavřít manželství s protektorátním příslušníkem. Pokud by německá státní příslušnice žádala o udělení osvobození od předložení tohoto osvědčení u okresního úřadu, pak byl okresní úřad povinen před vlastním rozhodnutím předložit žádost příslušnému vrchnímu zemskému radovi.

Dodržení právních předpisů o zjištění státní příslušnosti bylo velmi významné pro uzavírání platných sňatků, neboť sňatky, které byly uzavřené před nepříslušným orgánem, byly právně neúčinné. Proto nejen němečtí stavovští úředníci, ale i autonomní orgány byli povinni zkoumat státní příslušnost obou snoubenců, a pokud byly pochybnosti, požadovat listinný důkaz o státní příslušnosti.

Příslušníci Protektorátu měli povinnost předložit osvědčení o protektorátní příslušnosti, které vydal příslušný zemský nebo okresní úřad, nebo cestovní pas.¹²⁹ Za nedostačující se považovalo předložení domovského listu nebo osvědčení o československém státním občanství.

S touto výše uvedenou problematikou souvisel i oběžník ministerstva vnitra ze dne 2. července 1941, o právu upravujícím osobní stav v Protektorát Čechy a Morava, uzavírání sňatků mezi německými státními příslušníky a příslušníky Protektorátu Čechy a Morava a o příslušnosti německých stavovských úředníků a autonomních míst.¹³⁰

Tento oběžník také dokládal, že případy uzavírání manželství před nepříslušným orgánem se v Protektorátu Čechy a Morava běžně vyskytovaly. Protektorátní sňatkové úřady byly naléhavě upozorněny na to, že „jejich povinností, aby před přijetím přivolení k manželství pečlivě a svědomitě a pod vlastní zodpovědností zkoumaly v každém případě státní příslušnost obou snoubenců, zejména však, zda snoubenec (muž) je příslušníkem Protektorátu, či jiným státním příslušníkem“.

Také v případě autonomního protektorátního práva došlo ke změnám v uzavírání sňatků. Roku 1941 byla v oblasti uzavírání sňatků provedena změna v ustanovení tzv.

¹²⁹ Dle vládního nařízení č. 19/1940 Sb., o protektorátní příslušnosti, ze dne 11. ledna 1940.

¹³⁰ Oběžník min. vnitra č. 19.785/1941-9, uveřejněn ve Věstníku ministerstva vnitra, roč. 1941, č. 7, s. 163.

manželské novely.¹³¹ Tato změna,¹³² která se týkala možnosti, aby sňatek uzavřel vedle faráře římskokatolické církve rovněž biskup ve své diecézi. Před provedením této změny nebylo totiž z ustanovení obecného zákoníku občanského,¹³³ ani z manželské novely z roku 1919 zcela jasné, zda sňatek může být platně uzavřen i před biskupem, který jinak podle kanonického práva byl oprávněn platně oddávat na celém území své diecéze. Obdobně o této problematice hovořil i výnos ministerstva spravedlnosti:¹³⁴ „Protože diecéze litoměřického biskupa zasahovala i na území Protektorátu, tak se vyskytly pochybnosti o platnosti sňatků, které byly před ním uzavřeny. Ty tak dávají vhodnou příležitost rozřešit spor, který se vleče již několik desetiletí.“

Sňatek uzavřený před biskupem římskokatolické církve se zapisoval do knihy sňatků farního úřadu, který byl příslušný dle bydliště snoubenců. Konkurence biskupa s místním duchovním správcem při uzavírání manželství neměla ale v praxi většího významu.¹³⁵

Další změna se týkala tzv. vyhlášek. Podle právní úpravy první československé republiky bylo k platnosti manželství nutné vyvěšení tzv. vyhlášky. Vyhlášky představovaly oznámení úmyslu snoubenců vstoupit do manželství a obsahovaly jejich jméno a příjmení, rodiště, stav a bydliště, jakož i výzvu, aby každý oznámil překážku manželství, která mu byla známa. Občanské vyhlášky činily orgány politické správy, tj. místně příslušné okresní úřady dle bydliště snoubenců, které nechaly vyvěsit vyhlášku na své úřední desce, případně na úřední desce v obci, kde měli snoubenci své bydliště. Manželství bylo možné uzavřít až poté, co vyhlášky vysely na úředních deskách nejméně po dobu deseti dní a nevyšly najevo, ani nebyly uplatněny žádné překážky budoucího manželství.

V případě vyhlášek roku 1942 vydalo ministerstvo vnitra oběžník,¹³⁶ kde bylo stanoveno, že v případě bydliště snoubenců v obvodu jiného politického úřadu „nepostupují politické úřady při výkonu občanských vyhlášek jednotně ani správně“. Proto vyhlášky byly

¹³¹ Zákona č. 320/1919 Sb. z. a n.

¹³² Tuto změnu představovalo vládní nařízení č. 292/1941 Sb., o příslušnosti biskupů římskokatolické církve při oddávkách, ze dne 26. června 1941.

¹³³ § 75.

¹³⁴ Výnos ministerstva spravedlnosti, uveřejněný ve Věstníku ministerstva spravedlnosti, roč. 1941, č. 8-9, s. 131 obsahoval vysvětlivky k vládnímu nařízení č. 295/1941 Sb.

¹³⁵ VESELÁ, R. Změny v oblasti rodinného práva v období tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno 1989, s. 94 an.

¹³⁶ Oběžník ministerstva vnitra č. 15.719/42-IV/2, o občanských vyhláškách snoubenců majících bydliště v různých politických okresech, ze dne 1. června 1942. Uveřejněn ve Věstníku ministerstva vnitra, roč. 1942, č. 6, s. 238.

povinny vykonat oba úřady a nestačilo, pokud vyhlášku vykonal jeden z nich s tím, že své oznámení zaslal k veřejnému vyvěšení druhému úřadu. Občanské vyhlášky se zapisovaly do knih vyhlášek obou místně příslušných politických úřadů.

Další výraznou změnou pro platné uzavření sňatku bylo dokládání důkazu o rodovém původu.¹³⁷ Státní příslušníci Protektorátu Čechy a Morava mohli svůj rodový původ prokázat přímo listinami o osobním stavu. Pro jejich obstarávání bylo příslušné ministerstvo vnitra, které představovalo nejvyšší instanci v matričních věcech. Na jeho dožádání měly úřady, orgány a soudy povinnost vydávat listiny o osobním stavu, doslovné opisy zápisů v knihách o osobním stavu, výpisy z veřejných knih a soudních spisů, zejména ze spisů pozůstalostních a poručenských, jakož i osvědčení o zápisech v seznamu obyvatelstva, především v konskripčních arších.

Do června roku 1943 mohla osoba prokázat, zda je či není Židem, také osvědčením, které vydával okresní úřad a ve městech s vlastním statutem zemský úřad na podkladě úředních dokladů o původu. Od poloviny roku 1943 byl při ministerstvu vnitra zřízen Rodopisný úřad pro Čechy a Moravu.¹³⁸ Ten pak byl také příslušný obstarávat doklady jako úřední důkaz rodového původu. Mimo jiné tento úřad vystavoval výměry o rodovém původu a v pochybných případech rozhodoval o zařazení protektorátních příslušníků podle dědičnosti a rasy. V důkazním řízení mohl vyslyšet strany a o výslech svědků a znalců mohl požádat řádné soudy. Strany nebo třetí osoby měly povinnost předložit na jeho příkaz listiny nebo jiné předměty, které sloužily jako důkaz. Na jeho příkaz se musely také podrobit vyšetření ke zjištění jejich rasového původu, především pak byly povinny strpět odběr krve k provedení krevní zkoušky.¹³⁹

Říšským nařízením o přizpůsobení předpisů rodinného práva ze dne 6. února 1943 byla také nově upravena některá ustanovení práva občanského a práva procesního, pokud zasahovaly do oboru práva rodinného nebo s ním souvisela. Říšské nařízení bylo tvořeno pěti články.¹⁴⁰ Nařízením došlo ke změně některých ustanovení materiálního práva rodinného. Šlo

¹³⁷ Na základě vládního nařízení č. 166/1939 Sb., o opatřování dokladů pro úřední důkaz rodového původu, ze dne 19. května 1939.

¹³⁸ Na základě vládního nařízení č. 150/1943 Sb., o rodopisném úřadu pro Čechy a Moravu.

¹³⁹ PETRŮV, H. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2011, s. 198 an.

¹⁴⁰ Vycházím z HOFFMANN, J. *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. Ročník V. Praha 1943, s. 169.

o některé paragrafy říšského občanského zákoníku,¹⁴¹ a některé paragrafy všeobecného občanského zákoníku platného v Sudetech a v Protektorátu Čechy a Morava.¹⁴²

Nařízením došlo dále k úpravě formálního práva, tj. předpisů o příslušnosti a řízení ve sporech o uznání a popírání manželského původu, jakož i v nikoliv ryze majetkoprávních sporech vznikajících z poměru mezi rodiči a dětmi a ve sporech o zjištění pokrevního původu dítěte nemanželského.¹⁴³ Nařízení dále obsahovalo ustanovení o zjišťování rodového původu vyšetřením po stránce dědičnosti a rasového původu,¹⁴⁴ a obsahovalo přechodná ustanovení.¹⁴⁵

¹⁴¹ Čl. 1 říšského nařízení ze dne 6. února 1943.

¹⁴² Čl. 2 říšského nařízení ze dne 6. února 1943.

¹⁴³ Čl. 3 říšského nařízení ze dne 6. února 1943.

¹⁴⁴ Čl. 4 říšského nařízení ze dne 6. února 1943.

¹⁴⁵ Čl. 5 říšského nařízení ze dne 6. února 1943.

4. Manželské a rodinné právo v letech 1945 – 1963.

4.1. Zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném

Po roce 1945 bylo manželské a rodinné právo reformováno na základě zákona č. 265/1949 Sb. Zákonem byla oddělena úprava rodinných vztahů od občanského zákoníku. Zákon obsahoval pokrokové zásady občanského a rodinného práva.

Zákon o právu rodinném přinesl celou řadu změn v oblasti rodinně právních vztahů. Zákon spočíval na zásadách, které vytyčila ústava 9. května z roku 1948. Rodinné vztahy měly být založeny na principech lidově demokratického zřízení. Tímto zákonem došlo k vyčlenění právní úpravy o rodině z práva občanského a k vytvoření úplně nového právního odvětví práva rodinného. Zákon představoval konečně unifikaci předpisů práva rodinného na celém území našeho státu.

Od předcházející prvorepublikové právní úpravy se zákon lišil jak po obsahové, tak i formální stránce. Zákon byl uvozen preambulí, charakterizující smysl a účel zákona jako naplnění zásad ústavy z roku 1948. Manželství bylo v preambuli charakterizováno jako dobrovolné a trvalé společenství muže a ženy. Byla zakotvena zásada občanského obligatorního sňatku, který musel být uzavřen před věcně a místně příslušným národním výborem. Zákon zrušil zasnuby a upustil od požadavku ohlášek sňatku. Na místo toho požadoval, aby snoubenci předložili výpisy z rodných matrik a jiné potřebné doklady.

Zákonem byly stanoveny také zákonné překážky manželství, bránící uzavření manželství – bigamii, příbuzenství v pokolení přímém, vztah mezi sourozenci, vztah mezi osobami sešvagřenými v prvním pokolení a nedostatek věku. V případě poslední uvedené překážky zákon ze závažných důvodů dovoľoval uzavřít manželství nezletilci staršímu 16 let. Zákonem došlo také k odstranění zásady nadřazenosti manžela jako hlavy rodiny. V případě zániku manželství došlo k nové formulaci rozvodu manželství, jakožto definitivní zrušení manželství výrokem soudu. Soud mohl manželství zrušit rozvodem v případě, kdy z důležitých důvodů nastal mezi manžely hluboký a trvalý rozvrat, ještě také zjišťoval vinu na rozvodu a nemohl vyslovit rozvod manželství proti vůli výlučně nevinného manžela.

Manželé měli dle zákona vzájemná práva a povinnosti. Byli povinni spolu žít, být si věrni a vzájemně si pomáhat. O všech důležitých věcech, které se týkaly rodiny, rozhodovali společně. K výkonu povolání nebo ke změně zaměstnání nepotřeboval žádný z manželů souhlasu druhého. Starost o uspokojování potřeb společné domácnosti a rodiny byla uložena oběma manželům podle poměru jejich výdělečných a majetkových možností a podle jejich sil. Rovnoprávnost muže a ženy byla uskutečněna i v otázce společného jména, kde si mohli manželé zvolit podle své vůle buď příjmení mužovo, nebo ženino, nebo si každý ponechal své vlastní.

V případě dětí došlo k odstranění dosavadního rozlišování na manželské a nemanželské a tím tak zanikl institut nemanželských dětí.¹⁴⁶ Rodičům zákonem byla stanovena povinnost starat se o tělesný i duševní rozvoj dětí, zejména pečovat o jejich výchovu a výživu. Jednostranná moc otcovská byla změněna na moc rodičovskou, a to ve smyslu rovnocenného postavení obou rodičů v poměru k jejich dětem, a to bez ohledu, zda rodiče byli manžely. Zákonem bylo dokonce výslovně konstatováno, že rodičovská moc náleží oběma rodičům. Zákonem byla i definována rodičovská moc, a to jako práva a povinnosti rodičů řídit jednání dětí, zastupovat děti a spravovat jejich majetek.

Další změny se dotkly i institutu osvojení. Osvojit oproti bývalé právní úpravě bylo možné pouze nezletilce, jemuž mělo být osvojení ku prospěchu. Požadavek, aby osvojitel byl nejméně čtyřicetiletý byl odstraněn a nahrazen pouze obecnou formulací přiměřeného věkového rozdílu mezi osvojitelem a osvojencem.

Zákonem byl stanoven konkrétní okruh osob, kterých se týkala vyživovací povinnost v rodině a které měly vůči sobě vzájemnou alimentární povinnost. Zároveň bylo také určeno, v jakém pořadí se k alimentaci povolávaly.

V případě institutu poručenství, to bylo omezeno pouze na případy, kdy nezletilec neměl buď žádného z rodičů, nebo kdy oba byli rodičovské moci zbaveni. V tomto případě ustanovil soud nezletilci poručníka, který měl pečovat o osobu nezletilce a o jeho majetek.

¹⁴⁶ Tím došlo k naplnění zásady uvedené v § 11, odst. 2 Ústavy z roku 1948.

Zákon o právu rodinném během své účinnosti byl třikrát novelizován. První novelu představovalo zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění č. 61/ 1955 Sb., o změně předpisů o rozvodu. Tato novela představovala základní změnu ustanovení § 30 zákona o právu rodinném, který upravoval rozvod manželství. Tímto ustanovením totiž nebylo dovoleno, aby manželství bylo rozvedeno proti vůli, resp. bez souhlasu manžela, který nenesl vinu na rozvratu manželství. Na základě této zákonné formulace nebylo tak možné manželství rozvést, i když ve většině případů de facto nebylo manželství již funkční. Právní stav se tak podstatně odlišoval od stavu faktického. Na základě zákonného opatření předsednictva Národního shromáždění došlo ke změně této situace v tom směru, že obecně nebylo možné vyhovět návrhu na rozvod manželství manžela rozvratem výlučně vinného bez souhlasu manžela nevinného, avšak ve výjimečných případech, vyžadoval-li to zájem společnosti a za podmínky, že manželé spolu již po dlouhou dobu nežili, mohl soud rozvod povolit i proti vůli nevinného manžela. Tím se pak dosáhlo souladu s právním stavem.

Druhou novelu představoval zákon č. 15/1958 Sb., o změně předpisů o osvojení. Tímto zákonem došlo k podrobnější úpravě osvojení, než kterou obsahovala předcházející právní úprava. Především došlo k zavedení nového druhu osvojení – osvojení nezrušitelného. To nově umožňovalo zapsat osvojitele do matriky jakožto rodiče. Zákonem byla také dána možnost, aby soud povolil osvojení i bez souhlasu rodičů, jestliže dospěl k závěru, že rodiče o své dítě neprojevovali zájem, resp. se o ně vůbec nestarali.

Poslední novelu představoval zákon č. 46/1959 Sb., o změně pravomoci soudů a doplnění některých ustanovení z oboru soudnictví a státních notářství. Tímto zákonem došlo k přenesení rozhodnutí o právech a povinnostech k dětem přímo do samotného řízení o rozvod manželství. Do této doby se o této záležitosti rozhodovalo v samostatném opatrovnickém řízení. Zákonem došlo také k delegaci dosavadní soudní pravomoci v některých otázkách na národní výbory. V praxi se jednalo zejména o povolování manželství nezletilcům mezi 16. a 18. rokem věku, ustanovení a kontrolu poručníka, jeho odvolání, popř. zproštění jeho funkce.

4.2.Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině

Nový zákon o rodině byl publikován pod č. 94/1963 Sb. Úvodní ustanovení tohoto zákona proklamovalo úsilí, aby se morálka socialistické společnosti stala základem všech vztahů v rodině, manželství a při výchově dětí. Změnou proti dosavadní právní úpravě bylo přenesení pravomoci povolit manželství nezletilým starším 16 let na soudy, ovšem za splnění předpokladu, že soud uzná, že manželství bude plnit svou společenskou funkci.

V právní regulaci rozvodu manželství přinesl zákon o rodině určitý posun. Při rozvodu manželství měl sice soud zkoumat příčiny, které způsobily rozvrat manželství, měl ale ustoupit od formálního výroku o vině při rozvodu. Soud měl zároveň uloženo, aby součástí rozvodového rozsudku bylo rozhodnutí týkající se práv a povinností rodičů k jejich nezletilým dětem po dobu po rozvodu. Dosavadní pojem rodičovské moci byl nahrazen termínem práva a povinnosti rodičů.

4.3.Juristický rozbor zákona č. 94/1963 Sb.

Zákon o rodině vedle preambule a základních zásad (čl. I až čl. VII) měl 109 paragrafů, rozdělených do čtyř částí. První část upravovala vznik manželství, vztahy mezi manžely a zánik manželství.¹⁴⁷ Druhá část upravovala vztahy mezi rodiči a dětmi, osvojení a opatrovnictví nad nezletilými.¹⁴⁸ Třetí část upravovala otázky výživného.¹⁴⁹ Čtvrtá část obsahovala ustanovení závěrečná.¹⁵⁰ Jednotlivé části nebyly ale uzavřeny pouze pro jednotlivé instituty výše uvedené. Toto zejména platilo o výživném, jehož těžištěm byla sice třetí část zákona, avšak některá ustanovení byla zakotvena i v části druhé.¹⁵¹

¹⁴⁷ §§ 1-29 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁴⁸ §§ 30-84 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁴⁹ §§ 85-91 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁵⁰ §§92-109 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁵¹ Srv. §§ 33 a 35 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Preambule

V preambuli se proklamovalo, že vybudování socialismu v Československu se výrazným způsobem projevilo i v oblasti rodinného a manželského práva. Morálka socialistické společnosti se měla stát základem všech vztahů v rodině, manželství a při výchově dětí. Uskutečňování ochrany manželství, mateřství, rodiny, zájmů všech dětí, jakož i zvýšené péči o rodiny s více dětmi se mělo dít celou společností.

Základní zásady – článek I-VII.

Článek I

Dle čl. I mělo manželství spočívat na pevných citových vztazích mezi mužem a ženou, ve kterém si měli být rovni. Hlavním účelem manželství mělo být založení rodiny a řádná výchova dětí.¹⁵²

Článek II

V článku druhém bylo stanoveno, že rodina je základním článkem společnosti, které všestranně chrání rodinné vztahy.¹⁵³

Článek III

Jako nejčestnější poslání ženy bylo dle článku mateřství. Mateřství byla článkem stanovena ochrana a veškerá péče, zejména hmotná podpora matce i dětem a pomoc při jejich výchově.¹⁵⁴

Článek IV

Za všestranný duševní a tělesný rozvoj dětí a za jejich řádnou výchovu odpovídali společnosti rodiče.¹⁵⁵

¹⁵² Srv. s čl. 20, 26-27 úst. zákona č. 100/1960 Sb. a §§1,18,23 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁵³ Srv čl. 26 Ústavy a §§ 19-20 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁵⁴ Srv čl. 26 Ústavy a § 95 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁵⁵ Srv. §§ 33, 63, 80 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Článek V

O výchovu dětí a uspokojování jejich hmotných a kulturních potřeb měla dbát společnost. Ta měla také o ně pečovat a chránit prostřednictvím státních orgánů, společenských organizací, škol, kulturních, osvětových a zdravotnických zařízení.¹⁵⁶

Článek VI

Tímto článkem byla zakotvena povinnost všech členů rodiny si vzájemně pomáhat a podle svých možností a schopností zabezpečovat zvyšování hmotné a kulturní úrovně rodiny.¹⁵⁷

Článek VII

Sedmý článek stanovil, že v duchu výše uvedených zásad je třeba používat ustanovení zákona o rodině a práva a povinnosti v něm upravené vykonávat.¹⁵⁸

První část

První část se skládala z pěti hlav. **První hlava** se zabývala vznikem manželství. Manželství se mělo uzavírat na základě dobrovolného rozhodnutí muže a ženy.¹⁵⁹ Osoby, které chtěly uzavřít manželství, měly dle zákona předem poznat navzájem své charakterové vlastnosti a svůj zdravotní stav, aby mohli založit manželství.¹⁶⁰ Manželství se uzavíralo souhlasným prohlášením muže a ženy před orgánem státu, že vstupují spolu do manželství. Toto mělo být učiněno veřejně a slavnostním způsobem v přítomnosti dvou svědků.¹⁶¹

Zákon přesně specifikoval, před kterým státním orgánem mohlo být uzavřeno manželství. Jednalo se o místní národní výbor, který byl pověřen vést matriky pro obvod, v němž měl jeden z budoucích manželů bydliště. Zákon pamatoval i na situace kdy to nebylo možné. Pak mohl místní národní výbor z důležitých důvodů povolit uzavření manželství před jiným národním výborem nebo na kterémkoli vhodném místě.¹⁶²

¹⁵⁶ Srv. čl. 24 a 26 úst. zákona č. 100/1960 Sb.

¹⁵⁷ Srv. §§ 18, 35, 85-91, 96 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁵⁸ Srv. čl. 89, 111, odst. 2 Ústavy.

¹⁵⁹ § 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁶⁰ § 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁶¹ § 3 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁶² § 4 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Československý státní občan mohl uzavřít manželství také v cizině, avšak před orgánem Československé socialistické republiky k tomu tam zmocněným.¹⁶³ Toto ustanovení bylo dále rozvinuto v zákoně č. 97/1963 Sb. o mezinárodním právu soukromém a procesním. Tam bylo stanoveno, že způsobilost osoby uzavřít manželství, jakož i podmínky jeho platnosti se řídí právem státu, jehož je tato osoba příslušníkem.¹⁶⁴ Forma uzavření manželství se řídila právem místa, kde se manželství uzavírá. K platnosti sňatku československého občana bylo třeba zachovat občanskou formu.¹⁶⁵

Zákonem byla také pro osoby, které chtěly uzavřít manželství, stanovena povinnost předložit stanovené doklady,¹⁶⁶ a prohlásit, že jim nejsou známy okolnosti vylučující uzavření manželství a že znají svůj zdravotní stav. Pokud by chtěl někdo uzavřít nové manželství, musel prokázat, že manželství zaniklo nebo bylo prohlášeno za neplatné.¹⁶⁷ Zákon povoloval také možnost zástupce manžela při uzavírání manželství, avšak toto bylo možné pouze z důležitých důvodů a ze strany manžela musela být písemně k tomu dána plná moc.¹⁶⁸ Až po uzavření manželství před národním výborem byly dovoleny církevní obřady.¹⁶⁹

Druhá hlava první části zakotvila okolnosti vylučující uzavření manželství. Manželství nemohlo být uzavřeno se ženatým mužem nebo vdanou ženou,¹⁷⁰ mezi předky a potomky a mezi sourozenci. Totéž platilo o příbuzenství, které bylo založeno osvojením, pokud osvojení trvalo.¹⁷¹ Manželství nemohl uzavřít nezletilý,¹⁷² občan stížený duševní poruchou, která by měla za následek omezení způsobilosti k právním úkonům.¹⁷³ Pokud by došlo k uzavření manželství u výše uvedených možností, byla by vyslovena soudem neplatnost manželství, a to i po zániku manželství či smrti manžela.¹⁷⁴ Manželství, které bylo prohlášeno za neplatné, se považovalo za neuzavřené.¹⁷⁵

¹⁶³ § 5 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁶⁴ § 19 zákona č. 97/1963 Sb. o mezinárodním právu soukromém a procesním.

¹⁶⁵ § 20 zákona č. 97/1963 Sb. o mezinárodním právu soukromém a procesním.

¹⁶⁶ Tato povinnost se neuplatnila v případě, byl-li život toho, kdo chtěl uzavřít manželství, přímo ohrožen. Viz § 7 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁶⁷ § 6 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁶⁸ § 9 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁶⁹ § 10 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁷⁰ § 11 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁷¹ § 12 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁷² Výjimečně mohl soud z důležitých důvodů povolit uzavření manželství nezletilému staršímu než 16 let. § 13 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁷³ I v tomto případě mohl ale soud uzavření manželství povolit, pokud zdravotní stav občana byl slučitelný se společenským účelem manželství. § 14 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁷⁴ Viz §§ 15-16 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁷⁵ § 17 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Vztahy mezi manžely řešila **třetí hlava** první části. Zde bylo stanoveno, že muž a žena mají v manželství stejná práva a stejné povinnosti. Měli povinnost žít spolu, být si věrni a vzájemně si pomáhat a vytvářet zdravé rodinné prostředí.¹⁷⁶ Další jejich povinnost se týkala uspokojování potřeb rodiny, kterou měli vykonávat podle svých schopností a možností.¹⁷⁷ O záležitostech rodiny rozhodovali manželé společně.¹⁷⁸ Dle zákona manželé měli oprávnění se zastupovat v běžných záležitostech. To pak ale zavazovalo oba manžely společně a nerozdílně, s výjimkou, pokud jeden z manželů účinky proti jiné osobě výslovně vyloučil a jiné osobě bylo toto známo.¹⁷⁹

Čtvrtá hlava se zabývala zánikem manželství smrtí některého z manželů, prohlášením manžela za mrtvého. Manželství zaniklo smrtí nebo prohlášením za mrtvého. Pokud by došlo ke zrušení prohlášení za mrtvého, zaniklé manželství se neobnovovalo, jestliže mezitím manžel toho, kdo byl prohlášen za mrtvého, uzavřel nové manželství.¹⁸⁰

Pokud manželství zaniklo smrtí některého z manželů, nadále pozůstalý manžel užíval příjmení získané při uzavření manželství a neměl možnost se v určité lhůtě vrátit ke svému dřívějšímu příjmení, jak tomu bylo v případě zániku manželství rozvodem (viz. níže).¹⁸¹ Pokud pozůstalý manžel uzavřel nové manželství, měl právo užívat příjmení získané uzavřením předešlého manželství.

Pokud po smrti některého z manželů zůstali nezletilé děti, vykonával rodičovská práva a povinnosti k nim pozůstalý manžel a nebylo tedy důvodu k ustanovení opatrovníka. Jestliže nebyl pozůstalý manžel schopen zajistit výživu svých dětí, zejména když žil sám, měli vyživovací povinnost vůči dítěti, které nebylo schopno se samo živit, jeho prarodiče,¹⁸² a to jak v linii žijícího manžela, tak v linii zemřelého manžela. Zákon také určil poměr jejich příspěvků.¹⁸³ Mohlo také dojít k poskytnutí příspěvku národním výborem.¹⁸⁴

¹⁷⁶ § 18 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁷⁷ § 19 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁷⁸ § 20 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁷⁹ § 21 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁸⁰ § 22 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁸¹ Svého dřívějšího příjmení by mohl manžel opět nabýt jen změnou příjmení podle ustanovení § 2 zák. č. 55/1950 Sb., o užívání a změně jména a příjmení.

¹⁸² § 88, odst. 2, posl. věta zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁸³ Viz § 89 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁸⁴ § 100 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Zánikem manželství smrtí jednoho z manželů také zaniklo bezpodílové spoluvlastnictví manželů.¹⁸⁵ Žijící manžel se stal jediným vlastníkem svého podílu na tomto spoluvlastnictví. Státní notář pak určil, které věci v bezpodílovém spoluvlastnictví náležely do dědictví. Podíl zemřelého manžela na společném majetku přecházel na toho, kdo dědil majetek zemřelého manžela. Takovým dědicem mohl být i pozůstalý manžel. Pokud bylo dědiců více, došlo k vypořádání dědictví dohodou schválenou státním notářstvím nebo rozhodnutím státního notářství. Pokud byly vedle pozůstalého manžela též nezletilé děti, bylo nutné v pozůstalostním řízení ustanovit opatrovníka z důvodu střetu zájmů.¹⁸⁶

Smrt některého z manželů měla vliv i na užívací právo manželů k společnému bytu. Pokud zemřel jeden z manželů, kterým příslušelo právo společného užívání bytu, toto společné užívání ex lege zaniklo a jediným uživatelem se stal pozůstalý manžel. Pokud šlo o byt družstevní, taktéž zaniklo smrtí jednoho z manželů právo společného užívání.

U družstevních bytů velkou roli hrálo to, zda byl družstevní byt nabyt za trvání manželství či nikoliv. Pokud bylo právo na družstevní byt nabyto za trvání manželství, zůstal členem družstva pozůstalý manžel a jemu patřil členský podíl. K tomu přihlíželo státní notářství při vypořádání mezi dědici a pozůstalým manželem. Zemřel-li manžel, který nabyt právo na družstevní byt před uzavřením manželství, přecházelo jeho smrtí členství v družstvu a právo užívat byt na toho dědice, kterému připadl členský podíl. Když připadl členský podíl pozůstalému manželovi, stal se členem družstva a výlučným uživatelem družstevního bytu, Pokud členský podíl připadl jinému dědici, pozůstalý manžel se členem družstva nestal a musel se z družstevního bytu vystěhovat. Měl však právo na náhradní byt.¹⁸⁷

V případě tehdy tzv. podnikových a služebních bytů při úmrtí manžela, který byl výlučným uživatelem tohoto bytu, právo užívat byt na pozůstalého manžela nepřecházelo, avšak měl právo na zajištění přiměřeného náhradního bytu.

V případě zániku manželství prohlášením některého z manželů za mrtvého byly právní následky obdobné, jako v případě, že manžel zemřel a jeho smrt byla prokázána předepsaným způsobem. Tedy došlo k zániku bezpodílového spoluvlastnictví manželů i

¹⁸⁵ Viz § 148, odst. 1 obč. zák.

¹⁸⁶ GLOS, J. *Rodinné právo*. Praha: Orbis, 1970, s. 98.

¹⁸⁷ Tamtéž.

společného užívání bytu. Pozůstalému manželovi náležela všechna rodičovská práva a povinnosti vůči dětem a mohl uzavřít nové manželství. Pokud bylo prohlášení za mrtvého zrušeno, zaniklé manželství se neobnovilo, jestliže mezitím manžel toho, kdo byl prohlášen za mrtvého, uzavřel nové manželství.¹⁸⁸ Ačkoliv to zákon výslovně nestanovil, v opačném případě, tj. nedošlo-li v mezidobí k uzavření nového manželství, původní manželství se obnovilo, tedy hledělo se na ně tak, jako by nezaniklo.

V **páté hlavě** byla řešena otázka rozvodu, a tudíž právní následky zániku manželství rozvodem. V úvodní části byla stanovena povinnost pro státní orgány, které měly ve spolupráci se společenskými organizacemi a všemi občany napomáhat upevňování manželství a rodiny.¹⁸⁹ Úvodní ustanovení páté hlavy rozvíjelo článek první tohoto zákona a také přebíralo obsah článku 26 Ústavy.¹⁹⁰

Bylo však zdůrazněno, že ke zrušení manželství rozvodem lze přistoupit jen ve společensky odůvodněných případech.¹⁹¹ Rozvést manželství mohl pouze soud na návrh některého z manželů, pokud vztahy mezi manžely byly natolik rozvráceny, že manželství nemohlo již plnit svůj společenský účel.¹⁹² Vždy musel soud přihlížet k zájmům nezletilých dětí.¹⁹³ Soud byl povinen zjistit příčiny, které vedly k vážnému rozvrácení manželství, a svá zjištění musel uvést v odůvodnění rozhodnutí.¹⁹⁴ V rozhodnutí upravil i práva a povinnosti rodičů k dítěti po rozvodu a určil, komu bude dítě svěřeno do výchovy a jak bude každý z rodičů přispívat na jeho výživu. Rozhodnutí mohlo být i nahrazeno dohodou rodičů, ta ale ke své platnosti potřebovala schválení soudu.¹⁹⁵ Dohoda o styku rodičů s dítětem nepotřebovala schválení soudu, avšak pokud to bylo nutné v zájmu zdraví dítěte, soud styk dítěte s rodičem omezil nebo zakázal.¹⁹⁶ Manžel mohl do jednoho měsíce po právní moci rozsudku o rozvodu oznámit národnímu výboru, který byl pověřen vést matriky, že přijímá své dřívější příjmení.¹⁹⁷

¹⁸⁸ § 22, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁸⁹ § 23 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁹⁰ Čl. 26 úst. zákona č. 100/1960 Sb.

¹⁹¹ Srv. Usnesení Nejvyššího soudu č. IV/1966.

¹⁹² Srv. Usnesení Nejvyššího soudu č. IV/1966.

¹⁹³ § 24 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁹⁴ § 25 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁹⁵ § 26 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁹⁶ § 27 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

¹⁹⁷ § 29 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Dle zákona o mezinárodním právu soukromém a procesním zrušení manželství rozvodem se řídilo právním řádem státu, jehož občany byly manželé v době zahájení řízení. Pokud byli příslušníky různých států, řídilo se zrušení manželství rozvodem československým právem. Pokud by se ale musel použít cizí právní řád, který by ale zrušení manželství rozvodem nedovoloval anebo jen za mimořádně tíživých okolností a pokud manželé anebo jeden z nich by žil delší dobu v našem státě, pak by se použilo československé právo. Výše uvedené postupy by se uplatnily i v případě prohlášení manželství za neplatné nebo při zjištění, zda tu manželství je, či není.¹⁹⁸

Druhá část

Druhá část se skládala z pěti hlav. **První hlava** ve své úvodní části zakotvila, kdo pečuje o výchovu dítěte a co je předním výchovným úkolem.¹⁹⁹ O výchovu dětí měli pečovat rodiče, stát a společenské organizace, z nichž v zákoně byl vytyčen Svaz mládeže a jeho pionýrské organizace. Jako přední výchovný úkol bylo stanoveno působení na citový, rozumový a mravní vývoj dětí v duchu zásad morálky socialistické společnosti. Vedení výchovy se mělo uskutečňovat tak, aby děti získávaly stále širší a hlubší vzdělávání a osvojily si odpovědný postoj k práci. Do jejich vědomí a jednání měly proniknout zákonem stanovené zásady.²⁰⁰

V další části první hlavy jsou stanovena jednotlivá práva a povinnosti rodičů a dětí. Rodiče měli jít příkladem svým dětem,²⁰¹ odpovídali společnosti za všestranný vývoj svých dětí,²⁰² soustavně a důsledně měli pečovat o výchovu a výživu svých dětí.²⁰³ Rodičovská práva a povinnosti měli oba rodiče,²⁰⁴ s výjimkou toho, který neměl způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu. Rodiče byli oprávněni a povinni své nezletilé dítě zastupovat a spravovat jejich záležitosti.²⁰⁵

¹⁹⁸ § 22 č. 97/1963 Sb. o mezinárodním právu soukromém a procesním.

¹⁹⁹ §§ 30-31 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁰⁰ Láska k vlasti, přátelství mezi národy, ochrana společenského vlastnictví, podřízenost osobních zájmů zájmům celku, dobrovolné a uvědomělé dodržování pravidel socialistického soužití, úcta k druhým, osobní skromnost, čestnost a obětavost.

²⁰¹ § 32 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁰² Ustanovení § 32 rozšiřovalo zásadu článku IV. zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁰³ § 34 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁰⁴ § 34 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁰⁵ § 36 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Dítě, které žilo ve společné domácnosti s rodiči, mělo také zákonem dané povinnosti. Mělo rodičům dle svých schopností pomáhat, a pokud by mělo příjmy z vlastní práce, bylo povinno jim přispívat i na úhradu společných potřeb rodiny.²⁰⁶

Zákon poměrně podrobně pamatoval na otázku zastupování dítěte rodičem. Dítě mohlo být zastoupeno kterýmkoliv z rodičů. Rodič musel ale být způsobilý k právním úkonům v plném rozsahu a nesměl být zbaven svých rodičovských práv. Avšak rodič nesměl zastupovat děti, pokud šlo o právní úkony, při kterých by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi rodiči a dětmi nebo dětmi navzájem. Pokud by nastala tato situace, byl dítěti soudem ustanoven opatrovník.²⁰⁷

Velmi obdobně, co se týče podrobnosti dalšího ustanovení, zákon řešil otázku jména a příjmení dítěte. Děti měli společné příjmení rodičů nebo jednoho z nich, určené dohodou při uzavření manželství.²⁰⁸ Pokud se jednalo o dítě, jehož příjmení takto určeno nebylo a rodiče měli příjmení různá, pak se měli rodiče dohodnout o příjmení dítěte a oznámit to národnímu výboru, který byl pověřen vést matriky. Pakliže k dohodě nedošlo nebo nebyl žádný z rodičů znám, určil jméno nebo příjmení soud.²⁰⁹ Pokud rodiče uzavřeli manželství až po narození svého dítěte, mělo dítě příjmení určené pro jejich ostatní děti. Pokud uzavřela manželství matka dítěte, jehož otec nebyl znám, mohli manželé před národním výborem, který byl pověřený vést matriky, souhlasně prohlásit, že příjmení určené pro jejich ostatní děti bude mít i toto dítě.²¹⁰ Příjmení dítěte se nemohlo podle výše uvedeného změnit ani v případě kdy dítě nabylo zletilosti.²¹¹

Při výkonu práv a povinností rodičů byla zákonem v **hlavě druhé** zakotvena i účast společnosti, která měla dbát na to, aby rodiče mohli vykonávat řádně svá práva a povinnosti při výchově svých dětí. Rodiče dle zákona byli oprávněni se dovolávat pomoci školy, národního výboru, soudu a jiných státních orgánů a společenských institucí.²¹²

²⁰⁶ § 35 zákona o rodině č. 94/1963 Sb. Toto ustanovení rozšiřuje zásadu stanovenou v článku šestém zákona o rodině.

²⁰⁷ § 37 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁰⁸ Ustanovení navazuje na § 8 odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁰⁹ § 38 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²¹⁰ § 39 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²¹¹ § 40 zákona o rodině č. 94/1963 Sb. Srv. též zákon č. 55/1950 Sb., o užívání a změně jména a příjmení a § 20 zákona č. 268/1949 Sb., o matrikách.

²¹² § 41 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Z těchto výše uvedených orgánů byl především zákonem vytyčen národní výbor, který v součinnosti s rodiči a dalšími institucemi měl zajišťovat příznivé podmínky pro výchovu, vzdělání a všestranný vývoj nezletilých dětí a chránit jejich zájmy.²¹³ Zásah do vlastní instituce rodiny ze strany politického orgánu zde byl zcela patrný.

Národnímu výboru byla zákonem přiřknuta i některá oprávnění v oblasti řádné výchovy dětí. Národní výbor mohl činit některá opatření.²¹⁴ Mohl napomenout nezletilého, jeho rodiče a občany, které narušovali jeho řádnou výchovu, nebo mohl požádat některou společenskou organizaci, aby takové opatření vykonala sama. Také mohl stanovit nad nezletilým dohled a provádět ho za součinnosti školy či jiných společenských organizací. V neposlední řadě mohl uložit nezletilému omezení, které mělo zabránit škodlivým vlivům na jeho výchovu.

Pravomoc k vyslovení těchto výchovných opatření byla rozdělena mezi místní a okresní národní výbory,²¹⁵ a to tak, že místní národní výbor mohl vyslovit výchovné opatření uvedené pod bodem a) a b) § 43 zákona o rodině. Vyžadoval-li to zájem společnosti a místní národní výbor takové výchovné opatření neučinil, mohl ho vyslovit okresní národní výbor. Ten kromě toho mohl vyslovit také výchovné opatření uvedené pod bodem c) § 43 zákona o rodině.

Vládním nařízením došlo k výraznému rozvedení ustanovení § 43 zákona o rodině. Např. stanovilo, že bylo-li chování dítěte závadné, zanedbávali rodiče nebo jiné osoby odpovědné za jeho výchovu své povinnosti, narušovali sami nebo jiné osoby jeho výchovu, vyšetřil místní národní výbor všechny okolnosti případu a se zúčastněnými věc měl projednat. Výchovné opatření pak uložil, pokud nešlo očekávat, že již samo projednání povede k nápravě.²¹⁶

V méně závažných případech pak místní národní výbor napomenul ty, kdo svým chováním k tomu zavdali příčinu, nebo požádaly společenskou organizaci pracoviště, ab tak učinila za něj. V závažnějších případech, když předchozí napomenutí bylo marné, mohl vyslovit dohled.²¹⁷ Dohledem pověřoval místní národní výbor důvěrníka péče o děti nebo jinou

²¹³ § 43 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²¹⁴ Tamtéž, odst. 2, písm. a-c, zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²¹⁵ Dle § 7 a § 13 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

²¹⁶ § 7, odst. 1 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

²¹⁷ Tamtéž, bod a) a b).

vhodnou osobu. Ten, kdo byl dohledem pověřen, byl povinen v součinnosti se školou a se společenskou organizací bydliště nebo pracoviště soustavně sledovat, jak se dítě chová a jak je o ně pečováno. Na dítě také měl výchovně působit a v případě potřeby měl dávat podněty k dalším opatřením v jeho zájmu.²¹⁸

Tímto byla v oblasti řádné výchovy dítěte dána národnímu výboru, jakožto správnímu orgánu rozhodovací pravomoc. Samotný zákon stanovil, že pokud tato opatření učinil národní výbor, nepotřeboval k tomu schválení soudu. I když tato opatření mohl učinit dle zákona i soud, byl v tomto případě jaksi odsunut na „druhou kolej“. To je patrné i z dalších ustanovení.²¹⁹ Národní výbor totiž mohl na základě tohoto zákona učinit i taková opatření, o kterých měl právo jinak rozhodovat pouze soud. Jemu to měl národní výbor oznámit a ten pak rozhodoval až dodatečně. Ani v tomto případě ale soud nepřezkoumával rozhodnutí národního výboru, nýbrž rozhodoval nezávisle na dřívějším opatření národního výboru, které zaniklo dnem, kdy rozhodnutí soudu nabylo právní moci.

Pokud se ale věci prvotně zabýval již soud, mohl národní výbor výchovné opatření učinit pouze tehdy, pokud mu soud věc postoupil k projednání. Tím bylo zabráněno, aby nedošlo k rozporným rozhodnutím národního výboru na straně jedné soudu na straně druhé. Národní výbor postupoval v řízení správním, soud v řízení soudním. Žádnému z těchto orgánů nenáležela kontrolní pravomoc nad orgánem druhým. Měnit nebo rušit uložené výchovné opatření mohl pouze orgán, který jej učinil.

Soud mohl nařídit také ústavní výchovu v případě, kdy byla výchova dětí vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě.²²⁰ Ústavní výchova se dle zákona nevyslovovala na určitou dobu. Končila, jakmile byl splněn její účel, nejpozději však dosažením zletilosti. Z důležitých důvodů mohl ale soud jí prodloužit o jeden rok po dosažení zletilosti.²²¹

Podrobnější ustanovení o ústavní výchově zákon ponechal na vládním nařízení a prováděcí směrnici. Dle nařízení se ústavní výchova vykonávala ve výchovných zařízeních

²¹⁸ §7, odst. 2 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

²¹⁹ Zejména z § 46 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²²⁰ § 45, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²²¹ Tamtéž.

ministerstva školství a tam, kde to vyžadoval duševní nebo tělesný stav dítěte, vykonávala se v zařízeních ministerstva zdravotnictví.²²² Zde uvedené ustanovení bylo pak zpřesněno prováděcí směrnicí následovně:²²³ Ústavní výchova dětí mladších než 3 roky se vykonávala v zařízeních státní zdravotní správy. Jednalo se o kojenecké ústavy a dětské domovy pro děti ve věku od 1 do 3 let. Ústavní výchova dětí starších než 3 léta a mladších do 15 let se vykonávala v zařízeních ministerstva školství. Jednalo se o dětské domovy a základní devítiletou školu s dětským domovem pro děti mravně zanedbané. Ústavní výchova dětí starších 15 let se vykonávala také v zařízeních ministerstva školství. Šlo o domovy mládeže, domovy mládeže s ochrannou výchovou pro děti mravně nebo charakterově narušené nebo mimořádně zanedbané.

Hlava třetí zakotvovala otázku určení otcovství. Při určování otcovství byly zákonem stanoveny tři právní domněnky. Tyto domněnky se v konkrétním případě uplatňovaly v určitém pořadí. Nejdříve nastoupila domněnka první, poté nastupovala další tehdy, pokud nešlo použít domněnky předcházející.

První domněnka byla zákonem stanovena tak, že za otce dítěte se považoval manžel matky, narodilo-li se dítě v době od uzavření manželství do uplynutí třístého dne po zániku manželství nebo po jeho prohlášení za neplatné.²²⁴ Pokud se dítě narodilo ženě do uplynutí třístého dne po zániku prvního matčina manželství nebo po jeho prohlášení za neplatné, která se znovu, popř. opětovně provdala, svědčila dále tato první domněnka dvěma i více mužům. Tuto možnou kolizi první domněnky řešil zákon tak, že rozhodující bylo manželství poslední, za otce se tedy považoval poslední manžel.²²⁵

První domněnka otcovství, svědčící manželů matky se lišila od ostatních dvou dalších domněnek tím, že působila přímo ze zákona, tj. měla automatický účinek. Tento právní vztah – otcovské rodičovství k dítěti byl dán již samými skutečnostmi narození dítěte a trvání manželství.

²²² § 21 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

²²³ Čl. 42 a 44 prováděcí směrnice.

²²⁴ § 51, odst. 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²²⁵ § 51, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Tento právní stav založený zákonnou první domněnkou bránil zcela tomu, aby pokud nebyl znevážen, bylo určováno otcovství jiného muže k témuž dítěti. Šlo by totiž o určování právního vztahu, který je už zákonem určen.²²⁶ Pokud byla matka v okamžiku slehnutí provdána, považoval se za otce jejího dítěte už ze zákona její manžel a jeho otcovství se bez dalšího zapsalo do matriky narozených. Aby manžel matky toto působení zákonné domněnky vůči sobě znevážil, musel by proti takovému jejímu uplatnění včas a úspěšně vystoupit na soudě, tj. vyvrátit tuto domněnku.

Druhá domněnka určení otcovství spočívala v tom, kdy otcovství bylo určeno souhlasným prohlášením rodičů.²²⁷ Myšlenková konstrukce druhé domněnky otcovství vycházela z očekávání, že se matka dítěte a muž, který je zplodil, si byli vědomi závažnosti materiálního vztahu takto založeného a odhodlali se k souhlasnému prohlášení potřebnému k určení otcovství. Tato domněnka byla možná jen, pokud tu neměla místa domněnka první. Pokud by určení otcovství svědčila domněnka první, tj. právnímu vztahu vyplývajícího přímo ze zákona, musela by nejprve být pravomocně vyvrácena, a teprve poté by bylo možné přikročit k uplatnění druhé domněnky.

K souhlasnému prohlášení rodičů muselo dojít před národním výborem, který byl pověřen vést matriky, nebo před soudem.²²⁸ Písemné prohlášení nepostačovalo, muselo dojít k ústnímu prohlášení. Zastoupení nebylo přípustné. Prohlášení matky nebylo třeba, pokud nemohla pro duševní poruchu posoudit význam svého jednání, nebo pokud bylo opatření jejího prohlášení spojeno s těžko překonatelnou překážkou.²²⁹

Pokud nebylo otcovství určeno domněnkou svědčící manželu matky (první domněnka), ani souhlasným prohlášením rodičů (druhá domněnka), určil otcovství soud. Zákon o rodině tedy stanovil, že nedošlo-li k určení otcovství podle předchozích ustanovení zákona, mohli dítě, matka i muž, který o sobě tvrdil, že je otcem, navrhnout, aby otcovství určil soud. Za otce se považoval muž, který s matkou dítěte souložil v době, od které neprošlo do narození dítěte méně než sto osmdesát a více než tři sta dnů, pokud jeho otcovství závažné okolnosti nevyklučovali.²³⁰

²²⁶ Viz Rozhodnutí nejvyššího soudu č. 71/1965 Sb. rozh. obč.

²²⁷ § 52 a § 53 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²²⁸ § 52, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²²⁹ § 52, odst. 3 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²³⁰ § 54 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

K určení otcovství soudem podle ustanovení § 54, odst. 1 zákona o rodině docházelo pouze tehdy, jestliže domněnka otcovství nesvědčila ani manželku matky podle ustanovení § 51, ani nedošlo k určení otcovství souhlasným prohlášením rodičů podle ustanovení § 52 a § 53, tedy za předpokladu, že nepřichází v úvahu žádná z dvou zákonných domněnek otcovství, šlo přikročit k určení otcovství.²³¹

Zákonem byla konstruována právní domněnka stanovící, že za otce je považován muž, který splní zároveň obě uvedené podmínky, tedy souložil s matkou a souložil s ní v zákonem uvedené době.²³² Za otce však mohl být považován i muž, který splňoval pouze jednu z podmínek: s matkou souložil, ne však v uvedené době. To, že muž s matkou nesouložil v uvedené době, nezpůsobovalo nemožnost určení jeho osoby otcem, pouze způsobovalo, že mu nesvědčila domněnka otcovství. Nejvyšší soud ve svém rozhodnutí konstatoval, že právní domněnka uvedená v § 54 odst. 2 neznamená, že nemůže být v žádném případě určen otcem dítěte muž, který s matkou dítěte souložil mimo tzv. kritickou dobu, tj. v době, od které uplynulo do narození dítěte méně než 180 anebo více než 300 dní.²³³

Velmi podrobně zákon řešil také otázku popření otcovství, a to jednak popření otcovství manžela matky, popření otcovství určeného souhlasným prohlášením rodičů a popření otcovství generálním prokurátorem.

V prvním případě mohl manžel matky ve lhůtě šesti měsíců ode dne, kdy se dozvěděl, že se jeho manželce narodilo dítě, popřít, že jeho otcem.²³⁴ Obdobného postupu mohla užít i matka dítěte.²³⁵ Zákonem byla také stanovena výjimka z těchto náležitých práv manžela a matky dítěte v případě, že některý z nich pozbyl způsobilost k právním úkonům, a to před uplynutím popěrné lhůty. V tomto případě mohl otcovství popřít opatrovník, a to do šesti měsíců ode dne, kdy se o narození dítěte dozvěděl, a pokud věděl o jeho narození již dříve, do šesti měsíců po svém ustanovení.²³⁶

²³¹ Srv. Rozhodnutí nejvyššího soudu č.j. Rc 71/65 5 Cz 81/65 Sbírký soudních rozhodnutí.

²³² § 54, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²³³ Rozhodnutí Nejvyššího soudu č.j. Rc 98/67 5 Cz 32/67 Sbírký soudních rozhodnutí.

²³⁴ § 57, odst. 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²³⁵ § 59, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²³⁶ § 57 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Při uplatnění práva manželem matky nebo matkou se rozlišovalo, zda se dítě narodilo před stoosmdesátým dnem od uzavření manželství, anebo později.²³⁷ Pokud se dítě narodilo před stoosmdesátým dnem od uzavření manželství, stačilo k tomu, aby se manžel matky nepovažoval za otce, popřel-li u soudu své otcovství.²³⁸ Bylo-li však v tomto případě zjištěno, že manžel s matkou dítěte v rozhodné době souložil, nebo že při uzavření sňatku věděl, že je těhotná, mělo popírání otcovství úspěch pouze tehdy, bylo-li vyloučeno, že by mohl být otcem dítěte.²³⁹

Pokud se dítě narodilo později, tj. dle zákona mezi stoosmdesátým dnem od uzavření manželství a třicetým dnem po tom, kdy manželství zaniklo nebo bylo prohlášeno za neplatné, šlo otcovství popřít pouze tehdy, bylo-li vyloučeno, že by manžel matky mohl být otcem dítěte.²⁴⁰ Tomu tak mohlo být proto, že manželé spolu v rozhodné době vůbec nesouložili, nebo proto, že byly prokázány skutečnosti vylučující u manžela možnost zplození dítěte.

Návrh manžela proti popření otcovství směřoval proti dítěti a matce, v případě matčina návrhu proti dítěti a manželovi.²⁴¹ Právo podat tento návrh mohl manžel pouze tehdy, by-li oba na živu, a nežil-li jeden z nich, vůči druhému. Pokud nebylo naživu ani dítě, ani matka, toto právo manžel neměl.

V druhém případě, tj. popření otcovství určeného souhlasným prohlášením rodičů, mohl muž popřít otcovství, avšak bylo-li vyloučeno, že by mohl být otcem dítěte a pokud neuplynula lhůta šesti měsíců ode dne, kdy bylo otcovství takto určeno.²⁴² Takto také matka dítěte mohla ve stejné lhůtě a za stejných skutkových předpokladů popřít, že je otcem dítěte muž, jehož otcovství bylo určeno souhlasným prohlášením rodičů.²⁴³

Ve třetím případě, tj. popření otcovství generálním prokurátorem, dával zákon generálnímu prokurátorovi oprávnění, aby v případech, kdy některému z rodičů uplyne lhůta

²³⁷ § 58 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²³⁸ § 58, odst. 2 věta první zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²³⁹ § 58, odst. 2, věta druhá zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁴⁰ § 58, odst. 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁴¹ § 59 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁴² § 61, odst. 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁴³ § 61, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

stanovená pro popření otcovství, podal u soudu návrh na popření otcovství.²⁴⁴ To bylo možné pouze v případě, pokud bylo otcovství určeno při uplatnění první nebo druhé domněnky otcovství, nikoliv v případě uplatnění domněnky třetí, kdy otcovství bylo určeno soudem.²⁴⁵ V tomto případě ani generální prokurátor nebyl oprávněn podat návrh na popření otcovství. Proti pravomocnému rozhodnutí soudu, kterým bylo určeno otcovství, bylo ale možné podat stížnost pro porušení zákona,²⁴⁶ ke které generální prokurátor oprávnění měl.²⁴⁷

Návrh na popření otcovství podával generální prokurátor, jen vyžadoval-li to zájem společnosti. Avšak tuto obecnou podmínku návrhu si posuzoval generální prokurátor sám, to znamenalo, že nebyl povinen její splnění ve svém návrhu tvrdit, ani prokazovat, ani osvědčovat.²⁴⁸ Návrh generálního prokurátora se podával proti otci, matce i dítěti, nebyl-li z nich někdo naživu, proti ostatním z nich.²⁴⁹ Pokud nebyl naživu žádný z nich, mohl generální prokurátor podat návrh proti opatrovníkovi, kterého soud pro tuto věc ustanovil.²⁵⁰

V hlavě čtvrté byla věnována pozornost osvojení,²⁵¹ které se týkalo pouze nezletilých dětí, přičemž bylo koncipováno jako osvojení úplné. Podle ustanovení tohoto zákona bylo osvojení chápáno jako nejvýznamnější forma náhradní rodinné péče, jejímž cílem bylo založit mezi osvojitelem a osvojencem takový právní vztah, jako mezi přirozenými rodiči a dětmi.²⁵²

Osvojení mohlo být využito jen v případech tzv. osvojitelných nezletilých dětí, tedy dětí osiřelých, opuštěných či těch, které nemohly být z různých důvodů navraceny do výchovného prostředí své původní rodiny. Osvojením došlo ke změně osobního stavu osoby. Touto změnou byl sledován jak zájem společnosti, tak zejména nejvyšší zájem nezletilého dítěte, resp. jeho blaho.²⁵³

²⁴⁴ § 62, odst. 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁴⁵ Viz § 54 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁴⁶ Viz § 236 an. o. s. ř.

²⁴⁷ Viz § 237, odst. 1 o. s. ř.

²⁴⁸ GLOS, J. *Rodinné právo*. Praha: Orbis, 1970, s. 129.

²⁴⁹ § 62, odst. 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁵⁰ § 62, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁵¹ §§ 63-77 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁵² Srv. § 63, odst. 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁵³ HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z. *České rodinné právo*. 3. přepracované a doplněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s. 277.

Zákon rozlišoval dva druhy osvojení. Jednak se jednalo o osvojení zrušitelné a dále o osvojení nezrušitelné, se kterým bylo spojeno zapsání osvojitele do matriky na místo původního, biologického rodiče. Z tehdejší praxe je patrné, že převažovalo osvojení nezrušitelné. Převaha nezrušitelného osvojení souvisela s tím, že pokud se již osvojitele rozhodli přijmout cizí nezletilé dítě za vlastní, měli zpravidla též zájem na tom, aby se jejich vztah k osvojenci i po stránce právní v co největší možné míře přiblížil přirozenému vztahu a aby se osvojované dítě začlenilo co nejvíce do nové adoptivní rodiny.

Zákonem byla dána také podmínka, že osvojení muselo být osvojenci ku prospěchu.²⁵⁴ Splnění této podmínky bylo na základě opatřených podkladů a posouzených poznatků zjišťováno soudem v rámci řízení o osvojení. Další podmínkou byl přiměřený věkový rozdíl mezi osvojitelem a osvojencem.²⁵⁵ Konkrétně se ale více k tomu zákon nevyjadřoval. Osvojitelem nemohla být osoba, která neměla způsobilost k právním úkonům.²⁵⁶

Jako společné dítě mohli osvojit někoho pouze manželé.²⁵⁷ Právní úprava zákona o rodině připouštěla i možnost osvojení dítěte jen jedním z manželů, aniž by docházelo ke vzniku právního vztahu mezi osvojencem a manželem druhým. K tomu ale byl vyžadován souhlas druhého manžela.²⁵⁸ Pokud ale druhý manžel pozbyl způsobilosti k právním úkonům nebo pokud bylo opatření tohoto jeho souhlasu spojeno s překážkou těžko překonatelnou, souhlas se nevyžadoval.²⁵⁹ Pro osvojení se vyžadoval souhlas zákonného zástupce osvojovaného dítěte.²⁶⁰

Otázka odvolání platně uděleného souhlasu k osvojení, s výjimkou odvolání v případě blanketního souhlasu, nebyla zákonem o rodině upravena. Nebylo tomu ani na základě tehdejšího občanského zákoníku, jehož ustanovení se podle § 104 zákona o rodině používala tehdy, když zákon o rodině nestanovil něco jiného, nebyla možnost právní úkon odvolat výslovně stanovena.

²⁵⁴ § 65 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ § 64, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁵⁷ § 66, odst. 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁵⁸ § 66, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁵⁹ K tomu blíže viz RADVANOVÁ, S., ZUKLÍNOVÁ, M. *Kurz občanského práva: instituty rodinného práva*. Praha: C. H. Beck, 1999, s. 133.

²⁶⁰ § 67 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

V odborné literatuře se lze setkat s odlišnými názory na tuto problematiku. Z krajních názorů pak vyplývalo, že souhlas k osvojení nebylo po jeho udělení možné odvolat. Podle jiných názorů mohl rodič svůj souhlas k osvojení odvolat do doby, než bylo dítě na základě rozhodnutí umístěno do předadopční péče budoucích osvojitelů. Nejvíce se v teorii a v praxi přiklánělo k tomu, že odvolání souhlasu rodiče mohlo nastat kdykoliv do doby, než rozsudek soudu o osvojení nabyl právní moci.²⁶¹

Důležitou podmínku pro osvojení představovala zatímní péče, spočívající v tom, že osvojované dítě muselo být na náklad osvojitele po dobu nejméně tří měsíců v jeho péči.²⁶² Soud měl povinnost zjistit na základě potřebných vyšetření zdravotní stav osvojitelů a posoudit, zda se nepřičí účelům osvojení.²⁶³

Pokud mělo dojít k osvojení nezrušitelnému, bylo třeba splnit ještě další podmínky. Tímto způsobem mohli dítě osvojit pouze manželé nebo jeden z manželů, pokud žil s některým z rodičů dítěte v manželství.²⁶⁴ Osvojit šlo pouze nezletilého staršího jednoho roku.²⁶⁵ Tato specifická podmínka byla u nezrušitelného osvojení stanovena proto, že během prvního roku dítěte bylo možné určit základní prognózu jeho dalšího vývoje. Zejména se jednalo o zjištění závažných nedostatků v duševním rozvoji dítěte, o kterých by osvojitele měli být včas informováni, jinak by později mohlo dojít k ohrožení či dokonce zmaření účelu osvojení.²⁶⁶

O osvojení rozhodoval soud na návrh osvojitele.²⁶⁷ Úprava vzniku tohoto právního poměru na základě právní skutečnosti, kterou bylo rozhodnutí soudu, byla tradiční od roku 1950, kdy byl spolu s účinností zákona o rodině zrušen smluvní režim vzniku právního poměru osvojení. O osvojení se rozhodovalo v nesporném řízení, které bylo ovládáno zásadou vyšetřovací. Soud nebyl nijak v dokazování omezován a mohl vyhledat další důkazy, pokud to považoval za nutné pro prokázání prospěšnosti osvojení pro osvojence.²⁶⁸

²⁶¹ KRÁLÍČKOVÁ, Z. Souhlas s osvojením, přímý i blanketový, jako správní úkon směřující ke změně statusu dítěte. *Správní právo*. 2003, č. 5-6, s. 309-310.

²⁶² § 69 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁶³ § 70 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁶⁴ § 74, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁶⁵ § 75 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁶⁶ VESELÁ, R. a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003, s. 170.

²⁶⁷ § 63, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁶⁸ RADVANOVÁ, S. Osvojení v proměnách společnosti. In: WINTEROVÁ, A., DVOŘÁK, J. (eds.). *Pocta Jiřímu Švestkovi k 75. narozeninám*. Praha: ASPI, a.s., 2005, s. 247.

Osvojením zanikala všechna práva a povinnosti mezi osvojencem a původní rodinou. Zanikla také práva a povinnosti opatrovníka, který byl ustanoven, aby za rodiče tato práva a povinnosti vykonával.²⁶⁹ Biologické příbuzenství ale zůstalo zachováno, neboť ho zrušit nešlo. Z tohoto důvodu byla zákonem o rodině upravena např. překážka manželství v tom smyslu, že manželství mezi osvojitelem a osvojencem nemohlo vzniknout po dobu osvojeneckého poměru.²⁷⁰

Již ze zákonného pojmu nezrušitelného osvojení bylo možné dovodit, že toto osvojení nemohlo být zrušeno.²⁷¹ Zákonem však byla připuštěna tzv. readopce neboli opětovné osvojení.²⁷² Tato readopce připadala v úvalu pouze v případě nezrušitelného osvojení.

Právní poměr osvojení nemohl zaniknout, ať v případě dosažení zletilosti nebo úmrtím některého z jeho subjektů, neboť šlo o statusovou změnu, která vytvářela mezi osvojitelem a osvojencem takový právní vztah, jaký byl mezi rodiči a dětmi. Avšak zákon o rodině připustil možnost ukončení tohoto poměru zrušením. Osvojení, s výjimkou osvojení nezrušitelného, mohlo být soudem zrušeno, avšak na základě důležitých důvodů.²⁷³ Návrh na zrušení osvojení mohl podat jak osvojitel, tak i osvojenec. Po zrušení osvojeneckého poměru opět vznikala vzájemná práva a povinnosti mezi osvojencem a jeho původní rodinou. Osvojenec zároveň získal své dřívější příjmení.²⁷⁴

Hlava pátá druhé části se zabývala výchovou a zastupováním nezletilého, jehož rodiče nemohli vykonávat svá práva a povinnosti. Touto hlavou je zde zejména zakotven institut opatrovníka, kterého ustanovil soud v případě, že oba rodiče nezletilého zemřeli, byli zbaveni rodičovských práv anebo neměli způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu. Soudem ustanovený opatrovník měl nezletilého poté vychovávat, zastupovat a spravovat jeho záležitosti místo rodičů.²⁷⁵

²⁶⁹ § 72, odst. 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁷⁰ § 12 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁷¹ § 74, odst. 3 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁷² § 76 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁷³ § 73, odst. 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁷⁴ § 73, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁷⁵ § 78 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Funkcí opatrovníka měl být pověřován zejména příbuzný nezletilého. Pokud příbuzného nebylo, mohl soud pověřit touto funkcí jiného občana nebo národní výbor.²⁷⁶ Opatrovník odpovídal společnosti za řádné plnění této funkce a podléhal pravidelnému dozoru soudu. Jeho rozhodnutí v podstatné věci schvaloval soud.²⁷⁷ Také na opatrovníka a nezletilého se vztahovala přiměřeně ustanovení o právech a povinnostech rodičů.²⁷⁸ Jinak rozsah práv a povinností opatrovníka vymezoval z hlediska účelu, pro který byl opatrovník ustanoven,²⁷⁹ tak aby ochrana zájmů nezletilého byla plně zajištěna.²⁸⁰

Třetí část

Ve třetí části bylo zákonem zakotveno výživné. Ještě, než přejdeme k juristickému rozboru, je třeba říci, že předcházející úprava, tj. zákon č. 256/1949 Sb. o právu rodinném užíval, i když ne zcela důsledně, pojmu „úhrada osobních potřeb“. Tento termín se však v praxi nevžil, a proto zákon o rodině se vrátil k pojmu „výživné“.

Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. již tedy pojmu výživné užíval, ale nijak ho výslovně nedefinoval. Pojmenování třetí části zákona o rodině výrazem „Výživné“ nebylo však zcela přesné a nebylo souřadné s ostatními názvy jednotlivých částí zákona o rodině. Pojem výživné představovalo spíše zkratku, která vyjadřovala, jakou právní problematiku příslušná ustanovení zákona o rodině upravují. Pravděpodobně výstižnější by byl výraz „vyživovací povinnost“ popř. „výživa“.²⁸¹ Avšak nakonec se pojem „výživné“ postupem doby vžil, a byl běžně užíván jak odbornou, tak širokou veřejností.

Ve smyslu zákona o rodině šlo o úhradu osobních potřeb mezi osobami v příbuzenském nebo jiném rodinném vztahu. Z tohoto vymezení vyplývalo, že výživné mělo jednak majetkový charakter, neboť šlo o úhradu a zabezpečování potřeb, a jednak o osobní charakter, vyjádřený tím, že se jednalo o vztah mezi jednotlivými konkrétními osobami oprávněného a povinného.²⁸²

²⁷⁶ § 79 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁷⁷ § 80 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁷⁸ § 81 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁷⁹ § 84 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁸⁰ Srv. s § 45, odst. 1 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁸¹ Srv. RADVANOVÁ, S., ZUKLÍNOVÁ, M. *Kurz občanského práva. Instituty rodinného práva*. Praha: C. H. Beck, 1999, s. 165.

²⁸² PLECITÝ, V., SKŘEJPEK, M., SALAČ, J., ŠÍMA, A. *Základy rodinného práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 99.

Vyživovací povinnost byla v zákoně upravena pouze mezi taxativně vymezenými subjekty. Tak nám napovídají i samotné hlavy třetí části: Vzájemná vyživovací povinnost rodičů a dětí,²⁸³ Vyživovací povinnost mezi ostatními příbuznými,²⁸⁴ Vyživovací povinnost mezi manžely,²⁸⁵ Příspěvek na výživu rozvedeného manžela,²⁸⁶ Příspěvek na výživu a úhradu některých nákladů neprovdané matce.²⁸⁷ Jednotlivé druhy vyživovací povinnosti se tak rozlišovaly podle povahy rodinně-právního vztahu povinného a oprávněného. Určité skutečnosti, které byly všem druhům vyživovací povinnosti společné, upravil zákon o rodině v hlavě šesté pod názvem „Společná ustanovení“.²⁸⁸

Pořadí, v jakém zákon o rodině o jednotlivých druzích výživného pojednával, nebylo zcela jistě nahodilé. Naopak lze z něj vypožorovat, že největší význam byl přikládán vyživovací povinnosti rodičů k nezletilým dětem. Ta trvala do té doby, dokud se děti nebyly schopny samy žít.²⁸⁹ Zákonem byla dána také určitá priorita vyživovací povinnosti. Vyživovací povinnost k dítěti předchází i vyživovací povinnosti k rodičům.²⁹⁰ Děti, které byly schopny se sami žít, byly povinny zajistit svým rodičům slušnou výživu, jestliže toho potřebovali.²⁹¹ Z právní úpravy dále vyplývá přednost vyživovací povinnosti ke zletilým dětem před vyživovací povinností k ostatním příbuzným. Zákonem je také upravena priorita vyživovací povinnosti mezi manžely před vyživovací povinností dětí vůči svým rodičům.²⁹² Přednost výživného byla stanovena pro rozvedeného manžela před vyživovací povinností dětí vůči rodičům.²⁹³ Zákon také stanovil pořadí vyživovací povinnosti mezi různými stupni příbuzenství v rámci vyživovací povinnosti mezi ostatními příbuznými. Vzdálenější příbuzní měli vyživovací povinnost pouze tehdy, když tuto povinnost nebyli schopni plnit příbuzní bližší.²⁹⁴

Čtvrtá část

²⁸³ Hlava první třetí části zákona o rodině č. 94/1963 Sb., §§85-87.

²⁸⁴ Hlava druhá třetí části zákona o rodině č. 94/1963 Sb., §§ 88-90.

²⁸⁵ Hlava třetí třetí části zákona o rodině č. 94/1963 Sb., § 91.

²⁸⁶ Hlava čtvrtá třetí části zákona o rodině č. 94/1963 Sb., §§ 92-94.

²⁸⁷ Hlava pátá třetí části zákona o rodině č. 94/1963 Sb., § 95.

²⁸⁸ §§ 96-103 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁸⁹ § 85 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.,

²⁹⁰ Rozhodnutí Nejvyššího soudu č. 102 z roku 1967.

²⁹¹ § 87 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁹² § 91, odst. 3 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁹³ § 92, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁹⁴ § 88, odst. 2 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Čtvrtá část představovala závěrečná ustanovení. Pokud zákon o rodině nestanovil něco jiného, použila se ustanovení občanského zákoníku.²⁹⁵ Dále bylo stanoveno, že manželé se stávali osobními bezpodílovými spoluvlastníky.²⁹⁶ Další ustanovení řešilo vyživovací povinnost v tom smyslu, že dohody a soudní rozhodnutí, kterými byla stanovena před účinností tohoto zákona vyživovací povinnost rozvedených manželů vůči sobě navzájem, mohla být na návrh jednoho z manželů soudem změněna nebo zrušena, pokud byla v rozporu se zákonem o rodině.²⁹⁷ V závěrečných ustanoveních byla i zakotvena účinnost zákona, kterou nabýval dnem 1. dubna 1964.²⁹⁸

Na základě ustanovení čtvrté části došlo ke zrušení následujících právních předpisů:²⁹⁹ zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, zákona č. 266/1949 Sb., o zatímních změnách v některých občanských věcech právních, zákona č. 59/1952 Sb., o uzavírání manželství s cizinci, zákona č. 69/1952 Sb., o sociálně právní ochraně mládeže, zákonného opatření předsednictva Národního shromáždění č. 61/1955 Sb., o změně předpisů o rozvodu, zákona č. 15/1958 Sb., o změně předpisů o osvojení, nařízení ministerstva spravedlnosti č. 70/1952 Sb., kterým se provádí zákon o sociálně právní ochraně mládeže, zákonného opatření předsednictva Národního shromáždění č. 58/1955 Sb., o dětských příspěvcích a ochranné výchově a vládního nařízení č. 73/1956 Sb., kterým se přenáší působnost úřadoven ochrany mládeže na výkonné orgány národních výborů.

4.4. Právní postavení dětí, péče o děti, pěstounství a osvojení v letech 1945-1963

Na vývoji náhradní rodinné péče se v tomto období u nás podepsala politická situace a orientace našeho státu na Sovětský svaz. Pracně budovaný systém péče o děti za období 1. Československé republiky byl odmítnut a došlo k jeho radikálním změnám. V poměrech našeho státu byl aplikován sovětský model. Péče o děti byla zestátněna, nalezince byly přejmenovány na Ústavy péče o dítě. Na státní orgány přešly veškeré pravomoce ze zrušeného Zemského ústředí péče o mládež a Okresních komisí péče o mládež.

²⁹⁵ § 104 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁹⁶ § 105 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁹⁷ § 106 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁹⁸ § 109 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

²⁹⁹ § 108 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Místo rodinného zázemí byla upřednostněna výchova dětí ve velkých skupinách ve velkých ústavech, které byly kontrolovány a řízeny státem. Na citové potřeby dítěte se nehledělo, ani na jejich sourozenecké vztahy. Dětské domovy byly rozděleny podle věku dětí a většinou stály izolovány od okolního světa.

V případě dětských domovů zlepšení nastalo až v sedmdesátých letech, kdy organizační směrnice pro dětské domovy č. 30374/71-201 mimo jiné prodlužovala odchod dětí z dětského domova až na 18 let.

Mezi právní předpisy, které se přinejmenším alespoň dotkly této problematiky, patřil zákon č. 150/1948 Sb., který odstranil diskriminaci dětí podle jejich původu.

Zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném v případě osvojení byl zcela jiný než právní úprava za 1. Československé republiky. V právní úpravě osvojení první československé republiky byla adopce vnímána jako typický právní vztah soukromoprávní povahy (smlouva), do které bylo ze strany státních orgánů zasahováno v minimální míře. Osvojení bylo chápáno jako přijetí určité osoby za vlastní, bez ohledu na to, zda šlo o osobu nezletilou či zletilou. Přijetím zákona o právu rodinném, upravující osvojení ve svých ustanoveních §§ 63-69, došlo k výrazné změně právní úpravy adopce. Osvojení tímto zákonem bylo chápáno jako přijetí cizího, nezletilého dítěte do vlastní rodiny, jako institut náhradní rodinné péče, která ve svých právních důsledcích plně nahrazovala pokrevní vztah.³⁰⁰ Další změna byla v tom, že vznik poměru osvojení nastal konstitutivním rozhodnutím soudu vydaným na základě žádosti podané osvojitelem, nikoliv tedy na základě smlouvy.

Osvojit tedy bylo možné podle tohoto zákona pouze nezletilé děti, a to jen tehdy, pokud jim byla adopce ku prospěchu. Zákon nepožadoval, aby byl osvojitel bezdětný či starší 40 let. Avšak nadále na osvojitele byly ze strany zákona kladeny některé požadavky. Muselo se jednat o osobu svéprávnou, mezi kterou a osvojencem byl přiměřený věkový rozdíl, kterým ale zákon minimálním počtem let již nestanovil.

Mezi osvojitelem a osvojencem vznikal osvojením poměr, který byl mezi rodiči a jejich dětmi. Jako společné dítě mohli nezletilce osvojit pouze manželé. Pokud se nacházel

³⁰⁰ Srv. RADVANOVÁ, S., ZUKLÍNOVÁ, M. *Kurz občanského práva: instituty rodinného práva*. Praha: C. H. Beck, 1999, s. 127.

osvojitel v manželství, mohlo k osvojení dojít jen se souhlasem druhého manžela. V případě udělení souhlasu byly zákonem stanoveny dvě výjimky: jednalo-li se o manžela zcela zbaveného svéprávnosti nebo bylo-li opatření jeho souhlasu spojeno s těžko překonatelnou překážkou. K adopci bylo také zapotřebí získat souhlas zákonného zástupce osvojované osoby, a pokud osvojované dítě bylo schopno posoudit dosah adopce, vyžadoval se i jeho souhlas.

V důsledku osvojení došlo k zániku rodičovské moci původních, tj. biologických rodičů osvojence a obdobně tak i k zániku eventuálního poručenství. Avšak nedocházelo k úplnému zániku vyživovací povinnosti osvojence vůči jeho původní rodině, ale naopak vyživovací povinnosti jeho původní rodiny k němu. Tato povinnost trvala nadále, pokud jiné osoby výživou povinné nebyly schopny dostát své vyživovací povinnosti.

Zákon řešil také otázku udělení jména. Osvojenec nabýval příjmení osvojitele, a pokud byl osvojován společně manželi, obdržel příjmení určené pro jejich ostatní děti. Se souhlasem osvojitele si osvojenec k nově získanému příjmení mohl připojit své příjmení původní.

Zákon řešil též otázku případného zrušení právního poměru adopce. O zrušení právního poměru osvojení rozhodoval soud. Návrh na zrušení osvojení mohl podat osvojitel i osvojenec. Návrh se musel opírat o nějaký důležitý důvod. Právní účinky zániku osvojení byly vázány na den podání návrhu.

Zákon č. 266/1949 Sb., o zatímních změnách v některých občanských věcech právních zrovnoprávnil nemanželské a manželské děti i v dědickém právu. Osvojené děti vstupovaly do své nové rodiny s plnými právy a povinnostmi.

V případě osvojení další zákon č. 15/1958 o změně předpisů o osvojení přinesl podrobnější úpravu osvojení. Zejména zavedl druhý typ osvojení, do té doby neznámý – osvojitele mohli být do matriky zapsáni jako rodiče. Došlo tak k zavedení tzv. nezrušitelného osvojení.

Pokud biologičtí rodiče o dítě neprojevovali zájem nebo se o něj nestarali, mohl soud povolit osvojení i bez jejich souhlasu. Zákon stanovil tři zákonné důvody, podle kterých se k osvojení nevyžadovalo přivolení rodičů dítěte, i přesto, že byli jeho zákonnými zástupci.

Privolení rodičů nebylo zapotřebí, jestliže se dítě nacházelo po dobu nejméně jednoho roku v ústavní péči a rodiče o něho po tuto dobu neprojevovali žádný zájem, nebo pokud rodiče o dítě neprojevovali zájem po dobu nejméně dvou let, a také tehdy pokud byl rodiči dítěte udělen souhlas k jeho blanketnímu osvojení, tj. osvojení předem bez vztahu k určitým osvojitelům.³⁰¹ Na místo souhlasu rodičů se v těchto případech vyžadoval souhlas opatrovníka ustanoveného dítěti v řízení o osvojení.

Nový přístup v postavení dětí a dalších otázek osvojení prosadil zákon o rodině č. 94/1963 Sb. Této problematice byla již věnována pozornost při juristickém rozboru zákona o rodině, viz výše.

4.5. Právní ochrana a péče o děti v letech 1945 - 1963

Již zákon o právu rodinném z roku 1949 nabízel pomoc státu, resp. státních orgánů v případě řádného výkonu rodičovské moci. Také již výše zmíněný zákon o rodině z roku 1963 obecně proklamoval péči společnosti o výchovu dětí a uspokojování jejich hmotných a kulturních potřeb,³⁰² a dále věnoval pozornost konkretizaci možných zásahů státu do výkonu práv a povinností rodičů.³⁰³ Fungování rodiny bylo regulováno ale i dalšími právními předpisy. Zásah státu do této oblasti nebyl však nějaké novum, neboť s tímto se lze setkat již v právních předpisech 1. Československé republiky. Již zde existovala právní úprava, která se týkala dozoru státu, zejména v případě ochrany dětí v cizí péči a nemanželských dětí.

Vznik národních výborů a změny ve státní správě po roce 1945 měli za následek také změny v této oblasti. Nově bylo upraveno hromadné poručenství.³⁰⁴ Dle tohoto zákona přednosta poručenského soudu mohl pověřit hromadným poručenstvím buď okresní péči o mládež nebo okres, nebo i obec za situace, kdy nebylo vhodné osoby, která by přijala poručenství nebo v případě nutnosti, aby se hájily účinně zájmy a práva poručenství. Nositel

³⁰¹ Viz čl. I, odst. 3 zákona č. 15/1958 Sb., o změně předpisů o osvojení.

³⁰² Viz čl. V zákona č. o rodině č. 94/1963 Sb.

³⁰³ Viz Hlava druhá zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

³⁰⁴ Na základě zákona č. 7/1946 Sb.

hromadného poručení měl oprávnění ustanovit veřejné poručníky, kteří měli být poradci poručníků pro výkon jejich úřadu a pro styk se soudy nebo úřady.³⁰⁵

Podle tohoto právního předpisu byli veřejní poručníci současně povinni zajišťovat případy, kdy by byli nezletilci vydáni mravní zkáze, kdy se rodiče nestarali o jejich výživu nebo výchovu, kdy by bylo ohroženo jmění nezletilců nepořádnou správou nebo kdy by se rodiče, zákonní zástupci nebo jiné osoby žijící s nezletilcem ve společné domácnosti dopouštěli činů, které mohly mít na nezletilce nepříznivý vliv a dávaly mu tím důvod k zakročení. Dohledem nad činností veřejných poručníků byl pověřen poručenský soud.³⁰⁶

Zákonem č. 48/1947 Sb., o organizaci péče o mládež byly zrušeny všechny dosavadní spolky péče o mládež. K tomu bylo vydáno prováděcí nařízení,³⁰⁷ které řešilo personální zabezpečení nově vznikajícího systému i převzetí dosavadních zařízení péče o mládež. Na základě tohoto zákona úkoly péče o mládež byly delegovány v Čechách na okresní a zemské národní výbory, na Slovensku na okresní národní výbory a pověřenectvo sociální péče.

Došlo ke zřízení komisí péče o mládež s různými názvy podle místní působnosti, a navíc existovala ještě komise nazývaná se zemská péče o mládež, zřízená u expozitury moravskoslezského zemského národního výboru v Ostravě, na Slovensku slovenská starostlivosť o mládež, nacházející se v sídle sboru pověřenců. Prováděcí nařízení vymezilo také působnost takto vzniklých nových orgánů a stanovilo postu, který vyžadovalo zrušení do té doby existujících spolků péče o mládež.

Zákonem č. 74/1951 Sb. bylo řízení agendy péče o děti a mládež převedeno do působnosti tehdejšího ministerstva školství, věd a umění. Úkoly péče o mládež byly poté rozděleny mezi ministerstvo školství, věd a umění, ministerstvo spravedlnosti, ministerstvo zdravotnictví, ministerstvo vnitra a Státní řád sociálního zabezpečení.

³⁰⁵ VESELÁ, R. a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003, s. 99.

³⁰⁶ Tamtéž.

³⁰⁷ Vládní nařízení č. 202/1947 Sb.

Zákon č. 48/1947 Sb., o organizaci péče o mládež byl pak nahrazen novou právní úpravou,³⁰⁸ a to zákonem o sociálně právní ochraně mládeže č. 69/1952 Sb. Tímto zákonem bylo deklarováno zaručení řádné výchovy všech dětí v uvědomělé občany republiky.³⁰⁹

Pod pojem sociálně právní ochrana mládeže byla podřazena náhradní péče o děti typu hromadného poručení, ochrana dětí, které nebyly v péči rodičů. Sociálně právní ochrana dítěte měla spočívat v činnosti poradní a pomocné, a v tom, že stát měl přispívat na úhradu osobních potřeb dětí, které to potřebovaly.³¹⁰

Sociálně právní ochrana dětí se měla v praxi realizovat prostřednictvím úřadoven ochrany mládeže.³¹¹ Úřadovny měly pečovat především vykonáváním hromadného poručení a opatrovnictví, zajišťováním zvláštní ochrany dětem, které nebyly v péči rodičů a poradní a pomocnou činností. Personální obsazení úřadovny tvořili vedoucí úřadovny,³¹² hromadní poručníci, sociální pracovnice, důvěrníci ochrany mládeže a ostatní spolupracovníci. Svou činnost úřadovny vykonávaly ale krátkou dobu, neboť jejich působnost byla přenesena zpět do oblasti školství a na výkonné orgány národních výborů.³¹³ Zachován zůstal pouze jeden orgán – Ústředí pro mezinárodněprávní ochranu mládeže, které nadále zůstalo v působnosti ministerstva spravedlnosti.

V oblasti sociálně právní ochrany mládeže podstatnou změnu přinesl zákon o rodině č. 94/1963 Sb., neboť tuto problematiku zahrnul do předmětu své úpravy.³¹⁴ Dosavadní právní předpisy upravující problematiku sociálně právní ochrany mládeže byly tímto zákonem derogovány a nově byly regulovány vládním nařízením č. 59/1964 Sb.³¹⁵

Podle vládního nařízení měly národní výbory svou soustavnou činností zabezpečovat, aby se dětem dostalo potřebné péče k jejich všestrannému tělesnému a duševnímu rozvoji a měla se jim poskytovat pomoc při uplatňování jejich práv.³¹⁶ Nařízením

³⁰⁸ K tomuto nahrazení vedl zákon č. 256/1949 Sb., o právu rodinném.

³⁰⁹ § 1 zákona č. 69/1952 Sb.

³¹⁰ § 2 zákona č. 69/1952 Sb.

³¹¹ Ty byly zřízené na základě nařízení ministerstva spravedlnosti č. 70/1952 Sb.

³¹² Zpravidla se jednalo o hromadného poručníka.

³¹³ Na základě vládního nařízení č. 73/1956 Sb.

³¹⁴ Viz výše Hlava druhá zákona č. 94/1963 Sb. „Účast společnosti při výkonu práv a povinností rodičů“.

³¹⁵ Vládní nařízení č. 59/1964 Sb., o úkolech národních výborů při péči o děti.

³¹⁶ § 1 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

byly taxativně stanoveny úkoly místních národních výborů.³¹⁷ Plnění těchto úkolů při péči o děti měly místní národní výbory pravidelně hodnotit a o své činnosti podávat každoročně zprávu okresním národním výborům.³¹⁸

Nařízením byly dále stanoveny také úkoly pro okresní národní výbory při péči o děti:³¹⁹ např. měly vykonávat funkci opatrovníka dětí, pokud nebylo možné nebo účelné opatrovníkem ustanovit jednotlivce, účastnit se trestního řízení proti mladistvým, navrhnout soudům vyslovení ústavní nebo ochranné výchovy nebo omezení, popřípadě zbavení rodičovských práv.

Okresní národní výbory měly dále sledovat vývoj dětí, které byly umístěny do výchovy jiných osob než rodičů, evidovat děti obtížně vychovatelné, navrhnout zrušení ústavní výchovy či pečovat o to, aby děti, které byly propuštěny z ústavní nebo ochranné výchovy, byli přijati do škol nebo zařazeni do vhodného učebního nebo pracovního procesu.³²⁰ Dále měly poskytovat dětem, rodičům a jiným osobám porady, zejména v otázkách výchovy, při uplatňování nároků dětí na výživné apod.³²¹

Nařízení zakotvilo také zřízení komise péče o děti,³²² které pak okresní výbory pověřovaly jednotlivými úkony, jako bylo rozhodování o příspěvku na výživu, navrhovala soudu ústavní nebo ochrannou výchovu, omezení či zbavení rodičovských práv apod.³²³ K plnění výše uvedených a dalších úkolů na úseku péče o děti měly okresní národní výbory vytvářet sbor důvěrníků péče o děti.³²⁴

O jmenování vydával okresní národní výbor důvěrníkovi průkaz. Za důvěrníky byli vybíráni občané, jejichž osobní vlastnosti, životní zkušenost a dobrý vztah k dětem skýtal záruku, že budou svědomitě a podnětně plnit svěřené úkoly. Obvod, v němž měl důvěrník vykonávat svou činnost, stanovil okresní národní výbor tak, aby se plně využilo důvěrníkových

³¹⁷ § 6 písm. a-g vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

³¹⁸ § 8 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

³¹⁹ § 10 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

³²⁰ § 11 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

³²¹ Podrobněji viz § 12 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

³²² § 15 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

³²³ § 16 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

³²⁴ § 18 vládního nařízení č. 59/1964 Sb.

podrobných znalostí poměrů místa nebo pracoviště a umožnilo se mu úspěšné a hospodárné plnění úkolů.

Závěr

Zákon č. 320/1919 sb. byl nepochybně nejvýznamnějším zásahem do vývoje rodinného práva na území první Československé republiky. Tento zákon přinášel pro budoucnost celou řadu úskalí, která se zákonodárcům nepodařila překonat za celou dobu existence první Československé republiky.

Zákonem o právu rodinném č. 265/1949 Sb. došlo k významným změnám v právní úpravě rodinných vztahů. Pro oblast rodinného práva byly rozpracovány základní zásady vyjádřené v květnové ústavě z roku 1948. Došlo k vyčlenění právní úpravy o rodině z práva občanského a ke sjednocení předpisů rodinného práva pro celé území našeho státu. Zákon o právu rodinném nám ale také představuje snahu tehdejšího zákonodárce postavit existenci a fungování rodiny co nejvíce pod kontrolu státu.

Zákonem bylo zakotveno úplné zrovnoprávnění muže a ženy, zaveden obligatorní civilní sňatek, došlo k odstranění diskriminace dětí, jejichž rodiče neuzavřeli manželství. Došlo k redukci zbytečných manželských překážek. Obsahoval úpravu rozvázání manželství.

Zákonem byla ražena zásada povinného občanského sňatku uzavřeného před místně a věcně příslušným národním výborem. Zákonem byly zrušeny zasnuby jako zvláštní formální akt a upuštěno od požadavku ohlášení sňatku. Místo nich požadoval zákon, aby snoubenci předložili výpisy z rodných matrik a jiné potřebné doklady. Oproti předcházející úpravě uzavření manželství jako zvláštního rodinněprávního úkonu nebylo podřízeno obecné úpravě smluvního práva obsažené v občanském zákoníku.

Zákon likvidoval dosavadní nadřazenost muže. Rovnoprávnost muže a ženy byla zákonem uskutečněna i v otázce společného jména, kde si manželé mohli zvolit příjmení mužovo nebo ženino, anebo si mohli nechat své vlastní příjmení.³²⁵ Zákonem byla preferována zásada, že na nabytí majetku po dobu trvání manželství mají zpravidla zásluhu oba manželé, a to i tehdy, když byl výdělečně činný jen jeden z nich. Proto veškerý v té době nabytý majetek

³²⁵ Tuto volnost výběru jména stanovil zákon ale jako povinnost. Zákon nehovořil, že občané si mohou, ale že „jsou povinni při uzavírání manželství... souhlasně prohlásit, zda příjmení jednoho z nich bude jejich příjmením společným, či zda si ponechají svá dosavadní příjmení“. Viz § 7 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

byl společným jměním manželů, se kterým nakládali oba manželé souhlasně, s možností modifikace.

Zákon o právu rodinném č. 265/1949 Sb. z. a n. nadále již rozvod od stolu a lože neupravil. Proto již nebylo zapotřebí rozlišovat pojmy „rozvod“ a „rozluka“ manželství. Tehdejší zákonodárce se přiklonil k pojmu rozvod manželství, kterým se rozumělo zrušení manželství soudním rozhodnutím za života manželů. V souvislosti s rozvodem se řešila i otázka právní úpravy viny. Šlo zejména o právní význam viny na rozvratu manželství, v souvislosti s eventuální obranou manžela, který na rozvratu manželství nenesl vinu. Další význam viny tkvěl v jejím vyslovení v rozhodnutí o rozvodu manželství. Zákon č. 265/1949 Sb. z. a n., o právu rodinném reflektoval ve svých ustanovení obojí zmíněný význam viny v souvislosti s rozvodem manželství. Poté však naše zákonodárství přestalo kodifikovat jakýmkoliv způsobem tuto vinu již v zákoně o rodině a vrátilo se k ní v jiné modifikaci až po sametové revoluci.

V případě postavení dětí zákon odstranil rozlišování dětí na manželské a nemanželské a zavedl důsledně rovnost mezi dětmi. Otcovská moc byla nahrazena mocí rodičovskou, která byla vykonávána oběma rodiči. Oba rodiče měli také alimentární povinnost vůči dětem a povinnost starat se o dítě tak dlouho, dokud samo nebylo schopno vykonávat zaměstnání.

Zákon o právu rodinném byl po dobu své účinnosti mnohokrát novelizován. První novelizaci představovalo zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění č. 61/1955 Sb., o změně předpisů o rozvodu. Ukázalo se totiž, že ustanovení o nemožnosti rozvést manželství proti vůli výlučně nevinného manžela vedlo v praxi ke vzniku mnoha tzv. mrtvých manželství, která neplnila svůj společenský účel. Z tohoto důvodu došlo ke zmírnění zákonného ustanovení tak, že výjimečně bylo možné povolit rozvod i proti vůli výlučně nevinného manžela, pokud manželství, které bylo hluboce a trvale rozvráceno, již delší dobu neplnilo svůj společenský účel.

Další změny v rodinném právu byly provedeny po roce 1960, kdy s ohledem na uplatňovaný princip „srozumitelnosti zákona pracujícím lidu“ bylo rozhodnuto o vydání nového zákona. Zásadní změna se projevila v tom, že právní úprava majetkových vztahů mezi manžely byla začleněna do občanského zákoníku. Dosavadní majetkové společenství se

přeměnilo na bezpodílové spoluvlastnictví manželů. Občanský zákoník vedle bezpodílového spoluvlastnictví manželů odděleně upravil také společné užívání bytu a pozemky manžely.

Po vydání ústavy z roku 1960 došlo k podstatným změnám v našem právním řádu, neboť došlo k rozsáhlým úpravám v mnoha právních odvětvích, nevyjímaje i oblast rodinného a manželského práva. S ohledem na princip srozumitelnosti zákona pracujícímu lidu bylo rozhodnuto o vydání nového zákona. Úvodní ustanovení zákona o rodině č. 94/1963 Sb. zakotvovalo, aby se morálka socialistické společnosti stala základem všech vztahů v rodině, manželství a při výchově dětí. Z tohoto důvodu byla i původně oddělená právní úprava sociálně právní ochrany mládeže začleněna do tohoto zákona a došlo k zřízení pravomoci národních výborů při společenské kontrole výchovy dětí.

Zákon o rodině zakotvil základní zásady, kterými rodina představovala základní článek společnosti, byla proklamována odpovědnost rodičů za duševní a tělesný rozvoj dětí a přiznána odpovědnost i státu a dalších společenských organizací za výchovu a uspokojování hmotných potřeb dětí.

Nadále zákon preferoval obligatorní civilní sňatek a manželství muselo být uzavřeno před oprávněným orgánem státu s určitými výjimkami. Určitý posun nastal i v právní regulaci rozvodu. Nadále měl soud zkoumat příčiny, které způsobily rozvrat manželství, avšak od formálního výroku o vině při rozvodu měl upustit. Součástí rozvodového rozhodnutí mělo být i rozhodnutí, které se týkalo práv a povinností rodičů k jejich nezletilým dětem pro dobu po rozvodu. Pojem rodičovské moci byl nahrazen termínem práva a povinnosti rodičů. Výrazně došlo k rozšíření oprávnění národních, okresních a krajských výborů zasahovat do rodinných poměrů.

V případě určení otcovství byla zákonem stanovena podrobná pravidla určení otcovství. Nadále byl zachován dvojitý způsob osvojení, avšak terminologicky se zápisem osvojitelů na místo rodičů nazývalo výslovně osvojením nezrušitelným a při kterém byly dále stanoveny podmínky, za kterých mohlo k nezrušitelnému osvojení dojít. Instituty poručenství a opatrovnictví byly nahrazeny jedním institutem opatrovnictví a poručenská agenda byla svěřena soudům.

Resumé

The Act No. 320/1919 Sb. z. a n. was undoubtedly the most important intervention into the development of Family Law in the territory of the first Czechoslovak Republic. By this act (the so-called „amending act on marriage“) the principle of indissolubility of Catholic marriage during the life of the spouses was breached, as the Austrian Matrimonial Law only provided the non-Catholics with the option of divorce while a Catholic marriage was only dissoluble by death..

This Act featured the removal of confession-based difference in provisions of Matrimonial Law, and the number of religious elements of Matrimonial Law was also decreased by removing a range of religious-based impediments and by providing for dissolubility of marriage. The influence of the Canon Law was only indirect, in the sill rather wide definition of impediments in terms of kinship and in-law relationships and in the maintained institution of separation from bed and board.

This Act, however, also involved a range of problems for the future that the legislators never managed to overcome during the first Czechoslovak Republic.

The Act on Family Law (No. 265/1949 Sb.) brought important changes to the legal provisions on family relationships. It featured the elaboration in terms of Family Law of basic principles expressed in the 1948 May Constitution. Legal provisions on family were separated from general Civil Law, and Family Law provisions applying in the entire territory of the state were unified.

This Act featured obligatory civil wedding, full equality of rights of husband and wife, removal of discrimination of children whose parents did not enter marriage, reduction of impediments of marriage, removal of the concept of separation from bead and board etc. However, the Act on Family Law also represented the endeavor of the contemporary legislator to place the existence and functioning of family as much as possible under the control of the state.

The 1960 Constitution was followed by important changes in our legal order, including broad new Acts in various areas of law, including the Family Law and Matrimonial Law. Taking account of the principle of comprehensibility of the law for the working man, a new Act was commissioned. The opening provision of the Family Act (No. 94/1963 Sb.) stated that the morality of socialist society should become the basis for all relationships in family, for the marriage itself, and for raising children. Therefore, the (originally separate) provisions on socio-legal protection of the youth were incorporated into this Act and the powers of National Committees in terms of social control of raising children were strengthened.

The Family Act established the basic principles, with family representing the basic element of the society, with stated responsibility of the parents for both mental and physical development of their children, and with the state and other social organizations being also ascribed a responsibility in terms of raising children and fulfilling their material needs.

The Act maintained the preference for obligatory civil wedding: the wedding had to be performed before an empowered state authority (with some exceptions). There was also a slight change in legal regulation of divorce. The court was still supposed to investigate the causes of the breakdown of marriage, but was to abstain from providing a formal verdict on the guilt in divorce proceedings. The divorce proceedings were also supposed to include a decision concerning the rights and duties of parents with respect to their minor children for the time after the divorce. The term “parental power” was replaced by “parental rights and duties.” Powers of National Committees to interfere in family conditions were substantially enlarged.

The Act included detailed provisions on determination of paternity. Two modes of adoption were maintained, with changes mainly in terminology: the registration of adoptive parents in the place of biological parents became explicitly called “irrevocable adoption” with further conditions regulating when such irrevocable adoption could take place. The concepts of wardship (“poručenství”) and guardianship (“opatrovnictví”) were replaced by a single concept of guardianship, while the wardship agenda was assigned to the courts.

Literatura a prameny

Literatura

ADAMOVÁ, K., KNOLL, V., VALEŠ, V. a kol. *Pozapomenuté právní instituty*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014.

BUBLEOVÁ, V. Historický vývoj péče o opuštěné děti. *Náhradní rodinná péče*. 2000, č. 1.

DVOŘÁK, J., MALÝ, K. a kol. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha : Wolters Kluwer, 2011.

GLOS, J. *Rodinné právo*. Praha: Orbis, 1970.

HOFFMAN, J. *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 1939.

HOFFMANN, J. *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. Ročník V. Praha 1943.

HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z. *České rodinné právo*. Brno: Masarykova univerzita, 2006.

JURÁŠEK, S. Právní a hospodářské postavení židů v Protektorátě Čechy a Morava. *Právník*. 1940.

KAPRAS, J. *Manželské právo majetkové*. Praha 1908.

KÁRNÝ, M. *Konečné řešení – Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991.

KLABOUC, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962.

KRÁLÍČKOVÁ, Z. Souhlas s osvojením, přímý i blanketový, jako správní úkon směřující ke změně statusu dítěte. *Správní právo*. 2003, č. 5-6.

KRČMÁŘ, J. K osnově čs. všeobecného zákoníku občanského. *Právník*. 1933, roč. 72.

KOZÁKOVÁ, A. *Právní postavení ženy v českém právu zemském*. Praha 1926.

MALÝ, K. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995.

MRKÝVKA, P., VESELÁ, R. *Vybrané otázky z dějin kanonického práva*. Brno: Doplněk, 1992.

PETRŮV, H. *Zákonné bezpráví: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2011.

PLECITÝ, V., SKŘEJPEK, M., SALAČ, J., ŠÍMA, A. *Základy rodinného práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009.

RADVANOVÁ, S. Dohoda manželů jako předpoklad trvalého ukončení manželského soužití od Všeobecného občanského zákoníku po současnost. In: DVOŘÁK, J., MALÝ, K. a kol. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer, 2011.

RADVANOVÁ, S., ZUKLÍNOVÁ, M. *Kurz občanského práva: instituty rodinného práva*. Praha: C. H. Beck, 1999.

RADVANOVÁ, S. Osvojení v proměnách společnosti. In: WINTEROVÁ, A., DVOŘÁK, J. (eds.). *Pocta Jiřímu Švestkovi k 75. narozeninám*. Praha: ASPI, a.s., 2005.

ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J. a kol. *Komentář k československému občanskému zákoníku a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl I. Praha 1935.

SVOBODA, E. *Budoucí právo manželské*. Praha 1919.

SVOBODA, E. *Rodinné právo*. Praha: Vesmír, 1921.

SVOBODA, E. *Rodinné právo Československé*. Praha: Československý kompas, 1946.

TAUCHEN, J. Manželské právo v Protektorátu Čechy a Morava. In: VALEŠ, V., ŠIDLOVSKÝ, G. E., POLESNÝ, J. (eds.). *Pocta prof. Ignácovi Antonínovi Hrdinovi, O. Praem. K šedesátým narozeninám*. Praha 2013.

VALEŠ, V. Prvorepubliková novela manželského práva č. 320/1919 Sb. z. a n. *Revue církevního práva*. 2010, roč. 45, č. 1.

VESELÁ, R. a kol. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003.

VESELÁ, R. Změny v oblasti rodinného práva v období tzv. Protektorátu Čechy a Morava. In: *15. březen 1939. Sborník z vědeckého kolokvia*. Brno 1989.

VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V. *České právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008.

Prameny

Zákon č. 320/1919 Sb. z. a n.

Zákon č. 256/1921 Sb. z. a n.

Zákon č. 113/1924 Sb. z. a n.

Zákon č. 56/1928 Sb. z. a n.

Zákon č. 4/1931 Sb. z. a n.

Zákon č. 48/1947 Sb.

Zákon č. 265/1949 Sb.

Zákon č. 266/1949 Sb.

Zákon č. 55/1950 Sb.

Zákon č. 69/1952 Sb.

Zákon č. 15/1958 Sb.

Zákon č. 100/1960 Sb.

Zákon č. 94/1963 Sb.

Zákon č. 97/1963 Sb.

Vládní nařízení č. 362/1919 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 29/1930 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 334/1938 Sb. z. a n.

Vládní nařízení č. 166/1939 Sb.

Vládní nařízení č. 292/1941 Sb.

Vládní nařízení č. 85/1942 Sb.

Vládní nařízení č. 150/1943 Sb.

Vládní nařízení č. 59/1964 Sb.

Rozhodnutí nejvyššího soudu č.j. 71/1965 Sb. rozh. soudních.

Rozhodnutí nejvyššího soudu č.j. Rc 71/65 5 Cz 81/65 Sb. rozh. soudních.